

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КОЛЕДЖ РАДІОЕЛЕКТРОНІКИ

Циклова комісія суспільно-економічних дисциплін

**КУЛЬТУРОЛОГІЯ
(ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА)**

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Для студентів усіх спеціальностей

Укладач (укладачі)
Юшин П.Б.
(ПБ)

Затверджено на засіданні циклової комісії _____, протокол
від « _____ » _____ 20__ р.

Голова циклової комісії _____

Підпис

ПБ

Дніпро

2017

ЗМІСТ

Тема 1. Вступ. Загальні поняття. Культура, її предмет, функції, структура. Художня культура

Тема 2. Поняття віри і релігії, їх відображення в художній культурі

Тема 3. Мова. Культурні норми, їх вплив на життя людини

Тема 4. Мистецтво, його види, напрямки, жанри

Тема 5. Культура Стародавнього Світу. Стародавній Схід.

Антична культура.

Тема 6. Культура Середньовіччя

Тема 7. Культура епохи Відродження та Просвітництва.

Тема 8. Сучасна культура людства

Тема 9. Витоки української культури.

Тема 10. Культура Київської Русі.

Тема 11. Українська культура XIV – першої половини XVII ст.

Тема 12. Українська культура козацької доби.

Тема 13. Українська культура XIX – XX ст.

Тема 14. Культура незалежної України. Перспективи її розвитку

Література

Нормативні джерела

Основні терміни дисципліни

ТЕМА 1.

Вступ. Загальні поняття. Культура, її предмет, функції, структура. Художня культура

План

1. Визначення терміну культури та її наукового поняття. Становлення науки культурології.
2. Культура і цивілізація. Взаємодія культури і суспільства, культури і природи.
3. Структура культури. Функції культури.
4. Рівні й форми культури.

1. Визначення терміну культури та її наукового поняття. Становлення науки культурології.

Вивчення предмета культурології потрібно починати з визначення поняття культурології. Культурологія – це наука про культуру. Закономірно виникає питання: а що ж таке культура?

Слово культура – в лексиконі практично кожної людини. Проте в це поняття вкладають самий різний зміст. Одні розуміють лише цінності духовного життя. Інші це поняття звужують ще більше й відносять до нього явища мистецтва, літератури. Треті взагалі вважають що це певна ідеологія, що має обслуговувати “трудові звершення”, тобто господарчі завдання.

Явища культури вивчають багато конкретних наук – археологія, етнографія, історія, соціологія, а також науки, які досліджують різні форми свідомості: філософія, етика, естетика, мистецтвознавство, релігієзнавство тощо. Кожна із наук створює певне уявлення про культуру як предмет свого дослідження.

Зокрема, археологія культури пов’язана з вивченням предметів, які дійшли до нашого часу, в котрих матеріалізовані результати діяльності людей минулих епох.

Етнографія досліджує прояви культури того чи іншого народу у всій її різноманітності й цілісності.

Мистецтвознавство вивчає художню діяльність людини та її результати (музика, театр, кіно, живопис, скульптура, архітектура тощо).

Отже, “образ культури” в різних науках подається по різному.

Проте теоретична складність даної проблеми не зводиться до багатозначності самого поняття “культури”. Культура – це багатогранна проблема історичного розвитку і саме слово “культура” об’єднує різноманітні точки зору.

Почнемо з визначення терміну культура та її наукового поняття. Культура – слово латинського походження. В буквальному перекладі воно означає – обробіток, догляд, вдосконалення.

У Давньому Римі спочатку це слово вживалося у значенні вміння обробляти землю, її культивуваці, тобто зміну в природному об'єкті під впливом людини. Уже в цьому першому змісті терміну виражалася важлива особливість – єдність культури, людини та її діяльності.

Стосовно духовного життя цей термін уперше вживається римським філософом і оратором Марком Туллієм Цицероном (106-43 до н.е.). У 45 р. до н.е. в одному із своїх листів (“Тускуланських бесідах”) він називає філософію культурою душі, тобто мистецтвом плекання розуму, вдосконалення своїх розумових здібностей.

Проте у науковий обіг поняття “культура” увів німецький просвітитель Самуель Пуфендорф (1632-1694). У 1684 р. він вживає поняття культури для позначення всього того, що відрізняється від природного, тваринного. Тобто під ним він розуміє все те, що створене людиною.

Таким чином, поняття культура на відміну від іншого латинського слова “натура” (природа) означає в даному контексті “створене”, “поза природне”. Світ культури, любий його предмет або явище сприймається не як явище природних сил, а як результат праці самих людей, направленої на обробіток, перетворення, вдосконалення того, що безпосередньо дане природою.

Більш широко поняття культура почало вживатися і досліджуватися у ХУІІІ ст., яке в часовому вимірі є складовою епохи Просвітництва (ХУІІ-ХУІІІ ст.). Проте в той час воно означало лише духовну культуру (просвітництво, освіченість, вихованість людини).

У ХІХ ст. наука про культуру ще перебувала на стадії становлення. В ній не було ще достатньо розроблених понять, категорій і термінологічного апарату. Згідно підрахунків американських культурологів Альфреда Луї Кребера (1876-1960) і Клайда Клакхона з 1871 по 1919 рр. було сім визначень культури. Одним з перших вважається визначення англійського історика культури Едуарда Бернетта Тайлора (1832-1917) в його книзі “Первісна культура”.

З 1920 по 1950 рр. з'явилося ще 157 визначень культури. У другій половині ХХ ст. кількість визначень культури зростає і складає більше півтисячі.

Зокрема, культура розглядається як “ступіть людського в людині” (німецький мистецтвознавець Йоганн Фрідріх Шіллер, 1759-1805), “стиль життя народу” (німецький філософ Фрідріх Ніцше, 1844-1900), “жива доля народу” (російський філософ Микола Бердяєв, 1874-1948), “найбільше узагальнення всього” (російський філософ Олексій Лосєв). Тобто існували точки зору, узагальнивши які, можна сказати, що слово “культура” мала значення освіти й виховання, виробництва й творчості, поклоніння й пошани (релігійний культ).

Таким чином, явище культури багате й різноманітне. Не випадково культурологи до цього часу дають йому безліч визначень. Головні з них ми будемо розглядати в лекції “Культура та концепції її розвитку у філософській думці”.

Протягом соціальної історії люди освоїли, зробили своєю домівкою всю земну кулю, вийшли у космос, винайшли безліч способів діяльності.

Якщо згрупувати останні за прикладними сферами, то можна виділити основні – матеріальні і духовні процеси. Їм відповідають й основні сфери культури – матеріальна і духовна. Деякі культурологи ще виділяють і соціальну культуру (тобто культуру людських відносин), а також фізичну культуру (тобто фізкультуру та спорт).

Матеріальна культура охоплює сферу матеріального виробництва та його продукти – техніку, технологію, засоби зв'язку й комунікації, виробничі будівлі, дороги, транспорт, житло, предмети побуту, одяг тощо.

Тобто до матеріальної культури відноситься все те, що отримало назву штучного середовища проживання людства і є процесом й результатом матеріальної діяльності людини.

Духовна культура включає в себе сферу духовного виробництва та його результати – ідеологію, мораль, релігію, мистецтво, науку тощо. Всередині духовної культури спеціалісти часто виділяють:

- художню культуру, що включає твори мистецтва й літератури;
- науково-технічну культуру.

Матеріальна й духовна культура між собою тісно пов'язані, оскільки:

- це результат діяльності людини;
- має духовне начало – ідеї, проекти і задумки людини;
- має матеріальне втілення (зокрема, для художнього твору – скульптура, живопис, література тощо).

Прикладом можуть бути архітектурні будівлі. Вони одночасно є і витворами мистецтва, і служать практичним цілям: будівля театру, храм, готель, іноді й житловий будинок.

Між продуктами матеріального і духовного виробництва маються й суттєві відмінності. Зокрема, в літературному творі головним є не матеріальна оболонка, а духовний зміст. Відтак в деяких технічних витворах нерідко буває досить важко виявити будь-які ознаки духовності.

У конкретних соціально-історичних умовах ці відмінності іноді викликають не лише протиріччя, але й конфлікт. Причому останній може мати значні масштаби. Щось подібне якраз сталося з культурою в ХІХ і особливо ХХ ст., коли матеріальна культура почала домінувати над духовною.

Отже, у широкому розумінні слова культура тлумачеться як сукупність усіх матеріальних і духовних цінностей, вироблених людством за час його існування. У цьому значенні поняття “культура” вживається і в наші дні.

Однак у буденній свідомості термін “культура”, як правило, вживається у вузькому значенні. В цьому аспекті він стосується лише духовного життя – літератури, живопису, театру, кіно, культури побуту тощо. Хоча в дійсності, як ми зазначали, вся сукупність культури далеко не вичерпується суто духовними цінностями.

Проте слід зауважити, що не всі результати людської діяльності мають справжню культурну вартість (наприклад, таж сама атомна чи біологічна зброя тощо).

Джерела, які дають вченим можливість дослідити етапи розвитку матеріальної і духовної культури наступні: мова, міфологія, археологія, літописи, література, кіно-фото засоби тощо. Джерелами вищої якості є наукові дослідження і відкриття.

2. Культура і цивілізація. Взаємодія культури і суспільства, культури і природи.

Що ж таке культурологія? Культурологія, як ми вже зазначали, – це наука про культуру.

Які ж основні етапи становлення культурології як науки?

Наприкінці ХІХ ст. були зроблені спроби створення власне культурології. Зокрема, такі наміри мали місце в Німеччині. Там в межах нової науки головно розглядалася релігія.

Проте в повному розумінні (і по назві, і по суті) культурологія народилася лише в ХХ ст. Значний внесок в її становлення зробив американський вчений Леслі Уайт (1900-1975) своєю книгою “Наука про культуру” (1949). Його заслуга визначається в тому, що він чітко поставив питання про необхідність строгого визначення предмета культурології, тих явищ, які повинні входити в її компетенцію.

Леслі Уайт запропонував виділити в культурі три підсистеми: технологічну (визначальну), соціальну, ідеологічну. До першої відносяться засоби виробництва і стосунки між людиною й природою. Друга охоплює стосунки між самими людьми: економічні, моральні, політичні відносини. Зміст третьої підсистеми складають ідеї, міфи, вірування, знання. Сьогодні крім теорії Л.Уайта існує багато концепцій культури, що базуються на самих різних методах і підходах.

Складовими культурології є **теорія культури й історія культури.**

Завдання теорії культури – осмислення й пояснення культури через її найбільш загальні і суттєві риси.

Предмет включає розгляд структури, функцій і ролі культури в житті людини й суспільства.

Значення – визначення сутності культури, її відмінності від природи, співвідношення з цивілізацією й іншими явищами.

Історія культури тією чи іншою мірою також вирішує філософсько-теоретичні питання.

Завдання історії культури – дати конкретні знання про ту чи іншу культуру.

Предметом може бути світова, національна чи регіональна культура, або ж яка-небудь епоха, наприклад, епоха Відродження.

Значення історії культури в тому, що вона не стільки пояснює, скільки констатує факти, описує події й досягнення культури, виділяє в ній самі видатні пам'ятки або імена авторів й творців.

Отже, культурологія – це наука про культуру. Її **завданням** є дослідження об'єктивних закономірностей світового і національних культурних процесів, пам'яток, явищ і подій матеріального і духовного життя людей.

Культурологія досліджує не лише передумови і фактори, під впливом яких виникають, формуються і розвиваються культурні інтереси і потреби людей, але й їхню роль у створенні, збереженні, примноженні й передачі культурних цінностей. Культурологія вивчає культурне життя в різних суспільствах, намагається виділити особливості й досягнення основних культурно-історичних типів. Одна із основних проблем культурологічної науки – питання теорії й історії світової культури.

Попередній аналіз дає підстави дійти до висновку, що **предмет культурології** – це галузь гуманітарного знання, що вивчає суть, закономірності, функціонування і розвиток культури. Культурологія являє собою єдність теорії й історії культури, розглядаючи у взаємодії матеріальну культуру, духовну культуру й соціальну культуру (культуру людських відносин).

З поняттям “культура” зблизилося поняття “цивілізація”. Останній термін бере початок від латинського кореня “civilis” (“гідний”, “вихований”).

Проте термін цивілізація виник пізніше терміну “культура”, а саме лише у ХУІІІ ст. Його автором, згідно однієї версії, вважають шотландського філософа А.Фергюссона. Він розділив історію людства на епохи: дикості, варварства, цивілізації. Під цивілізацією Фергюссон мав на увазі останню вищу ступінь суспільного розвитку.

За іншою версією термін “цивілізація” долучений до наукового обігу французькими філософами-просвітниками. Проте у їхньому трактуванні термін “цивілізація” певною мірою переплітався з терміном “культура”. Він означав сукупність певних якостей людини – розуму, освіченості, витончених манер, чемності тощо.

Наразі багато вчених зупиняються на визначенні, що поняття “цивілізація” вживається для характеристики якісного стану суспільства, маючи на увазі його зрілість, рівень соціального прогресу.

Науковцями приділяється досить значна увага проблемі співвідношення понять культури й цивілізації. Всю різноманітність визначення цього співвідношення можна звести до наступних основних підходів.

1. Культура й цивілізація – синоніми. Зокрема, англійський історик Арнольд Тойнбі (1889-1975) розглядав цивілізацію в якості певної фази культури, робив акцент на її духовному аспекті й вважав релігію головним і визначальним елементом.

2. Культура й цивілізація схожі і водночас мають важливі розбіжності. Цього погляду дотримувався французький історик Фернан Бродель. В його розумінні цивілізація складає базу культури і створює перш за все сукупність духовних явищ.

3. Поняття культури й цивілізації переплітаються, вони нероздільно пов'язані між собою. Зокрема, німецькі філософи романтики відмічали, що культура “проростає” цивілізацією, а цивілізація переходить в культуру. Цивілізованість передбачає наявність деякого рівня культури, яка в свою чергу включає в себе цивілізованість.

3. Культура й цивілізація – протилежні поняття. Прикладом може служити теорія німецького історика Освальда Шпенглера (1880-1936). Він виклав її у книзі “Загибель Європи” (1922). Згідно неї цивілізація є культура, яка вмирає і розпадається.

Культура, як твердить вчений, являє собою живий і зростаючий організм. Вона дає простір для розвитку мистецтва і літератури, для творчого розвитку особистості й індивідуальності. У цивілізації немає місця для художньої творчості. В ній панує техніка й бездушний інтелект. Вона нівелює людей, перетворює їх на безликі, невиразні істоти.

5. Деякі науковців розглядають культуру і цивілізацію як відносно самостійні явища. Мотивують це тим, що в кожному з них можна виділити специфічні, тільки йому притаманні риси й особливості. Це дає їм підставу твердити про існування двох окремих дисциплін – культурології й цивілізаціології. Кожна із них має свій предмет вивчення.

Еволюція цивілізації дозволяє виділити в ній три основні **стадії**.

1. Аграрно-традиційну, характерну для рабовласницького й феодального суспільства.
2. Індустріальну, пов'язану з капіталізмом.
3. Постіндустріальну, викликану науково-технічною революцією й високими технологіями. Їй відповідає постіндустріальне, інформаційне суспільство.

В залежності від масштабу розгляду цивілізація може бути:

- глобальною, тобто світовою;
- континентальною (наприклад, європейська);
- національною (французька, німецька);
- регіональною (північно африканська).

Вчені-сходознавці твердять, що спочатку цивілізація розпалася на два “дерева” – Захід і Схід, які пройшли свої неповторні шляхи розвитку. Із них “природним” і “нормальним” визнається східний, тоді як західний розглядається як мутація, відхилення.

Інші вчені також припускають розподіл цивілізації на два типи, але дають їм своє тлумачення:

- техногенна, оголошується характерною для Західної Європи;
- психогенна, притаманна східним країнам, прикладом якої може служити індійська цивілізація минулого.

При всій різноманітності існуючих думок найбільш важливими ознаками й рисами цивілізації вважаються:

- створення держави;
- виникнення писемності;
- відділення ремесла від землеробства;
- розшарування суспільства на класи;

- поява міст.

При цьому наявність перших двох ознак практично всіма визнається обов'язковим, а необхідність інших іноді ставиться під сумнів.

Отже, поняття “культура” і “цивілізація” – це не однорідні явища. Вони близькі за змістом, але не тотожні.

Відтак зрозуміти суть культури можна лише через призму діяльності людини, народів, які населяють земну кулю. Культура не існує поза людиною. Вона з самого початку пов'язана з людиною.

Але людина не народжується соціальною, а стає такою лише в процесі діяльності. Освіта, виховання – це засоби, за допомогою яких відбувається опанування культурою, процес передачі її від одного до другого покоління. Таким чином, культура означає прилучення людини до соціуму, суспільства.

З віком кожна людина перш за все оволодіває тією культурою, котра була створена до неї, освоює соціальний досвід, накопичений її попередниками.

Процес становлення особистості на основі засвоєння нею елементів культури й соціальних цінностей дістав назву процесу соціалізації. Соціалізація відбувається внаслідок перебування людини в певному соціальному середовищі й шляхом свідомого впливу суспільства на психологію особи.

Оволодіння культурою може здійснюватися у формі міжособистих стосунків (спілкування в дошкільних закладах, школі, вузі, підприємстві, сім'ї) і самоосвіти (читання, відвідання музею тощо). Величезна роль в оволодінні культурою належить засобам масової інформації – радіо, телебаченню, пресі.

Особистість, оволодіваючи раніше накопиченим досвідом, може зробити свій власний внесок у розвиток культури.

Разом з тим людина й створена нею культура тісно пов'язані з природою. Від ступеню розвитку людської культури, зокрема своєрідності релігійних вірувань, залежать відносини між природою і творцем культури.

Наприклад, ми маємо суттєву відмінність у ставленні до природи між західною християнською й східною ісламською та іншими східними релігіями.

Згідно концепції відомого швейцарського культуролога Карла Густава Юнга (1875-1961) східна людина – інтроверт. Тобто її свідомість направлена усередину себе, вона шукає спасіння в самій собі, в удосконаленні своєї духовності. Мусульманин не ставить завдання присвоїти чи підкорити природу, тим більше її розрушити. Для нього характерне повага до природи, її обожнення.

У цьому плані показові індійські релігії, особливо джайнізм. Для останнього принцип ненанесення шкоди всьому живому доведений до крайності, оскільки є умовою порятунку душі. Послідовники джайнізму не можуть займатися землеробством, оскільки оранка землі може привести до вбивства живих істот – черв'яків і комах.

Західний християнин дотримується більш прагматичного ставлення до природи. За визначенням Карла Юнга західна людина – екстраверт, тобто її розум направлений зовні. Вона шукає спасіння не в самій собі, а в пануванні над природою. Представник

західного світу вважає себе перетворювачем і підкорювачем природи. Звідси відомий вислів: “Природа не храм, а майстерня, і людина в ній – робітник”.

Такий підхід обумовлений тим, що праця в християнстві є основний обов’язок, є одна із головних його цінностей. Проте і в західній культурі погляди на природу не були однаковими. Вони мінялися від епохи до епохи. Зокрема, в античній культурі природа цінувалася дуже високо.

3. Структура культури. Функції культури.

Структура культури складане і багатогранне явище. В залежності від умов розвитку відбувається її конкретизація. Вона має історичні аспекти (наприклад, культура стародавнього світу, середньовічна культура, сучасна культура).

Культура розрізняється за географічними й етнонаціональними ознаками (культура Заходу, Сходу, американська, слов’янська, українська, німецька). Є культурні епохи (Відродження, Просвітництво).

Наявна культура, яка характеризує певні риси особистості (культура поведінки, естетична культура, культура мислення, культура мови тощо).

Є культура самої людини (колективу, індивіда). Виділяється також культура класу (наприклад, селянська, буржуазна). Існує й культура різних верст суспільства (молодіжна, військова, артистична).

В останній час культура особистості, культура різних соціальних груп й культура суспільства в цілому розрізняються дослідниками на внутрішньому рівні. Суб’єкти цієї культури стали відправною точкою для формування поняття “субкультури”. Субкультура – це культура певної конкретно-історичної, соціальної, етнічної спільноти людей, які знаходяться в певному часовому й територіальному просторі й об’єднані спільними інтересами, потребами, цінностями, установками, стереотипами. Такий підхід дав змогу виділити три рівні культурно-теоретичного аналізу: особистий, локально-груповий і загально-соціальний.

Будь-яке співтовариство – носій певної субкультури. Кожна така група має специфічні ознаки, що сформувалися під впливом способу і стилю життя представників даної групи. Посеред них виділяються як соціально прийнятні форми соціально-культурної диференціації (професійні, наукові, молодіжні, релігійні субкультури, субкультури національних меншин тощо), так і антисоціальні (фашистські, терористичні, злочинні угруповання тощо).

Поняття “субкультури” і “соціальної групи” не ідентичні. Для соціальної групи властиві ознаки соціального розмежування: місце у системі суспільного розподілу праці, ставлення до власності й влади. Її члени можуть не мати прямих контактів. Для субкультури безпосередні зв’язки між її представниками мають більше значення, ніж виконання ними певних соціальних функцій.

Культура охоплює різні галузі людського життя (екологічна, економічна, політична, правова культури, культура праці, культура дозвілля, культура споживання, культура побуту та інші).

Для прикладу, зупинимося на визначенні важливої для нас структури культури, що охоплює одну із основних сфер людського суспільства – правовій культурі.

Правова культура є необхідною умовою існування людини в суспільстві. Дія права поширюється на всі важливі сфери суспільного життя. Традиційно право визначається як система загальнообов'язкових норм і відносин, які закріплюються державою.

Правова культура має свої ознаки. Головні з них наступні.

По-перше, це рівність людей перед законом.

По-друге, поряд з рівністю обов'язковою ознакою повинна бути свобода. Право поширюється лише на вільних громадян. Проте свобода в галузі права виключає самоуправство й свавілля. Скоріш за все, право виступає як форма, норма й міра свободи.

Ще є одна специфічна ознака права – справедливість. Вона збалансовує права і обов'язки громадян, які знаходяться в правових відносинах.

У культурі права важливе місце відводиться правосвідомості. Що ж таке правосвідомість? Це сукупність поглядів, ідей, учень, що виражають ставлення людей до права, законності, правосуддя, їхнє уявлення про те, що є правомірним чи неправомірним. Тобто, правосвідомість являє собою результат і процес відображення права в свідомості людей.

Головно виділяють декілька рівнів правової свідомості: звичайний, професійний (спеціальний) і теоретичний.

Звичайний рівень правової свідомості мають люди, які в своїй діяльності керуються правовими почуттями, правовими навиками, правовими звичками і несистематично набутими правовими знаннями. Зупинимось на їхньому визначенні.

Правове почуття – це суб'єктивне ставлення до різних сторін соціальної дійсності (почуття свободи й незалежності, справедливості, почуття обов'язку перед іншою людиною чи суспільством тощо).

Правові навики – це вміння здійснювати правове спілкування (вибір відповідного контрагента (сторона в договорі), укладення договору, відшкодування збитку тощо).

Правова звичка – це стійка внутрішня потреба людини постійно виконувати правові стандарти поведінки (звички виконувати обіцянки, розрахуватися за надані послуги тощо).

Несистематично набуті правові знання присутні у вигляді уривчастих знань, уявлень, оцінок, установок повсякденної свідомості. Перелічені знання формуються за допомогою літератури і засобів масової інформації (а саме преси, радіо, телебачення).

Наступним рівнем правової свідомості є професійний. Він складається в осіб, які спеціально займаються правовою діяльністю (судді, адвокати, співробітники органів внутрішніх справ тощо). Представники цього рівня мають правові систематизовані знання і професійно підходить до розуміння правових явищ.

Третій, самий високий рівень правової свідомості – теоретичний. Він передбачає наукові знання про суть, характер і взаємодію правових явищ усього правового життя суспільства, цілісний механізм правового регулювання, а не його окремі прояви.

Цією діяльністю займаються люди, які мають високу юридичну підготовку – науковці, викладачі. Вони розвивають юридичну науку, розробляють правові дисципліни, виробляють науково-практичні рекомендації законодавчим, правоприкладним й правоохоронним органам.

Культура виконує багато **функцій**. Головною функцією феномена культури є людино-творча або гуманістична. Всі інші певною мірою пов'язані з нею й навіть витікають з неї.

Найважливіша **комунікативна** (від лат. “communicatio” – “зв'язок”, “об'єднання”, “спілкування”) функція культури, або вона ще дістала назву – функція трансляції (передачі) соціального досвіду. Її часто називають функцією історичної спадковості або інформаційною. Культура виступає єдиним механізмом передачі соціального досвіду від покоління до покоління, від епохи до епохи, від однієї країни до іншої, оскільки крім культури, суспільство не має ні одного механізму трансляції всього багатого досвіду, який накопичило людство.

Цю функцію культура виконує за допомогою складної знакової (символічної) системи, що зберігає досвід поколінь у словах, поняттях, формулах науки тощо.

Розрив же культурної спадковості прирікає нові покоління на втрату соціальної пам'яті із всіма наслідками, що з цього витікають. Це явище дістало назву феномену манкуртизму (“феномен” – виняткове явище, з грецької “те, що з'являється”).

Другою провідною функцією є **пізнавальна (гносеологічна)**. Вона тісно пов'язана з першою і певною мірою витікає з неї. Культура концентрує в собі кращий соціальний досвід багатьох поколінь людей. Відтак вона набуває здатність накопичувати багаті знання про світ і тим самим створювати сприятливі можливості для його пізнання й освоєння.

Можна стверджувати, що суспільство інтелектуально настільки, наскільки ми використовуємо багаті знання, що містяться в культурному генофонді людства. Зрілість культури багато в чому визначається ступінню освоєння культурних цінностей минулого.

Всі типи суспільства перш за все суттєво відрізняються по цій ознаці. Одні з них демонструють дивовижну здатність через культуру, за допомогою культури пізнати все те краще, що накопичено людьми, і поставити його собі на службу.

Такі суспільства (наприклад, в Японії) демонструють величезний динамізм в багатьох сферах науки, техніки, виробництва. Інші, не здатні використати пізнавальні функції культури, все ще винаходять велосипед і тим самим прирікають себе на відсталість.

Отже, за допомогою пізнавальної функції культури, а саме через культуру, що об'єднує природничі, технічні та суспільні знання, людина пізнає навколишній світ і саму себе.

Світоглядна функція культури формує духовний світ особистості. В своєму розвитку людство мало три домінуючі системи світогляду: міфологічну, релігійну й наукову. Людина черпала знання у міфології, згодом у релігії й, нарешті, в наукових джерелах.

Регулятивна (нормативна) функція культури регулює норми поведінки людини. У сфері праці, побуту, міжособистих стосунків культура так чи інакше впливає на

поведінку людей й регулює їхні вчинки, дії і навіть вибір тих чи інших матеріальних й духовних цінностей.

Регулятивна функція культури опирається на такі нормативні системи, як мораль і право.

Важлива в системі культури **семіотична** (від грец. “вчення про знаки”) або **знакова** функція. За її допомогою відбувається оволодіння культурою. Без вивчення відповідних знакових систем неможливо оволодіти досягненнями культури.

Наприклад, мова (усна чи письмова) – засіб спілкування людей. Літературна мова – важливий засіб опанування національною культурою. Специфічна мова потрібна для пізнання особливого світу музики, живопису, театру. Природничі науки (фізика, математика, хімія, біологія) також мають особливі знакові системи.

Аксіологічна (від грец. “цінність”, “вартість”) або **ціннісна** функція культури забезпечує визначення цінностей і норм як історичних, так і вічних канонів. Вона дає можливість вибрати ті вартості, які найкраще відповідають вимогам часу. Отже, ціннісна функція відображає важливий якісний стан культури.

Культура як система цінностей формує у людини певні ціннісні потреби й орієнтації. По їхньому рівню і якості люди, як правило, судять про ступінь культурності тієї чи іншої людини. Головним чином моральний й інтелектуальний зміст виступає критерієм відповідної оцінки.

Інтегративна функція культури має здатність об’єднувати людей у певні спільноти, а народи у світову цивілізацію.

4. Рівні й форми культури.

Культура – це досить складна, багаторівнева система. Прийнято підрозділяти культуру по її носію. В залежності від того, хто створює культуру, тобто хто є суб’єктом культурної творчості, і який її рівень, розрізняють **національну й світову культури**.

Національна культура тісно пов’язана з поняттями “нація” і “етнос”. Зупинимось на їхньому визначенні. Під “етносом” (з грецької – “плем’я”, “народ”) слід розуміти стійку спільність людей, яка історично склалася на певній території і має відносні особливості культури (відповідну мову, психіку, самосвідомість).

Нація (з латинської теж “плем’я”, “народ”) – вищий етап розвитку народу, коли завдяки спільному ринку і державі формується усвідомлення національної приналежності. Національна культура становить сукупність економічних, політичних, побутових, мовних, обрядових, моральних та інших чинників відповідної нації.

Етнічні й національні культури між собою тісно пов’язані. В межах певних держав етнічні культури формують національні. З іншого боку існування національних культур забезпечує збереження, не розмивання етнічних культур, що є частинами національних культур.

Отже, національна культура виступає синтезом культур різних класів, соціальних прошарків і груп відповідного суспільства. Своєрідність національної культури, її неповторність й оригінальність проявляються як в духовній сфері життя й діяльності (мова, література, музика, живопис, релігія), так і в матеріальній сфері життя й

діяльності (особливості економічного устрою, ведення господарства, традиції праці й виробництва).

Світова культура – це вікова сукупність культур цілісного світу, або ще можна сказати: синтез кращих досягнень усіх національних культур різних народів, які населяють нашу планету. Вона визначається власною системою загальнолюдських цінностей.

У другій половині ХХ ст. і на даному етапі відбувається двоєдиний культурний процес – інтеграція народів і здобуття народами національного суверенітету. Завдяки цьому посилюється завдання збереження культурної самобутності незалежного, вільного народу.

В залежності від суб'єктів культури, тобто тих, хто створює чи користується благами культури, визначають три **форми** культури: елітарна (висока), народна (фольклор), масова.

Елітарна або висока культура створюється привілейованою частиною суспільства або по її замовленню професійними творцями. Отже, виробником і споживачем елітарної культури є вищий привілейований прошарок суспільства – еліта (від французької “еліте” – “краще”, “відбірене”, “вибране”).

У різних соціологічних і культурологічних теоріях визначення еліти неоднозначне. Італійські соціологи Роберт Міхельс (1876-1936) і Гаєтано Моска (1858-1941) вважали, що еліту по відношенню до мас характеризує висока ступінь діяльності, продуктивності, активності.

Проте у філософії й культурології більшого поширення набуло визначення еліти як особливого прошарку суспільства, який наділений специфічними духовними здібностями. За таким тлумаченням до еліти належить не просто вищий прошарок суспільства, правляча верхівка. Еліта є в кожному суспільному класі.

Отже, еліта – це частина суспільства, найбільш здібна до духовної діяльності, наділена високими моральними й естетичними здібностями. Саме вона забезпечує суспільний прогрес. Тому мистецтво в першу чергу повинно бути орієнтовано на задоволення її запитів й потреб.

Елітарна культура випереджує рівень сприйняття її пересічною людиною. Типовим проявом елітарної культури є теорія й практика “чистого мистецтва” або “мистецтва для мистецтва”.

На відміну від елітарної народна культура створюється анонімними творцями, які не мають професійної підготовки.

Народну культуру називають ще любительською (не по рівню, а по походженню) або колективною. Вона включає: міфи, легенди, епос, казки, пісні, танці.

По своєму виконанню елементи народної культури можуть бути: індивідуальними (викладення легенд); груповими (виконання пісень, танців); масовими (карнавальні свята).

Ще одна назва народної культури – фольклор (з англійської “народна мудрість”). Він завжди локалізований, оскільки пов'язаний з традиціями певної місцевості; демократичний, так як в його створенні беруть участь всі бажаючі.

У ХХ ст. виник феномен **масової культури**. Для його розкриття почнемо з визначення: що ж таке “маса”, що під нею розуміється?

Є декілька визначень “маси”.

1. Недиференційна (тобто неподільна) множина, протилежність поняттю клас. Маси не мають організації. Їх формують засоби масової інформації (преса, радіо, телебачення).
2. Натовп, поведінка якого підкоряється своєрідному “масовому психозу”, що ґрунтується не на розумі, а на пристрасті.
3. Публіка, тобто група людей, які об’єднані чисто зовнішніми й випадковими ознаками.
4. Синонім неосвіченості, некомпетентності.
5. Механізоване суспільство, продукт машинної техніки й масового виробництва, в якому людина втрачає свою індивідуальність.
6. “Зверхорганізоване”, бюрократичне суспільство, де панує тенденція до одноманітності й відчуження. Від людини нічого не залежить і вона це розуміє. Всі рішення приймаються “зверху”. Таким чином особистість втрачає свої риси на користь стадності.

Масова культура – це поняття, яке визначає особливості виготовлення культурних цінностей в “масовому суспільстві”, яке орієнтоване на “масове споживання”.

Коли ж з’явилася масова культура? З приводу витоків масової культури в культурології існує кілька поглядів.

1. Передумови масової культури формуються з моменту виникнення людства, а конкретніше з появою християнської цивілізації. Як приклад наводять спрощені варіанти Священних книг (“Біблія для бідних” тощо), розрахованих на масову аудиторію.
2. Витоки масової культури пов’язані з появою в європейській літературі ХУП-ХУШ ст. пригодницького, детективного, авантюрного роману. Саме він значно розширив аудиторію читачів за рахунок величезних тиражів. Прикладом служить творчість англійського письменника Данієля Дефо – автора широко відомого роману “Життя й незвичайні пригоди Робінзона Крузо”.
3. Великий вплив на розвиток масової культури мав прийнятий у 1870 р. у Великій Британії закон про загальну грамотність. Він дозволив багатьом людям освоїти основний вид художньої творчості ХІХ ст. – роман.

Однак все вищезазначене – це передісторія масової культури. У власному розумінні масова культура проявила себе вперше в США в ХХ ст. Тобто законодавцями моди в сфері масової культури стали США. Відомий американський політолог Збігнев Бжезинський любив повторяти фразу, що стала крилатою: “Якщо Рим дав світу право, Британія – парламентську систему, Франція – культуру і республіканський устрій, то сучасні США дали світу науково-технічну революцію та масову культуру”.

Витоки концепції масового суспільства і відповідної масової культури стали можливі в результаті переходу від якісного капіталізму до масового виробництва, що супроводжувався втратою станових привілеїв.

У виникненні такого феномену як масова культура головну роль зіграли засоби масової інформації (преса, радіо, кіно, телебачення). Її типові риси – стандартизація, засилля легко доступних форм, ринкове ставлення до мистецтва, науки, політики, релігії як до виробників споживчих вартостей.

На відміну від високої, елітарної культури, орієнтованої на думаючу, інтелектуальну публіку, масова культура свідомо орієнтується на усереднений рівень масового споживача.

Популярним атрибутом масової культури стали так звані “мильні опери” – нескінчені телевізійні серіали. Вперше схожі постановки з’явилися на радіо в США в 1930-ті роки. Сюжет з продовженням включав і рекламу компаній, які виробляли мийні засоби, оскільки вони фінансували трансляцію. Звідси пішла назва – “мильні опери”.

Тобто, як ми вже відмічали, електронні засоби масового зв’язку (радіо, кіно й телебачення) створили масу й відповідно – масову культуру. Зараз телевізійні серіали збирають найширшу аудиторію споживачів масової культури.

У масовій культурі залишаються популярними й такі жанри мистецтва як детектив, вестерн, мелодрама, мюзикл, комікс. Саме в цих жанрах створюються спрощені “версії життя”, які зводять соціальне зло до психологічних і моральних факторів.

Цьому служать й такі ритуальні формули масової культури як “доброчесність завжди винагороджується”, “любов і віра (в себе, в Бога) завжди перемагає”.

Таким чином, у художній творчості масова культура виконує специфічні соціальні функції. Серед них головною є ілюзійно-компенсаційна: прилучення людини до світу ілюзійного досвіду й мрій, що не збуваються.

Масова культура може стати й становиться інструментом впровадження в масову свідомість бажаних для певних соціальних груп стереотипів поведінки. Вона може стимулювати у “масах” нові, невідомі їм раніше потреби, формувати певні стандарти естетичного смаку.

Масова культура створюється й нав’язується зверху відповідними майстрами-професіоналами – менеджерами, письменниками, теле- та кінорежисерами і сценаристами, естрадними композиторами, музикантами, співаками, акторами.

Нерідко все це робиться на високому професійному рівні. Проте якість творчості визначається лише одним критерієм – комерційним успіхом. Масова культура є надзвичайно прибутковою справою, особливим типом бізнесу (шоу-бізнесу).

Комерційні мистецтво й література з їх штампами, реклама, комікси отримали узагальнене визначення – кітч (від німецького жаргонного слова “kitschen” – “збирати вуличне сміття”).

Отже, масова культура розрахована на споживання всіма людьми незалежно від місця їхнього проживання. В першу чергу масова культура орієнтується на комерційні цілі.

Вона передбачає пасивне споживання культури. Відтак ця культура здатна виступати засобом маніпулювання свідомістю споживача.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ :

- 1.** Гуревич П.С. Философия культуры. – М.: NOTA BENE, 2001. – 349 с
- 2.** Корінний М., Потапов Г., Шевченко В. Короткий термінологічний словник з української та зарубіжної культури. – К.: Україна, 2000.- 182 с.
- 3** Костина А.В. Массовая культура как феномен постиндустриального общества. М.: КомКнига, 2006, - 350 с.
- 4.** Культура и культурология: Словарь. – Екатеринбург, М.: Деловая книга. Академ. проект, 2003.- 926 с.
- 5** Культурологія. Українська та зарубіжна культура: Навч. посібник (М.М.Закович, І.А.Зязюн, О.М.Семашко та ін.). – 3 вид. – К.: Знання, 2007. – 567с.
- 6.** Руднев В.П. Энциклопедический словарь культуры XX ст. Ключевые понятия и тексты. – М.: Аграф, 2003.- 599 с.
- 7.** Хоруженко К.М. Культурология. Энциклопедический словарь. – Ростов-на-Дону: Фенікс, 1997.- 639 с.
- 8.** Шевнюк О.Л. Культурологія: Навч. посібник. - 3 вид. – К.: Знання-Прес, 2007. – 353 с

ТЕСТ

1. У Давньому Римі слово “культура” означало:

а) вміння обробляти землю; б) матеріальну діяльність людини; в) духовний світ людини.

2. Книга “Наука про культуру”, що стала рубіжною у формуванні культурології як науки, написана:

а) Едуардом Тайлором; б) Освальдом Шпенглером; в) Леслі Уайтом.

3. Стосовно духовного життя термін “культура” вперше вживається:

а) Марком Туллієм Цицероном; б) Самуелем Пуфендорфом; в) Іммануїлом Кантом.

4. У науковий обіг поняття “культура” увів:

а) Марк Туллій Цицерон; б) Самуель Пуфендорф; в) Едуард Тайлор.

5. Автором концепції, згідно якої поняття цивілізація й культура схожі і водночас мають великі розбіжності, є:

а) Арнольд Тойнбі; б) Фернан Бродель; в) Освальд Шпенглер.

6. Передачу історичного досвіду поколінь через механізм культури здійснює функція культури:

а) світоглядна; б) комунікативна; в) пізнавальна.

7. Культура, що створюється привілейованою частиною суспільства або по її замовленню професійними творцями, є культурою:

а) елітарною; б) масовою; в) народною.

8. Синтез культур різних класів, соціальних прошарків і груп відповідного суспільства -характерна особливість:

а) класової культури; б) національної культури; в) світової культури.

9.Культура, що створюється привілейованою частиною суспільства або по її замовленню професійними творцями, є:

а) масовою культурою; б) народною культурою; в) елітарною культурою.

10.Вікова сукупність культур цілісного світу – особливість:

а) світової культури; б) національної культури; в) класової культури.

ТЕМИ 2 – 4.

Поняття віри і релігії, їх відображення в художній культурі

Мова. Культурні норми, їх вплив на життя людини

Мистецтво, його види, напрямки, жанри

План

1. Вплив релігії на розвиток культури.
2. Мова, її ознаки.
3. Культурні норми, їх вплив на людське життя. Етикет
4. Мистецтво – одне із основних інститутів культури.
5. Освіта як основний елемент в системі цінностей культури.

1. Вплив релігії на розвиток культури.

Розвиток культури супроводжувався виникненням і становленням відносно самостійних систем цінностей. Спочатку вони включалися в контекст культури.

Однак пізніше розвиток цих систем цінностей приводить їх до все більш глибокої спеціалізації і нарешті до їхньої відносно самостійності. Так сталося з релігією, мистецтвом, наукою і освітою.

В сучасній культурі можна вже говорити про їхню відносну самостійність і взаємодію культури з цими інститутами.

Релігія стала однією з самих давніх систем цінностей культури. Термін “релігія” латинського походження й означає “благочестя”, “побожність”. **Релігія** – одна із форм духовно-практичного освоєння (бачення) світу, що ґрунтується на вірі в існування Бога чи богів, тобто надприродної сили, яка панує над людиною в її повсякденному житті.

Релігія є комплексним явищем, яке включає ідеї, погляди, уявлення про надприродне, а відтак і викликані ними переживання, настрої, емоції; відповідні культові дії (молитви, богослужіння, обряди, свята); організації, що об’єднують і

спрямовують релігійну свідомість віруючих. Історичні форми розвитку релігії – племені, національно-державні (етнічні), світові (буддизм, християнство, іслам).

Племені форми релігії (деякі автори називають їх релігійною свідомістю, що передувала формуванню релігії) зародилися ще на зорі людства, а саме у первісному суспільстві (доба кам'яного віку: палеоліту, мезоліту, неоліту). Саме тоді виникають релігійні уявлення як необхідність пояснення навколишнього світу. Вся духовна культура ранньої родової общини мала тісні переплетіння релігійних уявлень. Вони зароджувалися та формувалися в таких перших початкових, простіших формах як тотемізм, фетишизм, магія, анімізм.

Людина вірила в те, що певні види тварин, рослин, іноді явищ природи виступають предками, покровителями людини або цілих родів, що між ними існує надприродний родинний зв'язок. Це становить суть **тотемізму** (від слова “тотем” – “його рід”). Люди вірили, що від тотема залежало їхнє життя, тому на нього намагалися вплинути різними магічними способами. На основі тотемізму виник культ тварин.

Тотемізм увійшов як елемент у сучасні релігії. Особливо його вплив відчутний в індуїзмі, де багато тварин вшановуються як священні. Серед них найпочесніше місце посідає корова. Сліди тотемізму простежуються і в християнстві. Святий дух зображується у вигляді голуба, а Христос часто називається агнцем, тобто ягням.

Людина обожнювала речі неживої природи, вірила в надприродні властивості матеріальних предметів: каменів, дерев, а пізніше – ідолів, які можуть їй допомогти. Ці вірування лежать в основі **фетишизму**. Термін “фетишизм” утворено від французького слова “фейтіс” (тобто “талісман”, “амулет”). Конкретному предмету-амулету приписувалася надприродна магічна сила, здатна охороняти його власника від лиха, хвороб, поганого впливу. В різних релігіях фетишизм перетворився на поклоніння священним книгам, іконам, мощам, хресту, культовим спорудам.

У первісному суспільстві зародились ритуальні дії. На їх основі виникла **магія** – віра людей у можливість впливу на навколишню дійсність. Саме слово “магія” іранського походження і відповідає таким словам, як “чаклунство”, “чарівництво”. Магія присутня в танці, що передують полюванню, в шептанні знахарки, яка виганяє хворобу з тіла хворого тощо.

Розрізнялися такі види магії:

- чорна магія – її мета завдати комусь шкоди;
- біла магія – її мета комусь допомогти;
- любовна магія – її мета привернути чи відвернути кохання;
- лікувальна магія – “шаманське” лікування хвороб;
- господарська магія – забезпечення врожаю або успіхів у полюванні.

Люди мали уявлення про існування безсмертної, незалежної від тіла душі людини. Ці вірування становлять суть **анімізму**. Термін “анімізм” утворено від латинських слів “**anima**” – “душа” і “**animus**” – “дух”. Люди вірили в те, що померла особа, точніше її душа, якимось чином продовжує існувати, переселяється в загробне життя. Крім того, анімізм передбачає існування духів – надприродних фантастичних істот (лісовик, мавка, русалка тощо).

Існування душі після смерті уявлялось аналогічним життю людини. Душі приписувалися звичайні людські потреби: в їжі, одягу. Цим пояснюється звичай одягати на померлого краший одяг і прикраси, класти в труну предмети праці, залишати в могилі їжу і воду.

Релігійна свідомість з її першими уявленнями про надприродні явища породила культову практику: обрядові танці, заклинання, ворожіння тощо.

Оформлення релігії в сучасному розумінні слова відбулося разом з виникненням ранньокласового суспільства, перших національних державних утворень. Релігія даного періоду розвитку людства сповідувала політеїзм (тобто багатобожжя) та генотеїзм (визнання багатьох богів на чолі з одним верховним богом).

Стержнем такої релігії був **міф**. Він є найбільш давня система цінностей. Вважається, що в цілому культура рухається від міфу до логосу, тобто від вимислу і умовності до знання, до закону.

Міф – грецьке слово й перекладається як “переказ”. Термін “міфологія” має два визначення. Перше: “міфологія” – це наука, яка вивчає міфи (їхнє виникнення, зміст, розповсюдження). Друге: “міфологія” – система міфів і міфологічна свідомість різних народів. Міфологія як галузь культури є наївне і разом з тим фантастичне уявлення людей в докласовому і ранньокласовому суспільстві про світ, природу і людське буття. Міфи пояснюють походження світу, богів і героїв, а також взаємодію людини з богами, з природою. Але міф відрізняється від казки чи легенди тим, що сприймається як реальність.

Різні наукові школи дають різну оцінку міфам, вважаючи, що вони є:

- способом і формою певного донаукового мислення й світогляду;
- різновидом релігійної свідомості, тісно пов’язаної з обрядовою, ритуальною дією, перед усім спрямованою на природу, її сили;
- розповіддю, що ґрунтується на уособленні (персоніфікації) явищ природи і соціальних відносин з виразною тенденцією до їхньої символізації.

Проте всі дослідники погоджуються, що суть міфу складає несвідоме поріднення людини з силами природи. В міфу природа виступає як світ грізних, але рідних людині міфологічних істот або одухотворених предметів – богів, демонів, героїв, духів, рослин, каменів тощо. В міфу все умовно й символічно. Міф дозволяє загострювати той чи інший аспект цінності, гіперболізувати її, підкреслювати і навіть виокремлювати.

Міфологічний твір складається як би з двох рівнів – зовнішнього (образного) і внутрішнього – понятійного. В процесі росту раціонального мислення зовнішній (образний) рівень починає поступово зменшуватися. Відтак розвивається внутрішній (пояснювальний) рівень. Тобто виникають зародки філософії. Поступово міфи перепліталися з обрядами. Останні оживляли, інсценували міфи, тоді як міфи пояснювали, тлумачили ці обрядові таїнства.

Міф виник ще у первісному суспільстві, проте досяг розквіту в ранньокласовому суспільстві. За формою і змістом міфи й системи міфологічних поглядів мають

етнічно чи локально забарвлений характер. З ними познайомитися дали можливість перші письмові джерела. Завдяки ним людство має уявлення про найдавнішу міфологію. Це були міфологічні системи країн Давнього Сходу: Месопотамії, Єгипту, Індії, історія яких сягає корінням в 1У-ІІ тис. до н.е.

У них обожнювалися сили природи (наприклад, Сонце, Місяць, Вода, Земля, Блискавка, Потойбічний світ та інші, які представлялися в образі Богів), або трудова діяльність в образі Богів (землеробство, скотарство, ремесло тощо).

Однак міфологія як одна із цінностей культури досягла розквіту в Стародавній Греції. Давньогрецькі боги уособлювали не лише сили природи, а й важливі сторони соціального життя людей. Зокрема, Гермес опікав торгівлю, Аполлон протегував мистецтву, Феміда охороняла закони, Афіна уособлювала мудрість тощо.

Давньогрецькі боги не були моральним зразком для людини. Вони сварилися, інтригували. Отже, в цій релігії відсутнє протиставлення божественного й земного світів.

Проте саме міфологія дала можливість познайомитися з історією давньої Греції. З міфів ми отримали відомості про історичні події того часу, про суспільне життя й побут греків архаїчного періоду.

Давньогрецька міфологія стала підґрунтям для виникнення давньогрецької літератури, зокрема героїчного епосу. Він започаткований знаменитими поемами Гомера “Іліада” й “Одіссея”.

Водночас саме ці поеми є важливим джерелом для вивчення давнього періоду історії Греції, про який не має інших письмових свідчень.

Крім того, давньогрецькі міфи були основою для виникнення античного театру. Прообраз театральних вистав – це свята на честь популярного й любимого в багатьох областях Греції бога Діоніса (Вакха) – бога виноградарства й виноробства. Дані свята називалися Діонісії або Вакханалії (нагадаємо, що у римлян бог виноградарства і виноробства мав ім'я Бахус).

Вони стали витоками грецької трагедії. Із селянських свят з жартівливими піснями й танцями народилася комедія. Давньогрецька міфологія мала великий вплив на культуру багатьох європейських народів. До неї зверталися знамениті Леонардо да Вінчі, Тіціан, Рубенс, Шекспір, Моцарт, Глюк й багато інших художників, письменників й композиторів. Отже, у міфології беруть свій початок мистецтво, мораль, наука і взагалі все людське знання.

Ранньокласові форми релігії, в яких панувала міфологія, сприяли створенню перших національно-державних утворень. Як правило після розпаду цих держави вони теж зникали. Це сталося з релігією давніх держав Єгипту, Месопотамії, Індії, Греції тощо.

Замість них почали формуватися **світові релігії**. Ними стали буддизм (виник в УІ ст. до н.е.), християнство (зародилося у І ст. н.е.) й іслам (наймолодша релігія, що почала проповідуватися у УІІІ ст. н.е.). Характерною ознакою названих світових релігій є монотеїзм, тобто віра в єдиного Бога. Ці основні світові релігії дали світу три великі книги – Веди, Біблію і Коран.

Релігійні учення, що проповідуються в цих священних книгах, суттєво відрізняються від міфології. На відміну від міфу в них обожнюється не природа, а надприродні сили людини (Будди, Христа, Мухаммеда) і, перш за все, дух з його свободою й творчістю.

Отже, головне у світових релігійних ученнях – віра в Бога-людину, або віра в надприродне, в чудо, в те, що не можна досягнути розумом, раціональним шляхом.

Християнська релігія тісно взаємодіє з культурою. Зокрема, біблійні сюжети про Бога людину Ісуса Христа були і є самими поширеними в живописі та його різновиді іконописі, фресках, мозаїці, скульптурі. Завдяки релігії розвивалася й архітектура, зокрема храмове мистецтво.

Цінності світської культури і цінності релігії впливають одна на одну. Культура створює релігію. Проте затвердившись, релігія починає змінювати культуру. Відтак подальший розвиток культури йде під значним впливом релігії. Вона сприяє формуванню духовної свідомості особистості, визначенню індивідуальної шкали цінностей та виборі ідеалів, виходу індивіда за межі вузькоземного бачення світу, служить конфесійній та соціальній інтеграції.

2. Мистецтво – одне із основних інститутів культури.

Паралельно з релігією в історії культури існувало **мистецтво**. Воно твориться за рахунок художньої творчості. В свою чергу художня творчість – це особливий вид діяльності людини, що відтворює дійсність у конкретно-чуттєвих образах відповідно до певних естетичних ідеалів. Можна констатувати, що мистецтво – одна із форм суспільної свідомості, котра виражає естетичне ставлення до дійсності.

Художнє освоєння дійсності відбувається за допомогою літератури, архітектури, скульптури, живопису, музики, танцю, театру, кіно та інших різновидностей людської діяльності. Ці види мистецтва й становлять основну складову художньої культури.

Поняття мистецтва й культури пересікаються, але не є тотожними. Художня культура – це культура виробництва мистецтва, його сприйняття і розуміння, розповсюдження і популяризації, у підсумку направлених на естетичне виховання. Проте основне завдання мистецтва не лише розвивати людину духовно, але й шляхом одухотворення служити позитивним змінам в її реальному житті.

Сприйняття мистецтва залежить від ступеню розвитку духовного світу конкретної особи. В свою чергу естетично-художнє виховання різних соціальних груп з притаманними їм субкультурами пов'язане як з соціальними факторами, так і з багатьма сферами суспільно-політичного життя. Водночас мистецтво впливає не лише на формування внутрішнього духовного світу людини, а й на всі напрямки її соціальної діяльності, адже в процесі спілкування з мистецькими цінностями в особистості виробляються художні враження, які підготовлюють її до майбутніх практичних дій.

Наслідки такого впливу є суттєвими. Сила мистецтва в особистому плані може схилити людину до рішучих дій, змінити її життя, а в суспільному – призвести до корінних змін в настроях і діях певних соціальних груп.

У мистецтві предметом відображення стали всі важливі явища людського життя й навколишньої природи. Засобом відображення є художній образ, головна особливість якого полягає у відтворенні загального через конкретне, тобто змалювання типового образу. Водночас створений образ характеризує світогляд митця, його розуміння дійсності.

І хоча мистецьким творам властива певна самостійність, оскільки вони творяться індивідуально, проте їхня направленість залежить від економіки, політики й моралі. Однак справжні мистецькі шедеври залишаються затребувані незалежно від доби, коли вони з'явилися, та її ідеалів.

Мистецтво зародилося у первісному суспільстві доби пізнього палеоліту. Воно представлене малюнками в печерах, різьбленням по кістці та каменю, ритуальними танцями тощо. Спочатку всі види мистецтва були пов'язані з першими релігійними уявленнями. З їхнім ускладнення розвивалося й мистецтво.

В окрему форму духовного життя мистецтво відособилося вже в класовому суспільстві. В свою чергу кожна епоха породила своє мистецтво. Зокрема, мистецтво початку ХІХ ст. – романтичне, мистецтво середини ХІХ ст. – реалістичне (воно проникнуло вірою в торжество розуму). Мистецтво кінця ХІХ ст. - початку ХХ ст. – символічне або декадентське і проголошує ідею своєї загибелі. Мистецтво ХХ ст. – документальне або формалістичне (цінна головна форма, а не зміст).

Отже, мистецтво являє собою складну систему видів і жанрів, що історично проходять певну еволюцію і за змістом та формальними ознаками утворюють певні напрями, стилі, школи й манери художньої творчості.

Художня обробка речей і знарядь праці започаткувала **декоративно-ужиткове мистецтво**. За його допомогою створюються художні предмети побуту й обстановки для формування інтер'єрів (тобто внутрішнього простору будівлі).

Будівництво житла дало поштовх для розвитку **архітектури**. Що ж таке архітектура? В перекладі з грецької це слово означає – будівничий. Отже, архітектура є мистецтво проектування й будівництва споруд та інших комплексів, що формують просторове середовище для життя й діяльності людини.

У процесі розвитку в архітектурі виробилися ряд стильових (історичних та національних) ідейно-художніх та естетичних напрямів. Серед них античний, романський, готичний, бароко, класицизм та інші. Особливості цих стилів ми будемо розглядати в наступних лекціях.

З архітектурою тісно пов'язане **монументально-декоративне мистецтво**. Воно служить для оздоблення творів архітектури і розкриття їхнього ідейно-образного змісту. Це є декоративні розписи, рельєфи, вітражі, скульптура малих форм.

До монументально-декоративного мистецтва відносять і мистецтво створення садово-паркових ансамблів і композицій.

Із зображення пластичних форм (художня виразність об'ємних форм) предметів і явищ у наочних образах виник живопис, скульптура, графіка. Визначення цих видів мистецтва наступне.

Живопис – художнє відображення видимого й уявного світу фарбами на поверхні, а саме на полотні, папері, стіні, склі, кераміці. Як і всі інші види мистецтва живопис є однією із форм суспільної свідомості, засобом пізнання світу та естетичного виховання.

Зорове втілення задуму (теми, сюжету) здійснюється в живописі за допомогою композиції та малюнка. Обсяг і розташування в просторі постатей і предметів передається світлотінню, лінійною, просторовою і кольоровою перспективою.

За тематикою й предметом зображення розрізняють жанри живопису. Ними є анімалістичний (французькою “анімал” – “тварина”, тобто зображення тварин), побутовий, міфологічний, релігійний, алегоричний (втілення в конкретному художньому образі абстрактного поняття, грецькою “інший”), історичний, батальний (військовий), портрет (французькою “обличчя”), пейзаж (французькою “місцевість”), натюрморт (французькою “мертва природа”) – зображаються предмети побуту, фрукти, овочі, квіти тощо.

У монументальному живописі (головним чином мається на увазі розпис стін) застосовують фреску, мозаїку, графіто, вітраж.

Фреска і мозаїка почали широко використовуватися в античній архітектурі. Термін “фреска” перекладається з італійської як “свіжий”. Сама назва відтворює техніку фрески. Це є живопис фарбами на свіжій штукатурці.

Термін “мозаїка” йде від грецького слова “музи”. Це були богині (дочки Зевса і Мнемозіни) – покровительки поезії, мистецтва і науки (Кліо – муза історії, Уранія – астрономії, Талія – комедії, Мельпомена – трагедії, Терпсіхора – танцю, Полігімнія – гімнів, Евтерпа – ліричної поезії, Ерато – любовної лірики, Калліопа – епічної поезії). Імена цих дев’яти муз вперше названі в поемі Гесіода “Теогонія” (УП ст. до н.е.), що розповідала про походження світу і богів.

Сама ж мозаїка являє собою зображення чи візерунок, виконані із кольорових каменів, смальти (кольорове непрозоре скло), керамічних плиток та інших матеріалів.

Графіто (в перекладі з італійської “видряпаний”). Техніка графіто передбачає продряпування верхнього тонкого шару штукатурки до оголення нижнього шару, який за кольором відрізняється від верхнього.

Вітраж широко представлений у храмовій архітектурі європейського середньовіччя, а саме в готичному стилі архітектури. Вітраж в перекладі з французької – “вставлення шибок”. Технікою вітражу є декоративна композиція чи орнамент, виконані із кольорового скла для вікон або дверей.

Видом образотворчого мистецтва вважається графіка. Це є однотонний малюнок, переважно виконаний на папері олівцем, пером, пензлем, вугіллям, крейдою.

Окремим видом графіки є гравюра. Вона з’явилася разом з виникненням друкарства. Сам термін перекладається з французької як “вирізати” і безпосередньо відтворює техніку створення гравюри. На дошці (що є друкарською формою) вирізається малюнок. Потім з нього за допомогою друкарської фарби робиться друкарський відбиток.

Протягом усього існування людського суспільства досить поширеним видом мистецтва стала **скульптура**. Термін скульптура в перекладі з латинської означає “вирізаю”.

Перші скульптурні зображення виникли ще в первісному суспільстві. Що ж таке скульптура? Скульптура – це вид образотворчого мистецтва, твори якого мають об’ємність, тримірну форму й виконуються з твердих і пластичних матеріалів (камінь, метал, глина, гіпс).

Розрізняють круглу скульптуру і рельєфну. Круглу скульптуру можна споглядати з усіх боків. Вона представлена статуями, погруддями. У рельєфі опукле зображення виступає з площини, що становить основу твору.

Існує монументальна скульптура, тобто така, яка має значні розміри. До неї відносяться пам'ятники, монументи, скульптурні композиції. Є також станкова скульптура, що має набагато менші розміри (приблизно природні розміри). Маленькі ж статуетки людей і тварин отримали назву скульптури малих форм.

Буття людини і навколишній світ відобразились у танцях, музиці, співі, театралізованих виставах, що є також видами мистецтва.

Танець – вид мистецтва, в якому художній образ створюється за допомогою рухів танцівника.

Музика (термін походить від грецької – “мистецтво муз”). Вона відтворює дійсність у художньо-звукових образах. За способами виконання музика поділяється на вокальну (голос співака), інструментальну (звучання різних інструментів), вокально-інструментальну (поєднання двох перших).

Театр (в перекладі з грецької “видовище”) – вид мистецтва, яке відображає дійсність у художніх сценічних образах. Як вже ми відмічали раніше, театральні вистави започаткували давні греки.

Одним з найдавніших є **мистецтво слова**. Спочатку воно існувало в усній формі оповідей, міфів, епосу. З виникненням писемності мистецтво слова розвинулося у **художню літературу**.

Література в перекладі з латинської означає “рукопис”. Отже, література – це твори писемності, в тому числі художні, наукові, політичні та інші.

Художня література – один із різновидів мистецтва, яке відтворює дійсність або уявлення про неї в художніх образах. Існують три літературні роди: епос, лірика, драма.

Епос (в перекладі з грецької “слово”, “розповідь”). До нього відносяться народні героїчні пісні, поеми, сказання, в яких відображаються важливі події історичного життя народу. Найдавніші види епічної творчості народу – міф, казка, легенда.

Лірика – віршовані твори, що передають людські почуття, емоції, переживання.

Драма – один із основних жанрів драматургії поряд з трагедією і комедією.

Головні літературні напрями – класицизм, романтизм, реалізм, натуралізм та інші. Більш детально про них буде йти мова в наступних відповідних лекціях.

З винаходом нових технічних заходів з'явилося **мистецтво фотографії, кіномистецтво, мистецтво радіо і телебачення**. Етапи їхнього розвитку також будуть висвітлюватися пізніше.

Тут лише зазначимо, що радіомистецтво й кіномистецтво стали можливі з виникненням наприкінці ХІХ ст. радіо й кінематографічної техніки. Існує чотири види кіномистецтва: художнє (ігрове), документальне, науково-популярне і

мультиплікаційне (латинською “множення”). Ще одна назва останнього – анімаційне (латинською “аніма” – “душа”, тобто “одухотворення”, “оживлення”).

Мистецтво телебачення оформилося у середині ХХ ст. і пов’язане з передачею на відстань зображень рухомих предметів за допомогою радіоелектронних пристроїв.

Перелічені види мистецтва можна згрупувати за способами сприйняття їх людиною. Такими є наступні.

1. Просторові або пластичні (об’ємні) – за способом втілення художнього образу. До них належать архітектура, скульптура, живопис, графіка, художня фотографія, література.

2. Слухові – за формою чуттєвого сприйняття. Серед них музика, радіо.

3. Зорово-слухові – поєднують властивості кількох видів. Прикладом є театр, кіно, телебачення, цирк.

Роль мистецтва у розвитку культури суперечна, воно одночасно конструктивне й деструктивне. Мистецтво може виховувати в душі високих ідеалів і навпаки.

В цілому мистецтво здатне підтримувати відкритість системи цінностей, відкритість пошуку й вибору орієнтації в культурі. Така специфіка мистецтва сприяє вихованню духовної незалежності людини, свободи її Духа. Для культури це важливий потенціал і фактор її розвитку.

3. Освіта як основний елемент в системі цінностей культури.

В оволодінні знаннями в усіх галузях культури важливу роль відіграє система **освіти**. Що ж таке освіта? Освіта – це процес і наслідок засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок необхідних як для практичної, так і для наукової діяльності. Освіта – необхідна умова підготовки індивіда до життя й праці, основний засіб його прилучення до культури. Саме вона здійснює передачу й відтворення культурного досвіду поколінь. Причому транслуються не лише знання, але й тип мислення, будова мови, спілкування, загальнолюдські й національні цінності, традиції й новації.

Отже, оволодіння культурою починається із освіти. Завдання освіти – доручення людини до культурних цінностей науки, мистецтва, моральності, права, господарювання, тобто перетворення природної людини в культурну.

В освітньому процесі важливе значення має писемність. В свою чергу вона пройшла ряд етапів розвитку. Як відомо, існують три головні типи письма: піктографія, ідеографія та фонографія. Вони історично змінювали один одного.

Для первісного суспільства характерна піктографія (від латинського слова “pictus” – “розмальований” і грецького “grapho” – “пишу”). **Піктографія** – це письмо, знаки якого (піктограми) мають вигляд малюнків. Ці малюнки наочно зображували предмети та явища дійсності: людей, птахів, дерева, житло тощо.

Наступний етап у розвитку письма – ідеографія. Цим типом письма почали користуватися народи Стародавнього Сходу. **Ідеографія** – один з типів письма, знаки якого передають цілі поняття, тобто ідею.

Сучасний тип письма – фонографія. **Фонографія** – письмо, знаки якого відтворюють звуки (“фоно” в перекладі з грецької – “звук”).

Саме письмо дало можливість передавати вироблені знання із покоління в покоління. У підсумку писемність стала важливим фактором розвитку освіти.

Зміст освіти, її рівень визначаються вимогами суспільного виробництва, обумовлюються суспільними відносинами, станом науки, техніки і культури та рівнем розвитку освітянської справи і педагогічної науки.

Основний шлях одержання освіти – навчання й виховання в навчальних закладах. Проте значну роль в освітньому процесі відіграють самоосвіта, різні форми підвищення кваліфікації, культурно-освітня діяльність.

Таким способом відбувається введення людини у світ культури на різних етапах її життя. Спочатку дане введення здійснюється у формі загальної освіти. Її надають дошкільні й шкільні види освітянської справи. Набувши її, особа спроможна оволодіти спеціальною професійною освітою. За рівнем вона поділяється на середню спеціальну освіту, професійно-технічну освіту та вищу освіту. Завдання підготовки кадрів цього рівня вирішують професійно-технічні училища, коледжі та вузи. В свою чергу професійна освіта ділиться на гуманітарну й технічну.

Найбільш значними способами передачі в освіті культурного досвіду є діалог й творчість людей. У першому випадку важлива роль учителя, який здійснює трансляцію культури. У другому випадку вагоме значення має здатність самої людини поповнювати й удосконалювати свої знання.

Отже, освіта – це сукупність систематизованих знань, умінь, поглядів і переконань, набутих у різних навчальних закладах або шляхом самоосвіти.

Зміст освіти – в культурному переродженні. Якщо внутрішнє переродження не відбувається, значить освіта малоефективна.

4. Наука – складова частина системи цінностей культури.

Наука – один із порівняно нових інститутів у структурі культури. Хоча вона і зародилася ще в стародавньому світі у зв'язку з практичними потребами людей, але почала складатися лише в ХУ1-ХУП ст. У ході розвитку наука перетворилася у виробничу силу і важливий соціальний інститут, котрий впливає на всі сфери людського життя.

Що ж таке наука? Яке її визначення? Наука – це сфера людської діяльності, спрямована на вироблення й використання системи знань про дійсність. Поняття наука включає суму набутих наукових знань. Наука є складовою частиною духовної культури людства. Термін “наука” вживають й для позначення окремих галузей наукового знання.

Наука досліджує різні рівні системи організації і форми руху матерії, істотні властивості природних явищ, встановлення їхніх законів. Все це робиться з метою управління природними й соціальними процесами, передбачення характеру й напрямку їхнього розвитку, створення нових технологій і удосконалення виробництва.

Як система знань наука охоплює не лише фактичні дані про предмети навколишнього світу, помисли й дії людини, не тільки закони і принципи вивчення об'єктів наукового

пізнання, але й певні форми й способи їх усвідомлення, і нарешті – їхнього філософського тлумачення. Таким чином наука виступає як форма суспільної свідомості.

Фундаментом науки була філософія. Філософія намагається висловити мудрість у формах думки. Звідси й її назва, котра буквально перекладається з грецької як “любов до мудрості”.

Філософія виникла як духовне переборення міфу. В останньому мудрість була виражена у формах, які не допускали її критичного осмислення і раціонального доказу. В якості мислення філософія намагається раціонально пояснити буття.

Таким чином, філософія виступає як теоретичний світогляд і відображає людські цінності, людське ставлення до світу. Тобто, філософія є наука, що виробляє цілісний погляд на світ і місце людини в ньому.

Оскільки світ в широкому понятті є світ культури, то філософія виступає як осмислення, або цитуючи німецького філософа Георга Гегеля (1770-1831), філософія є теоретична душа культури. Різноманітність культур і можливість різних змістових позицій всередині кожної культури приводить до різноманітності філософських учень.

Розвиток філософії дав поштовх для розвитку науки як такої. Наука має за мету раціональну реконструкцію світу на основі досягнення, розуміння його суттєвих закономірностей.

Отже, духовна еволюція через релігію й філософію привела людство до науки. Саме в науці достовірність й істинність отриманих знань перевіряються спеціально розробленими засобами й способами. Наука належить сучасній культурі, породжує цивілізацію і пов’язує їх в цілісне утворення.

За визначенням деяких дослідників, наука в своєму розвитку пройшла ряд етапів.

Першим є класичний етап науки. Він характеризується пануванням в науці класичної механіки з її жорстко визначальними причинно-наслідковими зв’язками. Йому відповідає образ всесвіту як часового механізму. Тобто в цей період панувало уявлення про механічну картину світу.

Другий етап – некласичний. Він розпочався наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. у зв’язку з революцією у фізиці, пов’язаний з виникненням ідей відносності, ймовірності тощо. Нові відкриття в цій галузі науки докорінно змінили традиційні уявлення людства про світ, про своє місце в ньому.

У сучасному розумінні поняття науки включає в себе вчених з їхніми знаннями, досвідом; наукові заклади, експериментальне, лабораторне устаткування; науково-дослідні програми творчої діяльності; систему інформації, підготовки й атестації наукових кадрів; форми функціонування й використання усіх набутих знань.

Сучасна система науки умовно поділяється на три групи – природничі, технічні й суспільні наукові дослідження. В свою чергу кожна з цих груп поділяється на численні конкретні наукові дисципліни.

Наукові дослідження підрозділяються на фундаментальні й прикладні. До фундаментальних досліджень відноситься пізнання законів, що управляють

природою і суспільством. У прикладних дослідженнях результати фундаментальних досліджень застосовуються для розв'язання пізнавальних і соціально-практичних проблем. Як правило фундаментальні дослідження передують прикладним, створюючи для останніх теоретичну основу. Скорочення відставання прикладних наук від фундаментальних – основне завдання науковців.

На даному етапі розвитку людства наука все більше взаємодіє з технікою. Такий поступальний взаємозв'язаний розвиток науки й техніки отримав назву **науково-технічного прогресу**.

Витоки науково-технічного прогресу відносяться до пізнього Відродження (XV¹-XVI ст.). Саме тоді став зміцнюватися союз наукової, технічної й винахідницької діяльності. Найбільш яскравою особою, яка уособлювала цей союз, був Леонардо да Вінчі (1452 – 1519) – художник, скульптор, архітектор, вчений, інженер.

Зближення й взаємовплив науки й техніки остаточно оформилися наприкінці ХУІІІ - початку ХІХ ст. Розвиток науково-технічного прогресу в середині ХХ ст. привів до науково-технічної революції.

Які ж її основні риси? Це – стирання відмінностей між фізичною й розумовою працею, зростання творчого рівня праці, а саме витіснення людини із сфери безпосереднього виробничого процесу (тобто його автоматизація).

В умовах науково-технічної революції склалася єдина система “наука-техніка-виробництво”. В цій системі науці належить провідна роль.

Значення науки швидко зростає. Сучасна культура глибоко змінюється під впливом науки. Творчі можливості науки величезні. Вони все більш глибоко реформують, розвивають культуру. В історії людства наука діє як сила, що цивілізує, а культура – як сила, що одухотворяє.

Разом з тим на вершині могутності науки її може чекати криза. Останню наука може не подолати. Адже саме наука створила засоби для руйнації природи і знищення людини в ядерній війні й екологічній катастрофі.

Таким чином, релігія і мистецтво, наука і освіта є основними інститутами культури. Сама ж культура висвітлюється через призму цих її головних інститутів. Відтак у всіх наших наступних лекціях розвиток культури буде розглядатися головню саме через призму перелічених основних інститутів культури.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ :

- 1** .Гуревич П.С. Философия культуры. – М.: NOTA BENE, 2001. – 349 с.
- 2** .Доусон К.Г. Религия и культура. – СПб.: Алетейя, 2001.- 280 с.
- 3** Кононенко П.П. Українська освіта у світовому часопросторі. (П.П.Кононенко, Т.П.Кононенко) – К.: Товариство “Знання” України, 2007. – 591 с.
- 4** Корінний М., Потапов Г., Шевченко В. Короткий термінологічний словник з української та зарубіжної культури. – К.: Україна, 2000.- 182 с.
- 5**.Коростовцев М.А. Религия Древнего Египта. – СПб.: Журн. “Нева”: Летний сад, 2000.- 462 с.
- 6**. Культура и культурология: Словарь. – Екатеринбург, М.: Деловая книга. Академ. проект, 2003.- 926 с.
- 7** Культурологія. Українська та зарубіжна культура: Навч. посібник (М.М.Закович, І.А.Зязюн, О.М.Семашко та ін.). – 3 вид. – К.: Знання, 2007. – 567 с.
- 8** Лапицкий В.В. Наука в системе культуры. – Псков: Псков. ин-т повышения квалификации работников образования. 1994. – 135 с.
- 9** Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: Навч. посібник. (О.О.Любар, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко). – К.:Знання. 2006, - 447 с.
- 10** Мифы и легенды народов мира. В 3 т. – М.: ОЛМА-Пресс, 2000. – Т.1. – 815 с.; Т.2.- 814 с. – Т.3. – 815 с.
- 11** Нікітін Володимир. Культурна політика в Україні: гуманітарна безпека, мова, освіта. (В.Нікітін, М.Кузьменко, О.Кузьменко; Міжнародний центр перспективних досліджень). – К.: Окріма, 2007. – 88 с.
- 12** Панченко В.І. Мистецтво в контексті культури. – К.: ТОВ “Міжнарод. фін. агенція”, 1998.- 191 с.
- 13** Позінкевич Р.О. Освіта в системі культури. – Луцьк: РВВ “Вежа”: Волин. держ. у-тет, 2000.- 347 с.
- 14** Религии мира. – М.: Б.и., 1996. – 333 с.
- 15** Филиппев Ю.А. Искусство в системе человеческих ценностей. – М.:Наследие, 1996.- 287 с.
- 16** Хоруженко К.М. Культурология. Энциклопедический словарь. – Ростов-на-Дону: Фенікс, 1997.- 639 с.

17 Шевнюк О.Л. Культурологія: Навч. посібник. - 3 вид. – К.: Знання-Прес, 2007. – 353 с.

18 Енциклопедія живописи. – М.: АСТ, 1999.- 799 с.

ТЕСТ

1.Обожнювання речей неживої природи, віра в надприродні властивості матеріальних предметів - суть релігійних уявлень:

а) фетишизму; б) тотемізму; в) анімізму;

2.Міфологія як одна із цінностей культури досягла розквіту в країні (країнах):

а) Стародавнього Сходу; б) Стародавньої Греції; в) Стародавнього Риму.

3.Самою ранньою світовою релігією став (стало):

а) буддизм; б) християнство; в) іслам.

4.”Веди” – священна книга послідовників:

а) християнства; б) ісламу; в) буддизму.

5.Письмо, знаки якого мають вигляд малюнків, називається:

а) піктографія; б) ідеографія; в) фонографія.

6.Зображення чи візерунок, виконані із кольорових каменів, смальти (кольорове непрозоре скло), керамічних плиток, є технікою:

а) мозаїки; б) фрески; в) вітражу.

7.Вирізування на дошці (що є друкарською формою) малюнка, а потім створення з нього за допомогою друкарської фарби друкарського відбитку є технікою: *а) графіки; б) гравюри; в) графіто.*

8.Декоративна композиція чи орнамент, виконані із кольорового скла для вікон або дверей, є технікою: *а) мозаїки; б) рельєфу; в) вітражу.*

9.Анімалістичний жанр живопису – це зображення:

а) тварин; б) людей; в) природи.

10.Продряпування верхнього тонкого шару штукатурки до оголення нижнього шару, який за кольором відрізняється від верхнього шару, є технікою: *а) графіки; б) гравюри; в) графіто.*

ДОДАТОК ДО ТЕМ 1 – 4.

“КУЛЬТУРА ТА КОНЦЕПЦІЇ ЇЇ РОЗВИТКУ У ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ”

План

1. Осмислення поняття культури у філософській думці.
2. Богословська концепція розвитку культури.
3. Еволюційна і циклічна концепції розвитку культури.
4. Психолого-аналітична, функціональна й соціологічна концепції розвитку культури.

1. Осмислення поняття культури у філософській думці.

Започатковує осмислення культури людського суспільства **міфологія** (нагадаємо, що міфологія – це уявлення давніх людей про світ, богів і героїв). Міфологічне мислення складає великий пласт культури.

У давнину для людини реальне життя не було чимось відмінним від міфологічного світу. Міфологічні культурні, а точніше релігійні уявлення давніх людей тісно пов'язані з силами природи, які уособлювалися в певних богах (тобто панував політеїзм – віра в багатьох богів). Подальший крок у розумінні культури зробила філософія Стародавньої Греції. Нагадаємо, що таке філософія. Це наука, яка виробляє цілісний погляд на світ та місце людини в ньому (грецькою філософія “любов до мудрості”).

Давньогрецькі філософи **Арістотель, Платон, Протагор, Полібій**, а також китайський філософ **Сима Цянь** вважали культуру частиною божественної природи та її виявом. За їхніми уявленнями подібно будь-якій живій істоті культура народжується, живе і вмирає. Етапи її розвитку нагадують зміну пори року.

Традиції такого розуміння культури пізніше збережуть деякі арабські вчені. Зокрема, історик і філософ **Ібн-Халбун** стверджував, що повний цикл розвитку культури відбувається протягом 120 років. Після цього культура перемагається більш сильнішою культурою (як правило культурою завойовників). Цей напрямок отримав назву “культурного натуралізму”.

У часи середньовіччя, коли в Європі культура була поставлена на службу церкві, поняття культури й релігії збігаються. Про богословську концепцію культури мова буде йти далі.

Для подальшого розвитку поняття культури поштовхом стали ідеї Просвітництва, що панували в Європі у XVII-XVIII ст. У цей час утверджуються нові думки. А саме – людина є творча істота. Вона може змінювати світ і удосконалювати саму себе. Це самовдосконалення людина може здійснювати, опираючись не на догми й авторитет церкви, а на силу свого розуму.

Відтак саме в епоху Просвітництва виникло нове, не релігійне, а світське уявлення про культуру як про всебічну реалізацію (матеріальну й духовну) людського розуму. Завдяки йому відбувається розвиток людського суспільства, а отже й його культури.

У розвиток просвітницької культурологічної думки значний внесок зробив німецький просвітник **Самуель Пуфендорф** (1632-1694). Під культурою він розумів усі життєві блага й зручності, які досягло людство в результаті своєї діяльності по перетворенню природи і удосконаленню внутрішнього світу особистості. Ці перетворення досягаються завдяки освіті через знання, винаходи, різні громадські інститути тощо. Причому Пуфендорф розглядав культуру не лише як процес удосконалення, але як і стан, ступінь розвитку людини й суспільства.

Ці ідеї щодо поняття культури сповідували і філософи французької просвітницької школи. Головно всі вони рушійною силою розвитку культури вбачали розум й освіту. На їхню думку культура повинна сприяти побудові досконалого суспільно-політичного ладу. Таке суспільство повинно ґрунтуватися на засадах розуму, де у кожної людини виховані розумні потреби. Досягти такого рівня розвитку суспільства французькі просвітники планували за допомогою підвищення рівня освіти народу.

Для розвитку культурології важливе значення мали ідеї видатного французького просвітника **Вольтера** – справжнє ім'я і прізвище **Марі Франсуа Аруе** (1694-1778). Одним із перших він висунув ідею створення історії культури. В число досліджуваних об'єктів культури Вольтер включив поряд з Європою й інші частини світу.

Змістом історичного прогресу вчений вважав боротьбу розуму й просвіти з неосвіченістю. В цій боротьбі важливе місце належало перебудові суспільних відносин на нових розумних засадах, без експлуатації одних класів іншими.

До протилежних висновків щодо впливу культури на розвиток людства прийшов відомий представник французького просвітництва **Жан Жак Руссо** (1712-1778). Він дотримувався думки, що культура з усіма її досягненнями лише віддаляє людство від його ідеального стану.

Згідно теорії Руссо негативний вплив культури на розвиток людства витікав із розподілу праці, який приводить до нерівності людей. Він вбачав у нерівності джерело усіх соціальних пороків. На відміну від сучасного суспільства філософ ідеалізував патріархальні відносини, що існували в докласовому суспільстві.

Незважаючи на певні недоліки його культурологічної теорії, вона мала свої позитивні сторони. А саме Руссо намагався розвінчати витоки пороків культури в умовах буржуазного суспільства, яке зароджувалося. Він побачив негативні наслідки буржуазної цивілізації. Цими наслідками були зростання соціальної нерівності, моральної й фізичної деградації людини.

Критика буржуазної цивілізації була розвинута французькими соціалістами-утопістами. Зокрема, один із її представників **Шарль Фур'є** (1772-1837) наголошував, що порок у варварському суспільстві практикується в простому вигляді. В буржуазному цивілізованому суспільстві порок набирає складну, лицемірну форму й бідність народжується від самого достатку, багатства.

Ці філософські погляди деякої частини просвітників породили ідею повернення людства до рівня доцивілізованої стадії.

Дещо інший підхід до культури у німецького філософа-просвітника **Йоганна Гердера** (1744-1803). Він розглядає культуру як необхідний атрибут усіх народів: варварських і цивілізованих, античних і середньовічних, європейських і азійських.

По Гердеру некультурних народів взагалі немає. Культура всеохоплююча. Тому ми можемо говорити лише про культурні чи менш культурні народи.

Вчений пов'язував прогрес в галузі культури з прогресом освіти. Філософ називав культуру людини її "другим народженням". Відтак культура виступає як традиція виховання, що визначає певний спосіб життя. Яка традиція виховання, такою й становиться людина, її моральне обличчя. Проте Гердер вважав все людство єдиним й заперечував його поділ на раси.

Значне місце у розвитку людства мислитель відводив релігії. Згідно його теорії релігія – самий давній елемент культури. Відсутність релігії – свідоцтво про саму ранню стадію існування народу. Релігія принесла всім народам початки культури й наукового знання. Вчений відмічав, що всі давні європейські нації (греки, етруски, римляни), отримали знання із релігійного джерела.

На його думку так виникла художня культура, природознавство, правознавство та інші важливі галузі культури.

Гердер був не лише теоретиком культури, але й одним із перших її істориків. Як вважав учений людський рід виник в Азії, а саме в Китаї. За Гердером тут зародилася писемність, виникло землеробство, скотарство, сформувалися перші держави.

У цьому помилка філософа, оскільки на той час ще не були розшифровані ні шумерський клинопис, ні давньоєгипетські ієрогліфи.

В його працях значне місце відводилося дослідженню давньогрецької культури, що заклала основи європейської культури.

Неможливість реалізації просвітницького ідеалу першим зрозумів родоначальник німецької класичної філософії **Іммануїл Кант** (1724-1804). Він теж творив в епоху Просвітництва. На відміну від своїх сучасників-просвітників мислитель дотримувався думки, що людина за своєю природою не добра, а зла. Тому природа людини не може бути підставою для обґрунтування суспільного ладу.

Він наголошував, що культурний прогрес відбувається завдяки суперечностям суспільного життя, а не завдяки вродженому прагненню до щастя.

У розумінні Канта культура – це здатність людини переборювати егоїстичні природні бажання. Водночас культура – це вміння підкоряти свої пристрасті й поведінку моральному обов'язку. По Канту з виходом людини з природного стану й починається історія людства, історія його культури.

Як вважав філософ справжня моральна поведінка людей можлива лише в розумному й справедливому суспільстві. Це є основною умовою культури, що може бути досягнута лише в правовій державі.

На практиці культурницькі ідеали просвітників були розвіяні дійсністю ранньобуржуазного суспільства. Розчарування в ідеалах Просвітництва та реальності буржуазного суспільства проявилось у німецькому романтизмі. Його найвідоміші представники: брати **Шлегелі (Фрідріх (1772-1829) і Август Вільгельм (1767-1845))**, **Фрідріх Вільгельм Шеллінг (1775-1854)**, **Йоганн Готліб Фіхте (1762-1814)**, **Людвіг Тік (1773-1853)**.

Глибоко відчуваючи колізії свого часу, вони поетично оспівували минуле, в першу чергу середньовіччя. Романтики критикували буржуазну цивілізацію як ворожий людині суспільний стан.

Водночас вони протиставляли цій дійсності світ мистецтва. На їхню думку у світі художніх образів людина звільняється від земного, буденного і потрапляє під владу поетичної імпровізації та інтуїції.

На відміну від “природної людини” просвітників, яка підпорядковувала свої вчинки законам природи, романтики возвеличували суб’єктивну могутність генія, вирішальну силу художнього уявлення, що формує дійсність за власними законами.

Інший підхід до визначення поняття культури започаткував німецький філософ **Георг Гегель** (1770-1831). Історію культури він розглядає як історію свободи духу.

Він поділяє світову історію культури на чотири періоди: східний світ (Китай, Індія, Персія, Єгипет), грецький, римський та германський.

Культура Сходу – це дитинство людства, позаісторичний час, тому що дух тут ще позбавлений свободи і лише прагне до визволення.

Грецька культура – це світ юності, період формування індивідуальності, усвідомлення свободи.

Римська цивілізація – період змужніння людства, становлення свободи особистості, яка стає суб’єктом правових відносин.

Нарешті завдяки християнству германські народи усвідомлюють, що свобода – основна властивість людської природи.

Релігія, мистецтво, філософія, наука, право, держава є у Гегеля загальними ідеями. Вони визначають в кожному окрему епоху ступінь розвитку абсолютного духу на шляху до самопізнання. Вони ж є й проявами культурного розвитку.

У філософії мислителя знаходить своє завершення вчення про розум. Він вважав його величезною соціальною силою, що рухає прогрес. Адже завдяки розуму, наголошував філософ, людина завойовує природу й удосконалює себе.

Над проблемами поняття культури плідно працюють й сучасні філософи. Набув поширення так званий діяльнісний підхід до визначення феномену культури. Зокрема, представник київської культурологічної школи В.П.Іванов трактує культуру як певний вимір і специфічну форму життєдіяльності людського суспільства. Тобто культура є способом людського буття, яке реалізується у різноманітності культурного існування як певної особи, так і суспільства взагалі.

Культурологічні вчення французьких і німецьких філософів-просвітників, представників німецької класичної філософії, сучасних філософських шкіл мають значний вплив на формування й розвиток філософських концепцій розвитку культури. Тепер перейдемо до їхнього висвітлення.

2. Богословська концепція розвитку культури.

Однією з перших філософських концепцій розвитку культури стала богословська концепція, що виникла у середньовічній Європі. Саме в цей період утверджується християнство – монотеїстична релігія (як ми вже відмічали “монотеїзм” – віра в одного бога). Воно об’єднало у собі і світогляд, і філософію, і етику, і правові норми, підпорядкувало собі освіту, науку, мистецтво.

Відтак однією з самих поширених середньовічних концепцій культури стала **богословська концепція культури**. Деякі вчені називають її ще релігійною концепцією. Вона закладена отцями християнської церкви, зокрема **Аврелієм Августиним** (354-430 рр.) – єпископом із м. Гіппон, що знаходилося в Північній Африці.

При її розгляді слід підкреслити, що в ній термін “культура” вживається у значенні культу (латинською cultus – “вшанування”, “поклоніння”). У даному випадку етимологічний (словесний) смисл культури не випадково збігається з понятійним.

Звідси суть богословської концепції: поклоніння вищій надприродній силі (Богу), яка керує долею світу та людей, і є основним завданням культурної діяльності людства. Тут головне – через пізнання Бога підготуватися до справжнього життя. В свою чергу це життя лежить за межами соціального буття з його повсякденними турботами і хвилюваннями.

Спробу поєднати аристотелізм і християнство здійснив знаменитий католицький богослов **Фома Аквінський**. Аристотелізм – наукове вчення грецького філософа Аристотеля, в якому поєднані вчення грецьких філософів Демокрита і Платона. В свою чергу Демокрит проповідував матеріалізм: в світі первинна матерія, а Платон – ідеалізм: первинний дух, тобто ідея.

Основний принцип філософії Фоми Аквінського – гармонія віри і розуму, оскільки розум здатний довести існування Бога. У розробленій ним системі сполучалися, не змішуючись, філософія і теологія, держава і церква, громадянська і християнська доброчесність. Богословська концепція знайшла подальший розвиток наприкінці ХІХ - початку ХХ ст., зокрема, в працях **Пауля Тілліха** (1886-1965) і **Миколи Бердяєва** (1874-1948).

Німецько-американський теолог і філософ Пауль Тілліх (після приходу Гітлера до влади виїхав до США) – представник діалектичної теології. У філософському розумінні діалектика – це вчення про найзагальніші закони руху і розвитку, а діалектичний метод розглядає дійсність в її русі, розвитку. Теологія (перекладається з грецької як “слово про бога”) є наукою про релігію. Тобто представники діалектичної теології прагнули показати і обґрунтувати розвиток релігійного вчення. Зокрема, Пауль Тілліх намагався створити універсальну “теологію культури”. Її основна ідея – примирення розуму й божественного прозріння.

Російський релігійний філософ Микола Бердяєв (висланий у 1922 р. більшовицькою владою за кордон) – представник так званої теорії “пошуку Бога”. За Бердяєвим культура є результатом розгортання змісту (розвитку) релігійного культу. Філософ твердить, що культура сформувалася із перших культів. Першим культом стало захоронення предків. Воно ж було наслідком усвідомлення смерті й бажання її перемогти.

Але у людини не має фізичної можливості досягти цього. Відтак вона шукає шляхи духовні, тобто шукає Бога. Звідси йде вислів “пошук Бога”. Згідно теорії Бердяєва за таких умов з’явилася духовна культура. З самого початку вона сконцентрована на проблемі безсмертя. Як приклад наводиться “Єгипетська книга мертвих” – уявлення давніх єгиптян про потойбічний світ.

Філософська думка, наукове пізнання, архітектура, живопис, скульптура, музика, поезія, мораль – усе це в органічній цілності перебуває в церковному культі, хоч ще

не в розгорнутій формі. Однак у самій культурі, на думку філософа, закладена тенденція до розкладу своїх релігійних і духовних основ.

У наш час значне поширення набуває ісламська культурологія. Згідно неї культура розвивається завдяки ідеям Корану. Її ідеологи, проголосивши у 1980 р. іслам “цивілізаторською релігією”, пророчать йому вирішальну роль у розвитку світової культури. Вони підкреслюють, що в мусульманському світі саме завдяки ісламу виникли міста як осередки поклоніння Богу. В свою чергу останні стали центрами розвитку освіти, науки, мистецтва.

Теологічні концепції ґрунтуються на протиставленні духовної й матеріальної культури. Їхні автори дотримуються думки, що духовна культура може розвиватися лише на основі релігії, оскільки вона пронизана світлом божественного розуму. За твердженнями теологів матеріальній культурі притаманні секуляризація (вилучення культури із церковного відання й передача її у світське, цивільне відання) та атеїзм (невіра в Бога), що гальмують розвиток культурного прогресу.

3. Еволюційна і циклічна концепції розвитку культури.

У середині ХІХ ст. виникла еволюційна концепція розвитку культури. В її становленні важливу роль відіграли попередня колонізація Європою Африки, Америки, Австралії, відкриття німецьким археологом Генріхом Шліманом (1822-1890) Трої, про яку йшлося в грецькій міфології, знахідки вченими-мандрівниками так званих “загублених світів”. Вони уможливили проаналізувати важливі види первісної культури.

Відтак це дало змогу підтвердити певними фактами висновок про поступальний розвиток людського суспільства, тобто його перехід від дикого стану до культурного.

Нові підходи в поглибленні еволюційної (або її ще називають історичною чи лінійною) концепції розвитку культури були започатковані завдяки працям американського вченого **Льюїса Моргана (1818-1881)** і англійського вченого **Едуарда Тайлора (1832-1917)**.

Зокрема, праця Тайлора “Первісна культура” стала великою подією у світовій історико-культурологічній думці. Зважаючи на результати дослідження культури первісних народів, ці вчені стверджували, що її розвиток має прямолінійний характер і йде від простого до складного через універсальні для всіх народів стадії. Тому названі еволюціоністи наголошували на культурній єдності та однорідності людства.

До того ж Морган першим розкрив значення роду як основного осередку первісного суспільства. Заслуга ж Тайлора в тому, що він розробив анімістичну теорію походження релігії (анімізм – душа: віра в існування душі).

На позиції еволюційного розвитку людства, а отже і його культури, стояли представники марксистської школи. В її основу було покладене вчення основоположника наукового комунізму **Карла Маркса (1818-1883)**.

На відміну від Гегеля, який рушійною силою розвитку людства вважав духовну основу, К.Маркс бачив основним у розвитку людського суспільства матеріальний принцип.

Його послідовники, особливо в СРСР, намагалися довести, що культура – надбудова над матеріальною базою суспільства. А остання залежить від способів виробництва. В

свою чергу зміна способів виробництва призвела до зміни суспільно-економічних формацій. Кожна така формація породжує особливий тип культури зі своєю системою матеріальних і духовних цінностей та способів діяльності для їх створення.

В цій концепції загальну схему історичних типів культур можна уявити наступним способом. Це – первісна культура, культура рабовласницького ладу, культура азійського деспотичного суспільства, культура феодального суспільства, культура капіталістичного суспільства, соціалістична й комуністична культури.

Кожна суспільно-економічна формація є якісно своєрідним етапом в процесі поступального розвитку суспільства й створює свій тип культури.

“Друге дихання” еволюційна концепція здобула завдяки працям Леслі Уайта (1900-1975), який збагатив її завдяки новим підходам щодо рушійної сили культурного прогресу та його критеріїв. В основі неоеволюційної концепції Уайта закладене поняття про “кількість енергії”, що є критерієм розвитку рівня культури. “Кількість енергії” відповідає певним етапам цього розвитку. Вчений приходить до висновку, що на шляху опанування енергією людство пройшло кілька великих етапів (за визначенням самого автора – “революцій”).

Першим джерелом енергії був сам людський організм. Другим етапом стала так звана неолітична революція, внаслідок якої людство перейшло від привласнюючих до відтворюючих форм господарювання. Таким чином значно зросло енергозабезпечення людини, його наслідком стало виникнення перших цивілізацій.

Суттєво прискорили розвиток культури дві наступні революції – паливна (індустріальна) і термоядерна (використання атомної енергії), що практично усунули залежність людства від циклів органічного розвитку. Проте остання революція поставила людство на межу світової катастрофи внаслідок можливого застосування зброї масового знищення. Виходом з цього загрозливого становища може бути підпорядкування класових й національних інтересів загальнолюдським, створення єдиної сприятливої всепланетарної соціальної системи.

Проте за визначенням опонентів неоеволюціонізму в умовах переходу до енергозберігаючих технологій сам критерій “енергозатратності” не може бути показником рівня господарчої культури.

Поряд з еволюційною концепцією розвитку культури дістала поширення **циклічна концепція**. Циклічна теорія обґрунтовує замкнутий характер розвитку культури за принципом коловороту.

Предтеча цього напрямку в культурології італійський філософ **Джамбаттисто Віко (1668-1774)**, який діяв в епоху Просвітництва. На думку Віко історія людства знаходиться в постійному круговороті. Народи то піднімаються до вершин цивілізації, то знову повертаються до минулого варварського стану.

В основі його історичної схеми вчення єгипетських жерців про три віки людства. Згідно цієї схеми людство проходить у своєму розвитку три етапи. Це – епоха богів, епоха героїв, епоха людей.

За Віко головну роль у розвитку людства, як і його культури, відіграє релігія. Вона є основа людського суспільства. Релігія виникла внаслідок потопу. Останній викликав у людей страх і навів уявлення про божественні сили.

У першу епоху люди обожнювали світ і лише почали виходити із варварського стану. Життя регулювалося релігійними ритуалами і нормами, тому формою правління була теократія (влада належить представникам релігії).

В епоху героїв виділяються окремі сім'ї, формою правління стає аристократична республіка.

Епоха людей характеризується зрілістю людського роду, де відносини між індивідами регулюються совістю, розумом і обов'язком, форма правління – демократія, заснована на визнанні громадянської і політичної рівності. Але, досягнувши вищого розвитку, людство знову опиняється на початку циклу. Звідси середньовіччя Віко трактує як “друге варварство”.

Наукові відкриття, що відбулися в середині ХІХ ст. в галузі археології, етнографії, антропології і особливо в біології, дали можливість збагатити й поглибити циклічну концепцію розвитку культури.

Вони дозволили уявити соціальні процеси в історії й культурі по типу біологічних. Припускалося, що суспільство – це організм з його природними процесами народження, розвитку й смерті.

Ідея існування в історії паралельних, замкнених культур була сформульована німецьким професором **Г.Рюккертом** в його “Підручнику з світової історії в органічному викладі” (1857).

У себе на батьківщині цей твір залишився непоміченим. Однак він став відомий в Росії завдяки програмній книзі **Миколи Данилевського (1822-1885)** “Росія та Європа” (1869). В ній автор висунув теорію відокремленості культурно-історичних типів (під ними розуміються цивілізації). За Данилевським культурно-історичні типи розвиваються подібно біологічним механізмам.

Філософ вважав якісно новим слов'янський тип. На думку вченого саме в ньому розвиваються всі сторони культурної діяльності, лише частково представлені в інших культурно-історичних типах.

Ідеї М.Данилевського знайшли подальший розвиток у працях німецького філософа та історика **Освальда Шпенглера (1880-1936)** і британського культуролога **Арнольда Тойнбі (1889-1975)**.

Ім'я Шпенглера обезсмертила його основна книга “Загибель Європи”, що вперше була надрукована у 1918 р.

Ідеї Тойнбі знайшли втілення в його 12-томній праці “Збагнути історію”, над якою він працював 27 років (з 1934 по 1961). Тойнбі знаходився під впливом ідей Шпенглера, хоча в дечому й не погоджувався з ним.

Ці вчені притримувалися **концепції замкненого (локального) розвитку культури**. Згідно них культура кожного народу самотутня, розвивається самотійно, не передається іншим. Запозичаються лише досягнення в галузі науки і техніки. Кожна з цих культур проходить певні цикли: виникає, розквітає, старіє і гине.

Ці вчені підтверджують свої теорії прикладами розвитку і загибелі рівноцінних за досягнутою зрілістю культур. У Шпенглера їх вісім: єгипетська, вавілонська, індійська, китайська, антична, візантійсько-арабська, західноєвропейська,

південноамериканська (майя). В цьому плані Тойнбі аналізує 13 розвинутих цивілізацій.

На відміну від Шпенглера Тойнбі визнає за людиною поряд з природною необхідністю й вільне самовизначення. Тобто, що людина теж певним чином впливає на розвиток суспільного життя.

Новим у Тойнбі є й визнання об'єднуючої ролі “світових проповідницьких релігій” (буддизму, християнства, ісламу). За Тойнбі вони є вищими цінностями й орієнтирами історичного прогресу.

Цікаву концепцію, що в якійсь мірі поєднує еволюційно-лінійну й локально-циклічну концепції, запропонував німецький філософ, психолог **Карл Ясперс (1883-1969)**. Він погодився з багатьма теоріями локальних цивілізацій. Проте Ясперс зберіг ідею єдності світової історії й культури.

Разом з тим вчений шукав не лише в Європі, а в Китаї та Індії “вісь” світової цивілізації. Він виділив “час вісі” культури як свого роду “центр” історії. За його теорією це був час між УШ і П ст. до н.е. До цього періоду розвиток людини, суспільства і культури головно йшов локальним чином. Після нього відкрилася можливість універсального, єдиного розвитку людства.

На думку вченого ця можливість й досі не реалізувалася. Проте він стверджує, що вже в Новий час завдяки розвитку науки й техніки в Європі створилися певні умови для такої реалізації. Подальший поступальний розвиток буде залежати від самої людини. Такий висновок робить Ясперс.

4. Психолого-аналітична, функціональна й соціологічна концепції розвитку культури.

Наприкінці ХІХ та в ХХ ст. виникають й інші культурологічні концепції. В їх основу покладені відмінні від попередніх підходи стосовно ідеї розвитку культури.

Окремі філософи в основу розвитку культури поклали психіку, емоції, почуття людини. Так виникла **психолого-аналітична концепція розвитку культури**. В цьому напрямку перший крок зробив німецький філософ **Фрідріх Ніцше (1844-1900)**. Згідно його теорії базою для формування двох найважливіших основ культури (науки та мистецтва) є природні властивості людей. Ними є інтелект і фантазії.

Ніцше визначив культуру як спосіб реагування на світ. Відтак він виділив два можливих й основних способи – емоційно-чуттєвий й інтелектуально-розумовий. Кращий тип культури побудований на балансі цих двох начал. Як приклад філософ наводить культуру Давньої Греції.

За Ніцше у сучасному світі індивідуальність людини подавлена суспільною культурою. Особливістю останньої є існування численних культурних заборон. Вони пригнічують й поневолюють особистість.

Ці підходи в розумінні культури розвинув психолог, засновник психоаналізу австрієць **Зигмунд Фрейд (1856-1939)**. Головна ідея його теорії – психологізація людського суспільства та його культури (мистецтва, релігії тощо). В її основі лежить психоаналіз як конкретний метод вивчення несвідомих психічних процесів, принципам якого вчений надавав універсальне значення.

Висновок психологізації людської культури він зробив із факту зростання у людей числа неврозів. Вчений бачив їх причину в поглибленні кризи у відносинах між суспільством і особистістю. Відтак кожна людина є ворогом культури, оскільки культура протистоїть глибинним основам людської психіки й підсвідомості.

Для нього був очевидний неминучий антагонізм культури й природного начала в людини. Останнє складається головно із позасвідомих сексуальних і агресивних імпульсів.

Тобто головним у вченні Фрейда є ігнорування соціальних умов життєдіяльності людини, а відтак на основі інстинктів самозбереження, сексуальності намагання з'ясувати не лише психічний розвиток окремої особистості, але й всю історію людської культури.

Теорія вченого поклала початок виникненню психологічній концепції, що дістала назву фрейдизму. Виходячи із вчення Фрейда про позасвідоме, фрейдизм намагається звести форми культури й соціального життя до проявлення первинних потягів (половий потяг – у Фрейда, прагнення до самоствердження – у Фрідріха Адлера тощо).

Англійський етнограф і соціолог польського походження **Броніслав Малиновський (1884-1942)** висунув **функціональну або антропологічну теорію розвитку культури**. Він вважав, що культура породжується потребами людської природи. В свою чергу потреби людини ним поділялися на первинні, похідні та інтегративні.

Первинні потреби – біологічні, основне завдання яких сприяти продовженню роду і забезпеченню його життєдіяльності. Похідні потреби спрямовані на виготовлення та вдосконалення знарядь праці, складність і рівень яких залежить від розвитку економіки та культури господарювання. Інтегративні потреби ставлять за мету об'єднання людей, котре формується завдяки політичній організації суспільства. Різні способи задоволення цих потреб стають причинами формування відмінності між культурами.

Тобто культура у Малиновського задовольняє людські функції, виступаючи як складна функціональна система взаємопов'язаних матеріальних та духовних інститутів. Їхнє завдання – задоволення певних потреб людини. Рівновага між соціальними інститутами – необхідна умова існування культури. Її порушення має згубні наслідки для культури, оскільки руйнує її цілісність.

У ХХ ст. культурологія збагатилася й іншими теоріями щодо розвитку культури. Зокрема, в їх основу закладається система цінностей як головного принципу культури. Засновник цієї концепції, яка отримала назву **соціологічної**, російський емігрант **Пітірим Сорокін (1889-1968)**. Він висунув теорію суперсистем культури. В її основі поділ культури на три типи: чуттєвий (для якого властиве чуттєве сприймання дійсності), ідеаціональний (для якого характерний раціональний підхід до навколишнього світу), ідеалістичний (що ґрунтується на інтуїтивному методі пізнання).

Згідно соціологічної концепції до форм суперсистем культури відносяться мова, мистецтво, мораль, релігія, філософія тощо. Вони мають свою першооснову, яка складає матеріальне й ідеальне начала. Останні визначають тип культури і

відповідний йому світогляд. За Сорокіним культурна система – вихідний і вирішальний фактор соціального прогресу.

Концепція Сорокіна ґрунтується на принципі історичного коловороту суперсистем. Культура різних народів взаємопов'язана і впливає одна на одну. Причому стара суперсистема, що віджила, замінюється новою, більш досконалою. На думку філософа занепад сучасної західної культури прокладає шлях для появи іншої суперсистеми, а саме на зміну пануючій матеріальній суперсистемі прийде релігійна, в основі якої ідеалістичний тип культури.

Культура як система цінностей має історичні й вічні ціннісні критерії. У цьому сенсі велике значення мають погляди академіка АН УРСР і АН СРСР **Володимира Вернадського (1863-1945 рр.)**. Він створив вчення про “**ноосферу**” (**сферу розуму**) та її вплив на всі біологічні й геологічні процеси, що відбуваються на нашій планеті.

Прихильників знайшла і **концепція дифузійнізму**, яка намагається пояснити культурну багатоманітність і водночас унікальність окремих культур дифузійною, тобто проникненням, розтіканням культури. Згідно неї як окремі елементи культури, так і цілі культурні комплекси не винаходяться заново, а запозичуються у сусідів внаслідок використання механізму взаємовпливу.

На відміну від еволюціоністів, які зосереджують увагу на часовому розвитку культури, дифузійністи відслідковують переміщення елементів культури та їх комплексів не лише у часі, а й у просторі. Відтак у Німеччині ця концепція дістала назву “теорії культурних кіл”, а у США – “**age-and-area**” (вік-час і простір) або теорії культурних ареалів. Найвідомішими послідовниками дифузійнізму є німецький етнограф **Лео Фробеніус (1873-1938)**, австралійський етнограф і лінгвіст **Вільгельм Шмідт (1868-1954)** та ін.

Право на життя отримала й **концепція культури як сукупності знакових систем** (основна роль у розвитку культури належить знакам: письму, нотам, формулам тощо). Її дотримуються французькі вчені **К.Леві-Строс**, **Мішель Фуко** та інші.

Поширення дістала й **концепція культури гри**. Її представники голландський культуролог **Йохан Хейзінга (1872-1945)**, німецький культуролог **Є.Фінк** та ін. Згідно їхньої теорії “гра” – вищий прояв людської суті.

Багато вчених прийшли до висновку стосовно кризи сучасної західної культури. Зокрема, німецькі філософи й соціологи **Герберт Маркузе** (у 1934 р. виїхав до США) і **Теодор Адорно (1903-1969)** побачили причину такої кризи в нових характеристиках культури, перш за все в її репресивності й раціональності. Як наслідок: руйнування традицій, раціоналізм, проникнення наукових методів у всі сфери пізнання, перехід провідної ролі до “аутсайдерів” (люмпенів, національних меншостей). На їхню думку все це не лише підірвало основи діяльності людини, але й придушило мрію, фантазію, віру і як наслідок у сфері культури спричинило глибокі внутрішні суперечності.

За висновками багатьох культурологів основною суперечністю сучасної культури є суперечність між високою (елітарною) і низькою (масовою) культурами. Цю теорію намагався теоретично обґрунтувати іспанський філософ **Хосе Ортега-і-Гассет (1883-1955)**.

Обмаль часу не дає змоги не лише характеризувати дані концепції, а й продовжити перелік інших. У нашій лекції ми зупинилися на короткому викладі самих відомих концепцій.

Підсумовуючи сказане різними вченими про культуру та її розвиток, можна зробити такий висновок. Всі вони розглядали культуру як важливу своєрідну характеристику суспільства, що відображає досягнутий ним рівень історичного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреев А.Л. Искусство, культура, сверхкультура (Философия искусства Н.А. Бердяева). – М.: Знание, 1991. – 63 с.
2. Бердяев Н.А. Философия творчества, культуры и искусства. В 2 т. – М.: Искусство: ИЧП “Лига”, 1994. - Т. 1. – 541 с.; Т. 2. – 508 с.
3. Гулыга А.Б. Немецкая классическая философия. – М.:Рольф:Айрис-Пресс,2001.- 413 с.
4. Гуревич П.С. Философия культуры. – М.: NOTA BENE, 2001. – 349 с.
5. Додельцев Р.Ф. Концепция культуры З. Фрейда. – М.: Знание, 1989. – 60 с.
6. Киссель М.А. Джамбаттиста Вико. – М.: Мысль, 1980. – 197 с.
7. Культурологія. Українська та зарубіжна культура: Навч. посібник (М.М.Закович, І.А.Зязюн, О.М.Семашко та ін.). – 3 вид. – К.: Знання, 2007. – 567 с.
8. Фрейд Зігмунд. Вступ до психоаналізу: Лекції зі вступу до психоаналізу з новими висновками. – К.: Основи, 1998.- 709 с.
9. Хоруженко К.М. Культурология. Энциклопедический словарь. – Ростов-на-Дону: Фенікс, 1997.- 639 с.
10. Шевнюк О.Л. Культурологія: Навч. посібник. - 3 вид. – К.: Знання-Прес, 2007. – 353 с.

ТЕСТ

Концепції культури у філософській думці.

1. Напрямок “культурний натуралізм”, згідно якого культура подібно живій істоті народжується, живе і вмирає, започаткували філософи:

а) Давньої Греції; б) Давнього Риму; в) Арабського Сходу.

2. Започаткував еволюційну або лінійну концепцію розвитку культури філософ: *а) Самуель Пуфендорф; б) Вольтер; в) Шарль Фур'є.*

3. Праця “Первісна культура”, в основу якої покладена теорія прямолінійного розвитку культури від простого до складного через універсальні для всіх народів стадії розвитку, написана:

а) Льюїсом Морганом; б) Едуардом Тайлором; в) Карлом Марксом.

4. Працю “Загибель Європи”, в якій розвинута концепція замкненого (локального) розвитку культури, написав:

а) Арнольд Тойнбі; б) Карл Ясперс; в) Освальд Шпенглер.

5. Предтечею локально-циклічної концепції розвитку світової культури є:

а) Джамбаттисто Віко; б) Микола Данилевський; в) Г.Рюккерт.

6. Не релігійне, а світське уявлення про культуру як про всебічну реалізацію (матеріальну й духовну) людського розуму, виникло в:

а) епоху Просвітництва; б) період Античності; в) епоху Відродження.

7. Теорію, згідно якої культура кожного народу самобуття, розвивається самостійно, не передається іншим, є основою концепції розвитку культури:

а) локально-циклічної; б) еволюційно-лінійної; в) психолого-аналітичної.

8. Перший крок у розвитку психолого-аналітичної концепції розвитку культури зробив: *а) Фрідріх Ніцше; б) Йохан Хейзінга; в) Зигмунд Фрейд.*

9. Теорію, згідно якої рушійною силою розвитку людства є матеріальний принцип, а культура – надбудова над матеріальною базою суспільства, яка, в свою чергу, залежить від способів виробництва, запропонував:

а) Карл Маркс; б) Льюїс Морган; в) Едуард Тайлор.

10. Представником так званої теорії “пошуку Бога” (за якою культура є результатом змісту розгортання релігійного культу) є:

а) Пауль Тілліх; б) Жак Марітен; в) Микола Бердяєв.

ТЕМА 5.

КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

План

1. Культура первісного суспільства.
2. Культура держав Месопотамії: Шумеру, Аккаду, Вавилону, Ассирії.
3. Культурні здобутки Єгипту.
4. Культура Стародавньої Індії.
5. Давньокитайська культура.
6. Антична культура. Грецька міфологія і література.
7. Давньогрецька архітектура і скульптура.
8. Освіта і наука в Стародавній Греції.
9. Система виховання й освіти, наукові знання Давньоримської держави.
10. Архітектурні й будівельні досягнення римлян.
11. Давньоримське мистецтво і література.

1. Культура первісного суспільства.

Дану лекцію ми розпочинаємо з розгляду культури первісного суспільства, оскільки з неї починається історія світової цивілізації. У науковій літературі в основі поділу історії людства та його культури на періоди застосовується принцип використання різних матеріалів для виготовлення знарядь праці. Ними є кам'яний, бронзовий та залізний віки.

В свою чергу кам'яний вік ділиться на палеоліт (700-12 тис. років тому), мезоліт (Х-У1 тис. до н.е.) і неоліт (У1-Ш тис. до н.е.). “Палео” (грецького походження) означає “давній”, “мезо” – середній, “нео” – новий, “літ” – камінь. Саме в епоху кам'яного віку й формувалося первісне суспільство та його культура.

В епоху бронзи (в основному II тис. до н.е.) і заліза (головно I тис. до н.е.) з'явилися перші державні утворення. Відтак розпочався другий етап розвитку людського суспільства та його культури.

Для первісної культури характерний синкретизм (нерозділеність). Тобто не відокремлювалися і не протиставлялися один одному форми свідомості й господарювання, суспільного життя й мистецтва тощо. Будь-який вид діяльності містив у собі інші. Наприклад, полювання поєднало: виготовлення зброї, знання про звички тварин, ритуальні магичні дії (танці, пісні, живопис, заклинання) тощо.

У розвитку первісної культури близько 100 тис. років тому етапну роль відіграло оволодіння людьми вогнем. Він обігрівав їх, захищав від хижаків, збагатив й урізноманітнив їжу.

У житті первісної людини величезне значення мали знаряддя праці. Спочатку їх виготовляли із кременю. Це були рубила, скребачки, різці, наконечники списів тощо. Із кістки робили шила, голки, гарпуни, наконечники мотик, списи, дротики.

У мезоліті з'явилися більш досконаліші знаряддя праці: лук і стріли, човен і рибальські сіті, гачки, що значно збільшило продуктивність полювання й рибальства.

Наступним етапом стало одомашнення тварин, в тому числі коня. Використання його в транспортуванні, верховій їзді зробило революцію в господарюванні.

Вдосконалення форм господарювання призвело до зміни кочового способу життя осілим. У цей період відбувся перехід від первісного людського стада до родової общини. Від використання природних сховищ (печер, скельних виступів) поступово люди переходять до будівництва житла: землянок, глиняних будинків тощо.

У палеоліті з'являється примітивне образотворче мистецтво, за допомогою якого людина осмислювала навколишній світ. Це були розписи стін печер, гравюри на кістках і рогах, рельєфи, малюнки, глиняні і кам'яні скульптурки (головно жіночі). Зокрема, самими відомими зразками печерного живопису є малюнки з печер Альтаміра (Іспанія), Ласко (Франція). Проте слід відмітити, що первісне мистецтво мало більше обрядове чи магічне значення, ніж естетичне.

У неоліті відбулася так звана неолітична революція, пов'язана з переходом від привласнюючих форм господарювання (мисливство, рибальство, збирання) до відтворюючих (землеробство, скотарство).

Для неоліту характерна поява багатьох технічних і технологічних новинок: свердління, пиляння і шліфування каменю, ткацький верстат, гончарство, зародження монументальної архітектури. Великі зміни відбулися в суспільному житті – на зміну матріархату прийшов патріархат, виникла парна сім'я.

Неолітична революція сприяла збагаченню уявлень про світобудову, виникненню узагальнюючих понять, появі таких символів як хрест, спіраль, трикутник, ромб, свастика. Тобто людина поступово підходить до винайдення писемності.

Подальшого розвитку отримало декоративно-прикладне мистецтво. Кераміка покривалася орнаментом, розфарбовувалися глиняні статуетки, урізноманітнювалися ювелірні вироби: намиста, браслети, перстні.

1У-III тис. до н.е. – перехідний період від каменю до міді, тобто вживався як камінь, так і мідь. Камінь був міцніший міді й тому остання не могла його витіснити. Цей перехідний період отримав назву енеоліт (мідно-кам'яний вік). В основному з міді виготовлялися прикраси.

Отже, первісна культура була важливим етапом в еволюції культурного процесу людства. Саме в цей період удосконалилися форми господарювання: відбувся перехід від мисливства й рибальства до землеробства й скотарства. Доленосні зміни трапилися в суспільному житті людини: на зміну матріархату прийшов патріархат, родовій общині – парна сім'я. Подальший крок в своєму розвитку зробило первісне мистецтво, що пройшло шлях від примітивних зображень до первісного реалістичного мистецтва й згодом до появи абстрактних образів. Культура первісного суспільства стала важливим підґрунтям для подальшого розвитку культури людського суспільства.

2. Культура держав Месопотамії: Шумеру, Аккаду, Вавилону, Ассирії.

У 1У-II тис. до н.е. вже в період бронзи, коли почали використовуватися засоби виробництва із бронзи, виникають перші цивілізації. Вони з'являються в долинах річок, зручних для ведення землеробства. Спочатку це були поселення, що згодом перетворилися в міста-фортеці. Тут розвивалися ремесло і торгівля. Частина коштів

від них надходила для задоволення суспільних потреб: будівництва іригаційних споруд, укріплень, храмів, палаців. Інша частина витрачалася на утримання воїнів, жерців, правителів. Згодом податки і військова здобич зосереджувалися в руках племінної знаті, яка керувала життям міст.

У подальшому завдяки військовим перемогам, союзам міста об'єднувалися в рабовласницькі держави – деспотії. Правителі таких держав мали майже необмежену владу. Суспільство поділялося на верстви. Згідно ієрархії найвище становище займали правителі, за ними йшли жерці, потім воїни, купці, ремісники, землероби. Кожна з названих верст мала чітко встановлені права і обов'язки. Раби були безправні й прирівнювалися до знарядь праці.

Подібна структура суспільства з певними незначними відмінностями панувала в усіх стародавніх цивілізаціях Сходу. Найвизначнішими з них були держави Месопотамії і Єгипет (виникли у 1У-Ш тис. до н.е.), Індія (Ш-П тис. до н.е.) і Китай (П тис. до н.е.).

За своїм місцем у культурі виділяються країни Стародавнього Сходу, які увійшли в історію під збірною назвою – країни Месопотамії або Межиріччя чи Дворіччя. В перекладі з грецької “mesos” – “середній”, “potamos” – “річка”. Таку назву отримала від стародавніх греків долина, створена наносами двох великих азійських річок – Тигру і Євфрату.

Особливою рисою історії Месопотамії є те, що тут існувала не одна, а кілька держав. Одне державне об'єднання приходило на зміну іншому. В кінці 1У – на початку Ш тис. до н.е. на півдні Дворіччя були засновані міста-держави Ур, Урук, Лагош та інші. Від істориків вони отримали збірну назву Шумер (на ім'я народу, який там жив). Пізніше виникло і завоювало сусідів царство Аккад. У Ш тис. до н. е. значна частина Месопотамії стала підвладною Вавилонському царству. З ХУ1 ст. до н.е. тут панує Ассирія (її столиця – місто Ніневія). В У1 ст. до н.е. знову ненадовго посилюється міць Вавилону, який завойовує його північний сусід – Персія.

Хоча ці держави мали власну історію, але їхня культура успадковувалася кожною державою, яка домагалася переваги в регіоні. Відтак культура цих держав мала багато спільних рис, хоча кожній з них і були притаманні певні культурні особливості.

В історичній літературі Месопотамія не дарма отримала назву колицки світової цивілізації. Вважається, що саме шумери винайшли колесо та гончарне коло, першими почали виплавляти бронзу, виготовляти кольорове скло і варити з ячменю пиво (останнього було 19 сортів). Вони стояли у джерел перших: професійної армії, медичної школи, створили збірку рецептів та правовий кодекс.

Не менші досягнення мали народи Месопотамії в царині математики. Вони знали десяткову систему, піднесення до степеня, добування квадратних і кубічних коренів, обчислювали об'єм. Причому математика мала суто практичний характер. Вражають й астрономічні знання шумер. Вони встановили, що рік складається з 365 днів і розділили його на 12 місяців, а також поділили годину на 60 хвилин, а коло на 360 градусів.

Месопотамію можна вважати батьківщиною писемності. Різновид ідеографії – шумерський клинопис був широко розповсюджений в долині Тигру і Євфрату вже в Ш тис. до н.е. Свою назву він отримав від клиноподібних рисочок (знаків письма), що вичавлювалися на табличках з сирової глини. Потім ці таблички випалювалися в гончарних печах. Їхня міцність стала запорукою того, що багато з них збереглося до нашого часу. Нині в музеях і наукових закладах знаходиться понад півтора мільйона шумерських текстів. Писемність шумер була розшифрована у Х1Х ст.

Заслугою шумер є створення перших в історії людства поем, зокрема, про “Золотий вік”, написання перших елегій. Самою значною пам’яткою шумерської літератури став цикл сказань про відважного і непереможного Гільгамеша (П тис. до н.е.). За уявленнями давніх він був царем міста Урука, сином смертного і богині Нінсун. Основна ідея цього епосу – мрія про вічну славу. Вона змінила мрію про безсмертя, в ім’я якої вершилися великі подвиги. В цьому епосі згадується інший герой – Утнапіштіма, який є прототипом біблейського Ноя, котрий разом зі своєю родиною зумів спастися від всесвітнього потопу. Його й відвідав Гільгамеш під час своїх мандрів у пошуках безсмертя.

Найдавніша у світі бібліотека, створена за наказом царя Ашшурбаніпала, відкрита археологами у 1853 р. в столиці Ассирії – Ніневії. Величезне книгозховище мало понад 20 тис. “книг” у вигляді глиняних табличок. Всі вони були відповідно пронумеровані й на кожній з них знаходилася назва книги. В свою чергу всі книги розміщувалися відповідно змісту. Таким чином вперше в історії людства був складений бібліотечний каталог, що дозволяв швидко знайти потрібну книгу.

Перші письмові закони також з’явилися у Шумері, Аккаді, інших державах Месопотамії. В історію правової думки увійшов вавилонський цар Хаммурапі, який підкорив своїй владі в ХУІІІ ст. до н.е. все Дворіччя. Пам’яткою правової культури є “Стела Хаммурапі”, що зберігається в Парижі, у Луврі. На верхній її частині зображений сам цар, який від бога отримує символи влади. В нижній частині вибиті клинописом 247 його законів, так званий “Кодекс Хаммурапі”. Його зміст досить детально вивчає у курсі “Історія держави і права зарубіжних країн”.

У духовній культурі шумерів значна роль відводилася релігійним віруванням. Вони поклонялися багатьом богам і богиням, тобто їхня релігія була політеїстична. Кожне місто мало свого покровителя. Останнього потрібно було слухатися й задобрювати подарунками, щоб населення не постраждало від повені, наслідків війни, а також щоб ним були виконані особисті бажання й прагнення.

Значними були досягнення народів Месопотамії в царині будівництва і архітектури. Як нині вважають вчені, в Месопотамії раніше ніж в Єгипті почали зводитися іригаційні споруди. Будівництво каналів було планомірне й великомасштабне. Зокрема, грецький історик Геродот, який відвідав Месопотамію у 460 р. до н.е., із захопленням згадує проритий судноплавний канал між Тигром і Євфратом.

Іригаційний будівельний досвід став у пригоді при зведенні релігійних споруд і палаців правителів. Причому вперше у світовій будівельній практиці монументальні храми і палаци шумери почали споруджувати із випаленої глиняної цегли. Такий стан речей пояснюється тим, що в Месопотамії бракувало інших будівельних матеріалів – каменю й дерева. Проте використання будівельної цегли стало не останньою причиною тому, що згадані споруди не збереглися до нашого часу, знищувалися численними завойовниками.

Досить оригінальними були й самі храми. Вони розміщувалися на вершині багатоступінчастої башти – зікрату. Сама башта складалася з 3-4 і навіть 7 цегляних платформ. Розміри останніх зменшувалися догори, утворюючи виступи й нагадуючи своєю піраміду. Храм знаходився на верхньому майданчику і вважався домівкою бога. Жерці використовували його як обсерваторію. До храму піднімалися сходами чи похилими підйомами. Такі урочисті процесії ставали частиною релігійних церемоній. Храми-гори стали символом могутності держави.

Не менш величними були палаци правителів держав Месопотамії, особливо Ассирії. Відвідувачів вражав царський палац в Ніневії. На вході до нього стояли величезні

статуї божеств – крилатих людинобиків і людинолевів. Стіни залів прикрашалися сюжетними рельєфами, що розповідали про життя й військові подвиги правителя.

Війни за владарювання в регіоні змушували будувати оборонні споруди. Міста в Межиріччі перетворюються на справжні фортеці. Такою стала, зокрема, столиця Ассирії Ніневія. Про неї говорили: “Та, яка своїм сьйвом відбиває ворогів”. Її стіни сягали 20 м. у висоту. Їх зубці прикрашала цегла, покрита блакитною глазур’ю із золотою блискучою смужкою.

Сучасники не менше захоплювалися й однойменною столицею Вавилонії. Вавилон 1 тис. до н.е. був великим і багатолюдним містом. В ньому проживало понад 200 тис. жителів. Геродот називає його найпрекраснішим містом у світі. У Вавилоні зводилися три- і чотириповерхові будинки, знаходилося 53 храми й 600 каплиць. Місто прорізувалося 24 великими проспектами. Із слів Геродота висота фортечних стін Вавилона сягала до 200 ліктів (близько 100 метрів), а товщина стін дозволяла розминутися двом колісницям, запряженим чотирма кіньми. Щоправда, дані Геродота напевно дещо перебільшені, оскільки не підтверджуються археологічними розкопками.

Вавилон прославився своєю знаменитою Вавилонською вежею – храмом бога Мардука. Вона зведена за проектом ассирійського архітектора Арадаххешу в період правління царя Асархаддона. Вівтарне приміщення цього храму прикрашалося 6-метровою золотою статуєю бога Мардука. Вона разом із золотим жертвним столом, як згадував Геродот, мала вагу понад 2,4 тонни. Висота Вавилонської вежі сягала 90 метрів. Про її будівництво в Біблії говориться як про Вавилонське стовпотворіння.

Як одне із семи чудес світу увійшли в історію так звані “вісячі сади” Семіраміди. Історично так склалося, що їхнє спорудження помилково пов’язали з іменем легендарної цариці Ассирії Семіраміди (її справжнє ім’я Саммурабат). Вона жила в 1Х ст. до н.е. й була регентшею свого малолітнього сина, майбутнього царя Адад-Нерарі.

Факти ж стверджують, що знамениті сади у Вавилоні створені під час правління вавилонського царя Навуходоносора II (605-562 рр. до н.е), при якому відроджена Вавилонська держава досягла найвищого розквіту. Згідно легенді цар подарував своїй улюбленій дружині Амітід (Амітісс) цілу оазу, яка нагадувала їй гірські простори Мідії, звідки вона була родом, і за якими дуже тужила в рівнинній Месопотамії.

За грецькими джерелами чотирьохярусні тераси, на яких вкладався родючий ґрунт і на які подавалася лопатевими водогонами вода, підтримували 25-метрові стовпи. На всіх чотирьох терасах, що звужувалися догори й нагадували формою гору, були висаджені дерева, кущі та квіти.

При Навуходоносорі Вавилон перетворився у неприступну фортецю. Його захищали чотири кільця стін. Витвором мистецтва були головні ворота, присвячені богині Іштар. За наказом Навуходоносора їх облицювали синіми кахлями та прикрасили рельєфними фігурками биків, левів та носорогів. До них вела надзвичайно красива й неприступна дорога, оточена з обох боків семиметровими стінами.

Народи Месопотамії залишили яскравий слід у розвитку світової культури. Їхня культура мала великий вплив на культурний розвиток близькосхідних та європейських народів, в тому числі на формування античної цивілізації, що стала класичним зразком для майбутніх поколінь.

3. Культурні здобутки Єгипту.

Не менший слід в історії людства залишила й єгипетська цивілізація. Вона сформувалася в північно-східній Африці, в долині річки Нілу (яку місцеве населення називало Хапі). Тут на межі 1У- III тис. до н.е. виникла ранньоробовласницька держава Та-Кемет (в перекладі з єгипетської – “Чорна земля”). Місцеве населення неспроста дало таку назву своїй державі, оскільки завдяки розливам Нілу й наносам замулу створювалися дуже родючі землі. Це давало можливість вести високопродуктивне землеробство. 80 % додаткового продукту забезпечували добробут й процвітання держави. Пізніше греки назвали цю країну Єгиптом.

Самими знаменитими культурними пам'ятками Єгипту є його грандіозні піраміди й пишні храми, які на відміну від палаців і храмів Месопотамії збереглися й досі дивують нащадків своєю величчю. Тож неспроста єгипетські піраміди віднесені до семи чудес світу.

Єгиптяни дали світу зразки піктографічного письма – єгипетські ієрогліфи. Їх ми зустрічаємо на стінах храмів, обелісках, статуях. Сухий жаркий клімат допоміг зберегти навіть папірус, на якому писали давні єгиптяни. Назва цього матеріалу походить від назви тростини, що служила його сировиною.

Досить довго вчені не могли розшифрувати єгипетські ієрогліфи. Крім того, що ця писемність була дуже складна, секрет її ретельно оберігався жерцями і писарями й був втрачений ще в давнину.

Єгипетські ієрогліфи вдалося розшифрувати лише в ХІХ ст. завдяки так званому “Розетському каменю”. Він вивезений Наполеоном до Європи під час його єгипетського походу. На цьому камені один і той же текст написаний тричі: давньоєгипетською мовою, потім пізнішим її спрощеним варіантом і добре відомою давньогрецькою мовою. З цим завданням справився французький вчений Франсуа Шампольон. Багаторічні дослідження дозволили йому зробити відкриття: єгипетські ієрогліфи мають декілька видів. Одні позначають слова, інші – букви чи склади. У староегипетській писемності відсутні голосні, немає постійного напрямку письма. Шампольон розшифрував це письмо й справедливо вважається основоположником науки єгиптології.

Давні єгиптяни вели літочислення за правлячими династіями фараонів. Тобто з кожною новою династією починався новий відлік років. Лише у 1У ст. до н.е. єгипетський жрець-історик Манефон розділив історію Єгипту на 3 царства: Стародавнє (існувало протягом III тис. до н.е.), Середнє (з кінця III до середини II тис. до н.е.), Нове (з середини I до кінця II тис. до н.е.). Виділяють ще пізніший період – з I тис. до н.е.

В основі розуміння всієї культури Стародавнього Єгипту є система релігійних міфологічних уявлень. Останні відомі завдяки наявності різноманітних джерел: релігійних текстів, поем, драм, гімнів, молитов богам, записів похоронних обрядів тощо.

Давні єгиптяни уявляли багато богів у вигляді тварин. Тобто це були вірування, пов'язані з тотемізмом. Проте надалі удаваний вигляд божеств змінюється. Вони стали зображатися головню у вигляді людей з головами тварин, рідше – у вигляді тварин з головами людей.

Поміж багатьох богів головне місце належало культу сонячного божества. Спочатку ним був бог Сонця – Ра. Проте кожне місце мало свого бога-покровителя. Зокрема, у Фівах особливо шанували бога Амона.

Перенесення за часів Середнього царства столиці з Мемфіса до Фів спричинило об'єднання двох вищеназваних культів. Відтак склався образ одного бога – Амона-Ра.

В епоху Нового царства фараон Аменхотеп 1У провів релігійну реформу. Він скасував політеїзм (багатобожжя) й увів монотеїзм – культ єдиного бога. Ним запровадилося поклоніння всемогутньому сонячному диску – богу Атону. Ці нововведення змусили його поміняти й своє ім'я (що означало “Амон задоволений”) на Ехнатон (“Корисний для Атона”). Фараон намагався увіковічити ім'я нового бога і в назві спеціально побудованої нової столиці, що отримала назву Ахет-Атон. Але після смерті Ехнатона жерці відновили культ Амона-Ра.

Великою повагою користувався загальноєгипетський культ бога вмираючої і воскресаючої природи Осіріса. Він був тісно пов'язаний із основним способом господарювання єгиптян – землеробством. Сівба вважалася похороном зерна – Осіріса, поява перших сходів – його відродженням. Така тимчасова загибель Осіріса зробила його й царем потойбічного світу.

У житті давніх єгиптян вирішальними були уявлення про смерть і потойбічний світ. Вони вважали життя тимчасовим існуванням людини, а смерть після нього – вічним продовженням земного життя. Проте щоб вічно жити після смерті, потрібно було виконати спеціальні ритуали.

У релігійному уявленні єгиптян людина мала дві душі. Одна із них на ім'я Ба в момент смерті у вигляді птаха з людською головою покидала тіло. Для оживлення померлого і надання йому безсмертя потрібно було, щоб душа повернулася до тіла, яке не розклалося. Для цього тіло муміфікували. Друга душа Ка – примарний двійник покійного. Вона мала перебувати у скульптурних зображеннях покійного, що знаходилися у гробниці. Звідси йшов звичай робити з померлого посмертні маски і залишати їх у гробниці. На думку єгиптян для щасливого потойбічного існування небіжчик повинен був мати усі речі, якими користувався при житті. Відтак їх і клали у гробниці. Але у жертву не приносили людей, лише залишали в могилах скульптурні зображення родичів, слуг, рабів.

У давньоєгипетській релігії обожнювалася царська влада. Фараон вважався живим богом, сином бога Ра. Ці уявлення майже відповідали дійсності, оскільки влада фараона була безмежною. Згідно вірувань єгиптян фараон міг навіть впливати на сили природи. За певним обрядом фараон кидав в Ніл папірус з наказом розлитися річці. Проте він попередньо знав за підрахунками жерців (які використовували з цією метою астрономічні знання) час розливу.

Призначення мистецтва у Стародавньому Єгипті було абсолютно іншим, ніж у сучасному культурному житті. Тимчасовому земному життю протиставлялося вічне мистецтво, що було головним засобом забезпечення безсмертя. Відтак праця митців, які займали високе соціальне становище, часто були жерцями, вважалася священним дійством. У такий спосіб мистецтво було поставлене на службу заупокійному культу, стало його важливою складовою.

Оскільки майстри користувалися великою повагою, то й їхні імена не зникли із скрижалей єгипетської історії. Зокрема, дуже цінився талант Імхотепа – будівничого першої піраміди фараона Джокера. Він був не лише архітектором, але й математиком

та лікарем. Його лікарський талант став причиною того, що греки навіть ототожнили Імхотепа з богом цілителства Асклепієм.

Технічно досконалою була монументальна єгипетська архітектура. Знаменитими на весь світ стали унікальні величні пам'ятки Стародавнього та Середнього царства – гробниці фараонів Хеопса, Хефрена та Мікери на біля Каїра, сфінкси фараонів Аменемхета III і Хефрена в Гізі. Слід відмітити, що не має собі рівних серед кам'яних будов усього світу піраміда Хеопса. Її висота 146 м., довжина основи кожного з чотирьох граней 230 м. Всі ці гробниці були не просто витвором мистецтва, а складовою частиною заупокійного ритуалу, виявом певного релігійного світосприйняття.

Економічні труднощі, політичні негаразди призвели до зменшення пірамід у розмірах. Згодом на їх зміну прийшли скельні гробниці і гробниці у “Долині мертвих”. Майже всі вони були пограбовані ще в давнину. Тому такого великого значення набуло відкриття у 1920 р. археологом Говардом Картером не пограбованої гробниці фараона Нового царства Тутанхамона.

В Єгипті високого рівня досягла культова архітектура. Такий стан речей особливо характерний для Нового царства. Самими знаменитими культовими спорудами є храми Амона-Ра в Карнаці і Луксорі поблизу Фів. В першу чергу вони привертають увагу великою кількістю різноманітних колон, що символізували ліс. Лише в одному із залів храму в Карнаці їх нараховується 144. Колони стилізовано відтворюють рослини й дерева. Вершини колон (капітелі) подані у вигляді закритих або розпущених квіток лотоса, листя пальми тощо. На стелі, пофарбованій у темно-синій колір, золотою фарбою намальовані зірки. У присутніх виникає враження перебування у вечірньому лісі.

Перлиною храмової архітектури вважається скельний храм фараона Рамзеса II в Абу-Сімбеле. Вхід до святилища прикрашають чотири двадцятиметрові фігури самого фараона і головних богів. В середині храму відсутнє штучне освітлення. Проте він орієнтований таким чином, що один раз на рік (в день приходу Рамзеса II на престол) сонячне проміння досягає головного святилища і освітлює обличчя статуй Рамзеса і Амона.

Мистецтво, як й архітектура, в першу чергу обслуговували релігійні вірування єгиптян – віру в потойбічне життя, отже ідею постійної вічності. У своїй творчій діяльності митець повинен був дотримуватися суворого канону (тобто правил).

У скульптурі типи статуй чітко визначалися. Стояча фігура повинна була бути випрямленою, її ліва нога робить крок вперед, руки опущені і притиснуті до тіла. Однаковою була поза й для сидячих фігур – спина пряма, погляд спрямований в далечінь, руки покладені на коліна або одна зігнута в лікті. Ці правила не змінювалися протягом тисячоліть. Відповідні пози повторяли всі зображувані: головні боги, фараони та жерці.

Певні правила існували й для живопису. На площині фігури зображалися наступним чином: голова й ноги малювалися в профіль, торс й очі – в анфас. Всі зображувані знаходилися на одній лінії. При цьому дотримувалися суворої ієрархії. Найважливіша особа зображувалася найвищою, нею був бог, нижчим залишався фараон, ще нижчим – жрець й так далі.

Релігійні уявлення давніх єгиптян вплинули на розвиток скульптурного портрета, пов'язаного головно з погребальним ритуалом і погребальними масками. Вони стали підґрунтям для формування високого портретного мистецтва. Одним із свідчень цього став відомий всьому світові скульптурний портрет дружини фараона-реформатора Ехнатона – Нефертіті.

Досить глибокими були й наукові знання єгиптян, особливо в галузі хімії, фізики, математики, хірургії. Ці досягнення стали можливими завдяки широкому використанню прикладної науки. Монументальне будівництво вимагало глибоких пізнань в математиці й геометрії. Відтак давні єгиптяни користувалися десятковою системою числення, арифметичними й геометричними прогресіями, вміли обчислювати об'єми циліндра, півкулі, піраміди.

Точні науки допомагали жерцям удосконалювати астрономічні знання. Вони передбачали затемнення сонця, розливи Нілу й цим вміло користувалися з метою поглиблення впливу на співвітчизників.

Муміфікація, що супроводжувалася препаруванням трупів, сприяла розвиткові медицини. В Єгипті вперше в світовій медичній практиці почала діяти профільна медицина: хірургія, офтальмологія, стоматологія тощо. Для порівняння можна згадати, що в Месопотамії заборонявся розтин трупів, хоча медицина в ній також була на високому рівні.

У Давньому Єгипті освіта була доступна тільки знаті, в основному жерцям й писарям. Навчитися письму й іншим знанням можна було лише в закритих учбових закладах, що існували при храмах й називалися “будинки життя”.

Піднесення Греції, успішні воєнні походи Олександра Македонського вивели єгипетську цивілізацію із замкненого стану. Через греків культурні досягнення єгиптян стали надбанням світової культури.

4. Культура Стародавньої Індії.

Однією із найдавніших культур світу є унікальна культура Стародавньої Індії. Як й інші найдавніші культури індійська цивілізація сформувалася в басейнах рік Інд і Ганг. Це була так звана Хараппська цивілізація. Вона отримала назву від села Хараппа (Пенджаб), де в середині ХІХ ст. проводилися археологічні розкопки.

Вони дали змогу вченим прийти до висновку про появу першої місцевої цивілізації на території Індії ще в Ш тис. до н.е. Підтвердженням цьому є розкопані археологами великі міста – Хараппа, Мохеджо-Даро, Калібанган та інші. Вчені були вражені наявністю в них першої відомої в світі каналізаційної системи, причому не лише для питної, але й стічної води. Населення даних міст налічувало близько 100 тис. чоловік. Воно займалося землеробством, ремеслом, торгівлею, мореплавством, проте не знало заліза. Знаряддя праці, побутові предмети були з міді, олова, бронзи, ювелірні вироби – в основному з срібла й золота.

Населення хараппської цивілізації оволоділо піктографічною писемністю. Тексти писали з права на ліво, рядки розташовували горизонтально, вони мали до 8 знаків.

Цікавими були малюнки на печатках, на яких зображався Бог у позі йога. Це дає дослідникам підстави проводити певні паралелі між релігією хараппської цивілізації й пізнішими релігійними індійськими віруваннями.

У другій половині II тис. до н.е. з північного заходу на територію Індії прийшли племена аріїв, які на той час вже знали залізо. На завойованій території вони замінювали урбаністичний (міський) тип життя на життя сільської общини. Саме остання на довгі часи стала в Індії головним способом життєдіяльності.

У XV - У1 ст. до н.е. на території Індії арії заснували декілька держав. У IУ ст. до н.е. їх об'єднала династія Маур'їв. У 1 ст. до н.е. північну Індію підкорюють вихідці із Середньої Азії – кушани. В IУ ст. до н.е. Кушанську династію змінює династія Гуптів. Під її егідою відбулося загальноіндійське державне об'єднання.

У становленні культурної традиції й релігійного світогляду Індії визначальним був вплив аріїв. Одним із доказів цього є “Веди” – збірники священних гімнів на честь богів аріїв. Вони навіть зараз, у сучасній Індії, вважаються джерелом мудрості. Таких збірників є чотири. Найдавніший з них “Рігведа”, що оформився до X ст. до н.е. Він містить 10 книг й 1028 гімнів. В трьох наступних зафіксовані пісні й обряди аріїв, жертвні й магичні формули.

“Рігведа” написана давньоіндійською (ведійською) мовою. Наступні три веди написані сучасною літературною мовою – санскритом (в перекладі “очищена”), що стала мовою спілкування народів Індії. Її творцем є брахман Ланіні, який жив на межі У-1У ст. до н.е. На основі санскриту створена і своєрідна писемність. Її алфавіт має 48 букв, з них 12 – голосних. Майже усі слова пишуться разом, розділені лише рядки.

З ведичної літератури ми дізнаємося про релігію аріїв. В її основі вчення про Всесвіт, що складається з трьох світів: неба, повітря і води. По такому принципу ділилися й боги.

На початку I тис. до н.е. на основі ведизму і вірувань населення харапської цивілізації виник брахманізм. Старі ведичні боги (Варуні, Індри, Сур'ї) змінюються новими. Ним стали Брахма (вважався творцем світу), Вішну (його охоронцем), Шива (руйнівником).

У цей же період формуються різні вчення: сансара – про міграцію, переродження душ, дхарма – про моральний порядок, карма – про діяння людини, що визначають її становище, мокша – про стан ненароджуваності й невмирання. Всі ці релігійно-філософські концепції згодом знаходять своє втілення в буддизмі та індуїзмі.

У У1 ст. н.е. в Індії виникають нові вірування – джайнізм і буддизм. Основоположником джайнізму став Махавіра. В основі його вчення: звільнення від сансари (переродження душі) через дотримання “трьох скарбів” джайнізму: правильного знання, правильного бачення і правильної поведінки. Махавіра проповідував аскетизм (крайне обмеження потреб людини) і ахімсу (ненашкодження всім живим істотам як умова порятунку душі).

Заснування буддизму пов'язують з ім'ям Сідхартхи Гаутами (563-483 рр.). Ще зовсім молодю людиною в 28 років він залишив свою родину (згідно переказам його батько був раджа) і протягом 7 років мандрував у пошуках істини. Аж потім на нього зійшло Просвітлення і він став Буддою (тобто “Просвітленим”). Сідхартха Гаутама відкрив чотири “благородні істини”. А саме: життя є страждання, причина його є людські бажання, пристрасті, прагнення до життя і вихід з цього – угамування всіх пристрастей. Головна мета людини: досягнення “нірвани” – стану, коли людина назавжди виключається з процесу перевтілення душі і зливається з духовною “божественною” першоосновою. Тобто порятунок залежить від способу життя самої людини, в якому немає місця посередникам (брахманам чи представникам інших релігійних вірувань).

Розквіт буддизму припадає на правління третього імператора з династії Маур'їв (268-232 р. до н.е.) Ашоки. Скликаний ним буддійський собор затвердив канонічні основи буддизму. Це дало змогу буддизму поширитися за межі Індії.

Як протиставлення буддизму з'явився новий тип брахманізму – індуїзм. Згідно нього кожне божество, в тому числі головні боги індуїзму Шива, Вішну і богиня Шанті – це втілення вищого божества Брахми. Найголовніші догмати індуїзму – вчення про одвічну соціальну нерівність людей, про переселення душ і відплату за земне життя в потойбічному світі.

За традиціями аріїв суспільство поділялося на своєрідні стани – варни. В їх основі докрини про 4 варни. Кожна з них створена з тієї чи іншої частини тіла бога Брахми. Вважалося, що з вуст – брахмани (жерці), з плечей – кшатрії (знать, воїни), зі стегон – вайш'ї (землероби, ремісники, торговці), зі ступенів ніг – шудри (низи суспільства – слуги, бідняки, переселенці).

За давніми законами заборонялося змішування варн, допускалися шлюби лише в їхніх межах. Деякі категорії населення (прибиральники сміття, кати та інші представники неprestижних професій) стояли поза варнами. До них не дозволялося навіть доторкуватися. Тому вони й називалися “недоторкані”.

Згодом у 1 ст. н.е. (з часу підкорення Північної Індії Кушанською династією) на основі системи варни склалася кастова система. Касты (в Індії – “джаті”) – замкнені групи людей, місце яких у виробничому й суспільному житті визначено певними звичаями й законами, суворою регламентацією відносин.

Релігія мала вплив й на давню індійську епічну літературу. Її самими визначними пам'ятками стали “Махабхарата” і “Рамаяна”. В першій йде мова про велику війну нащадків Бхарати. В другій розповідається про подвиги героїв Крішні і Рами. “Махабхарата” доповнювалася новими легендами й міфами і згодом склала цілу літературу в межах однієї пам'ятки (18 книг). За обсягом вона у 8 разів перевершує “Іліаду” і “Одіссею” Гомера.

Славу Індії принесли й величні пам'ятки архітектури. Багато з них збереглися до сьогодення. Найбільш знамениті печерні храмові комплекси в Карлі, Еллорі і Аджанті. Останній вражає багатобарвними фресками. Вони покривають всю споруду: стіни, стелю, колони.

Висот досягла й індійська наука. Представники точних наук вже вміли оперувати квадратними й кубічними коренями. Астрономи знали, що земля обертається навколо своєї осі і що місяць переймає своє світло у сонця. Певні наукові досягнення індійської культури запозичили інші народи, таким чином вони стали світовим культурним надбанням. Перш за все це стосується індійських цифр і шахів, які запозичили араби. Індійське релігійне вчення буддизм став однією із світових релігій.

4. Давньокитайська культура.

Унікальністю відзначається й культура Стародавнього Китаю. Насамперед ця культура була замкнена, оскільки фактично до ХУІІІ ст. іноземці майже не допускалися на її терени. В свою чергу ця риса відіграла не останню роль в своєрідності, несхожості китайської культури.

Давньокитайська культури формується в часи існування ранньорабовласницької держави Ін'ю (ХІУ ст. до н.е.). Найвищий же пік її розвитку припадає на період правління династій Цін'ю і Хан'ю (221 р. до н.е. – 220 р. н.е.).

В основу давньокитайської культурної традиції покладений феномен буденної свідомості, який отримав назву “китайські церемонії”. Це суворі етико-ритуальні норми поведінки. Їхньою характерною рисою стало дотримання культу старовини. Перебільшення значення чітко фіксованих правил поведінки стало причиною заміни ними релігійно-міфологічного сприйняття світу. На відміну від інших народів світу китайці не мали своєї міфології. Відтак замість культу богів сформувався культ реальних кланових та сімейних предків. З другого боку певною мірою обожнені абстрактні явища (Небо, Піднебесна, Дао) позбавлялися найменшого олюднення й існували як незалежна абсолютна ідея.

Це своєрідне сприйняття світу мало вплив на китайську релігійно-філософську думку, що склалася у У1-У ст. до н.е. Панівною релігійно-філософською системою давнього Китаю стало конфуціанство. Так називається етико-політичне вчення давньокитайського мислителя У1 ст. до н.е. Кун-Фу-дзи (в європейській транскрипції Конфуцій).

У вченні Конфуція головним є поняття “жень” (гуманність). Це моральний закон, який визначає взаємини людей і вимагає беззастережної покори молодших старшим за віком або за соціальним становищем, поваги до старовинних китайських звичаїв та обрядів.

За Конфуцієм головним у спілкуванні людей повинна бути традиція. Сам філософ неодноразово наголошував, що є противником усіх новацій. Приналежність до високого аристократичного роду китайських чиновників також наклала відбиток на його мислення. Конфуцій підкреслював, що кожна людина повинна бути задоволена своїм соціальним статусом і не прагнути зміни на краще. Таким чином конфуціанство відстоювало утверджені патріархальні традиції та непорушність соціальних підвалин.

Протилежну позицію займав інший філософський напрям – даосизм (в перекладі “дао” – “шлях”). Його фундатор Лао-цзи закликав відмовитися від усталених обов’язків і повернутися до життя, близького до природи. Крім того, в цій філософській системі присутні елементи матеріалізму й діалектики. Згідно вчення даосизму усе існуюче виникло з матеріальних часток і розвивається згідно з визначеним законом. Даосизм був досить популярним, оскільки відображав інтереси різних верств суспільства. Згодом даосизм заповнили містичні мотиви.

Філософська система конфуціанства виховувала шанобливе ставлення до мистецтва. Воно сприймалося як універсальний механізм формування добропорядного громадянина.

В активізації мистецького життя велике значення мало створення імператором У-ді (156-87 рр. до н.е.) Музичної палати. Згодом вона почала відігравати роль театрального управління. Останнє відало виставами, в яких поєднувалися спів, музика і танці. Не менш важливою функцією цього управління стало збирання народних пісень.

Дуже високо цінувалося музичне мистецтво. У Китаї музиканти грали на 20 музичних інструментах. Соціальна функція музики закріплювалася у відомому образному висловленні: “Слова можуть обманювати, люди можуть прикидатися, тільки музика не здатна брехати”.

Своєрідністю відзначається китайська література. Згодом вся її спадщина систематизувалася в так званому “П’ятикнижжі”. Це були “Книга пісень”, “Книга обрядів”, “Книга перемін”, “Книга історії”, “Літопис царства Лу”. Літературні твори зберігалися в спеціально створених книгозбірниках.

Досить складною була китайська писемність. В її основу покладене піктографічне письмо, що впродовж століть удосконалювалося, абстрагувалося. В результаті сформувалося ієрогліфічне письмо, що мало безліч знаків. У часи династії Хань налічувалося близько 18 тис. ієрогліфів. Їх можна було віднайти за допомогою спеціально створених довідників.

Спочатку матеріалом для написання ієрогліфів служили бамбукові й дерев'яні дощечки. У III ст. до н.е. стали писати на шовку, технологія виробництва якого запроваджена в Китаї. На рубежі нашої ери винайдено туш, а у I ст. – папір.

Заслуга китайців також у винайденні багатьох технічних новинок. Ними стали компас, спідометр, фарфор, глобус, морехідні й навігаційні прилади (румпель та багатоярусні щогли), водяний млин, водяний насос, ксилографія (початкова форма книгодрукування), механічний годинник, приводний пас та ланцюгова передача тощо. Славу китайцям принесли їхні досягнення у військовій справі. Зокрема, вони винайшли порох і зробили гармати.

Значні наукові набутки китайців у царині математики. Їхні спеціалісти обчислювали десяткові дроби, відношення довжини кола до його діаметра (число π), розв'язували рівняння з двома й трьома невідомими. Математичні знання були зафіксовані у складеному в II ст. до н.е. трактаті “Математика в дев'яти розділах”, що відігравав роль своєрідної інструкції для землеробів, астрономів, чиновників. Тобто наука в першу чергу мала прикладний характер.

Не менші досягнення мали й китайські астрономи. Вони вміли вираховувати затемнення сонця, спостерігали за плямами на ньому, склали в основних рисах місячний календар, перший у світовій історії зоряний каталог на 800 світил (350 р. до н.е.). Вже з 240 р. до н.е. китайські вчені точно фіксували кожен появу комети Галлея. У 104 р. до н.е. було вираховано тривалість року – 365,25 дня.

Давні китайці були досвідченими медиками. Причому досвід самих знаменитих із них занотовувався у відповідних наукових пам'ятках. Таким був твір лікаря Бянь Цао (жив у I ст. до н.е.) “Книга про важке”. В ній системно описані анатомія, фізіологія, патологія та діагностика. Крім того Бянь Цао був талановитим практиком, зокрема, оперував під наркозом.

Лікарі Стародавнього Китаю перші в медичній практиці й медичній науці застосували й описали такі уславлені методи лікування як голковколювання, припечення та масаж. Вони широко застосовувалися вже у I тис. до н.е. Ці методи лікують хворий організм за допомогою подразнення певних ділянок шкіри.

Важливим аспектом китайської культури були будівельна справа й архітектура. Про їхній високий рівень свідчить така грандіозна пам'ятка як Великий китайський мур. Він захищав китайців від набігів кочових північних сусідів. Будівництво цієї оборонної споруди почалося у 214 р. до н.е. і тривало з перервами понад тисячу років. Мур має довжину 4 тис. км., висоту – 9 м., ширину в нижній частині – 8 м., у верхній – 5 м. Вздовж муру було споруджено 60 тис. сторожових веж (збереглося 20 тис.). Ще в давнину дана будова отримала назву “восьмого чуда світу”. Вона частково збереглася до нашого часу і залишається найбільшим творінням людських рук. Її видно навіть з місяця. Вислів “огородитися китайським муром” дістав переносне значення. Він означає: замкнутися у власному світі, відмежуватися від суспільства.

Славу китайським будівельникам приніс й інший величний будівельний витвір – Великий канал. Він з'єднав Пекін з Ханчжоу. Будівництво каналу тривало майже дві тисячі років (розпочалося у У1 ст. до н.е. і закінчилося у ХІІІ ст.)

Цей шедевр світового іригаційного мистецтва має довжину понад 1800 км. і ширину – від 15 до 350 м., а також численні пристрої для перекачування та очищення води.

Отже, давня культура Китаю відрізнялася своєю оригінальністю, різноманітністю, а також життєстійкістю. Китайці не лише зберегли свої культурні набутки, але й поділилися ними не тільки із сусідніми народами, а й із світовою спільнотою. Зокрема, китайська писемність стала основою писемності Кореї, Японії, В'єтнаму. Винайдені в Китаї шовк, компас, папір, туш, порох стали надбанням усього людства.

ЛІТЕРАТУРА ДО ПІДТЕМИ :

1. Гнедич Петро Петрович. История искусств: Зодчество. Живопись. Ваяние: В 3 т.- М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2004. – Т. 1. – 479 с.; Т. 2. – 574 с.; Т. 3. – 638 с.
2. Гуревич П.С. Философия культуры. – М.: NOTA BENE, 2001. – 349 с.
3. Ліндсей Д. Коротка історія культури. В 2 т. – К.: Мистецтво, 1995.- Т.1.- 234 с.; Т.2.- 253 с.
4. Религии мира. – М.: Б.и., 1996. – 333 с.
5. Сто великих чудес света. – М.: Вече, 2000.- 527 с.
6. Шейко В.М. та ін. Історія художньої культури: Первісність. Стародавній світ. – Харків: 1999. – 209 с.

ТЕСТ

Тема 4. Культура первісного суспільства. Культура Стародавнього Сходу.

1. Мистецтво як складова заупокійного культу панувало в:

а) Єгипті; б) Межиріччі; в) Китаї.

2. Клинопис як писемність існував у: *а) Єгипті; б) Межиріччі; в) Індії.*

3. Найдавнішу бібліотеку і перший бібліотечний каталог дали світу народи:

а) Єгипту; б) Межиріччя; в) Китаю.

4. Релігійне вчення джайнізм виникло в: *а) Єгипті; б) Межиріччі; в) Індії.*

5. Оформлення перших письмових законів царем-законодавцем Хаммурапі відбулося в: *а) Аккаді; б) Вавилоні; в) Ассирії.*

6. Релігійно-філософська система “конфуціанство” виникла в:

а) Китаї; б) Індії; в) Межиріччі.

7. Перші в історії людства поеми, зокрема про “Золотий вік” та цикл сказань про відважного й непереможного Гільгамеша, написані в:

а) Шумері; б) Єгипті; в) Індії.

8. Шедеври епічної літератури “Махабхарата” (“Велика війна нащадків Бхарати”) та “Рамаяна” (“Сказання про подвиги Рами”) є пам’ятками літератури: *а) Індії; б) Китаю; в) Межиріччя.*

9. Літературна спадщина якої країни була систематизована в так званому “П’ятикнижжі”? *а) Єгипту; б) Індії; в) Китаю.*

10. Компас, фарфор, шовк, порох, гармати були винайдені в:

а) Межиріччі; б) Індії; в) Китаї.

1. Грецька міфологія і література.

“Античний” перекладається з латинської мови як “давній”. В історичній літературі античним світом традиційно називали суспільство Стародавньої Греції та Риму з XI ст. до н.е. до V ст. н.е. До поняття “античний світ” відноситься й тісно пов’язана з ним крито-мікенська культура (III – II тис. до н.е. до V ст. н.е.). Отже, античний період – це час розквіту і загибелі рабовласницьких держав Середземномор’я.

Однією з найдавніших цивілізацій Східного Середземномор’я була крито-мікенська. Археологи розкопали її залишки на островах Крит, Кіпр, Мелос, Аморгос та інших. Це в минулому були численні прекрасні міста. В них зводилися величні храми, палаці. В середині й назовні стіни споруд прикрашалися чудовими фресками.

У свою чергу в тематиці фрескового живопису відсутні звеличання військових подвигів (типових для інших народів). Це були картини мирного життя, що славило його красу. Головно зображалася велична природа, а на її фоні – тварини, звірі, а також парадно вбрані люди, які беруть участь в урочистих церемоніях, спортивних змагання тощо. Фрески дають уявлення про релігійні вірування представників крито-мікенської культури. Вони поклонялися культу Великої Богині. Як вважають дослідники ця культура впала під ударами завойовників із півночі. Проте вона мала вплив на формування культури своїх сусідів, в першу чергу греків.

Давні греки називали свою країну Еллада, а себе еллінами. Періодизація давньогрецької культури відповідає основним періодам давньогрецької історії.

Перший період грецької історії, а відповідно й культури, датується приблизно XI - IX ст. до н.е. Він отримав назву **гомерівського**, оскільки відомий переважно з поем Гомера “Іліада” і “Одіссея”.

Другий період – **полісний**, тривав з VIII по IV ст. до н.е. В цей час державність давньої Греції була представлена полісами – містами-державами, в яких панував головню республіканський устрій. Серед них панівне становище займали два міста-держави – Афіни і Спарта.

Саме тоді розпочалася широка грецька колонізація в Середземномор’ї та Північному Причорномор’ї. В свою чергу **полісний період** ділять на два етапи: **архаїчний і класичний**. Протягом першого етапу сформувалися основні форми давньогрецької культури. Під час другого етапу вона досягла вершин свого піднесення (V-IV ст. до н.е.).

Після перемоги в греко-персидських війнах Афіни перетворилися в самий впливовий політичний і культурний центр. Особливо посилилися політична сила, економічна міць і культурний розквіт Афін за часів правління видатного державного діяча, політика, демократа Перикла.

Наступним періодом в історії країн Східного Середземномор’я став **період еллінізму**. Він розпочався в IV ст. до н.е. із підкорення Греції Македонією. Остання стояла на більш нижчому культурному щаблі й тому повністю перейняла грецьку культуру і завдяки походам Олександра Македонського поширила її на теренах підкорених народів. Зі свого боку ці народи, як носії також унікальної, розвиненої культури, збагатили культурний потенціал античності. Цей період закінчився в I ст. до н.е., коли Рим поширив свій вплив на елліністичні держави.

Могутня давньогрецька культура вплинула на розвиток всієї світової цивілізації. Її кращі зразки, особливо архітектури, скульптури, є в певному розумінні неперевершеними і вважаються класичними, тобто зразковими. Вони й зараз є мистецьким зразком для наслідування.

Культура Еллади мала свою специфіку, що сформувалася під впливом демократичного суспільно-політичного ладу. В Греції склався новий тип рабовласницької держави – республіканський, який суттєво відрізнявся від монархічних рабовласницьких держав Стародавнього Сходу. Завдяки республіканському устрою греки мали демократичні політико-правові інститути. Останні не лише уможливили реалізацію на практиці таких понять як права й обов'язки громадянина, але й забезпечили недоторканість приватного життя, приватної власності, свободи.

Вільна людина стала головним об'єктом і змістом культури. Ця культурна концепція, в центрі якої стояла людина, знайшла своє вираження у знаменитому вислові афінського філософа Протагора: “Людина – мірило всіх речей”. В свою чергу такий підхід до особистості обумовив стрімкий злет мистецтва, філософії, спорту та інших галузей культури, що стають невід'ємною частиною життя еллінів.

На всі галузі мистецтва значний вплив мала грецька міфологія. Елліни уособлювали свої божества з різними силами природи, тобто обожнювали сили природи у вигляді людиноподібних богів. Поступово певні місцеві міфи об'єдналися у своєрідну систему грецької міфології.

У грецькій міфології головним був Зевс-Громовержець. Його дружина Гера – богиня неба та шлюбу, Посейдон – бог морів та вод, Аїд – бог підземного царства мертвих, Афїна – богиня мудрості, Гефест – бог ковальства та ремесла, Аполлон – бог, який протегував мистецтву. Особливою шанувалася богиня кохання та краси Афродїта.

Елліни вважали, що їхні боги живуть на Олімпі – найвищій горі в Греції. В їхньому уявленні вони не лише виглядали як люди, але й мали людські бажання, пристрасті, думки, почуття, включаючи й людські вади і слабості. Крім міфів існували ще й легенди про героїв. Ними були Геракл, Персей, Тезей, які звільнили землю від чудовиськ. Греки молилися й приносили жертви своїм божествам у храмах. Кожне місто мало свого покровителя. Афїнам протегувала однойменна богиня мудрості, Дельфам протегував Аполлон, відповідно Олімпія мала свого покровителя – Зевса тощо.

Стосовно міста Олімпії. Там раз в чотири роки на честь Зевса влаштовувалися спортивні змагання – Олімпійські ігри. На них збиралися атлети і вболівальники з полісів Греції та її колоній. Про їхнє значення в житті еллінів свідчить той факт, що на час Олімпійських ігор навіть припинялися війни. Переможці олімпіад користувалися всенародною увагою й любов'ю, їх оспівували в піснях, поезіях, увіковічували в скульптурних зображеннях.

Міфи, легенди, пісні стали основою для створення епічних поем. Серед них найбільше прославилися поеми Гомера – “Іліада” та “Одіссея”, присвячені Троянській війні та мандрям Одиссея. Великою популярністю користувалася й поема Гесїода “Теогонія”. В ній знайшли відображення міфологічні уявлення про походження богів і будову світу.

Міфи, перекази, легенди широко використовували в своїх сюжетах видатні грецькі драматурги – Есхіл, Софокл, Еврипід. На жаль, більшість їхніх творів не збереглася. Проте ті твори, що дійшли до нас, свідчать про високий рівень грецької трагедії та розкривають основні напрямки її розвитку.

Есхіл, якого називають “батьком трагедій”, писав твори на міфологічні й історичні сюжети. Зокрема, міфологічному герою Гераклу він присвятив свою однойменну п’єсу. Міфологічний сюжет закладений і в основу трилогії “Орестея”. Історична тематика присутня в п’єсах “Семеро проти Фів”, “Перси”. В останній прославляється перемога греків у війні з персами, в якій брав участь і сам автор.

Глибоким трагізмом наповнені твори Софокла, головною ідеєю яких стало безсилля людей перед долею. В нього вони мужні, сильні, прекрасні особи. Але безжалісна дійсність стає причиною їхньої загибелі. Такий сюжет його п’єс “Цар Едіп”, “Антигона”, “Електра” та ін.

Наймолодшим із трьох великих грецьких драматургів був Еврипід. Він жив в епоху внутрішньої нестабільності – громадянських воєн, зовнішньої небезпеки, що загрожувала з боку Македонії. Така ситуація відбилася на його творчості. Еврипіда вважають основоположником психологічної драми. Зокрема, в п’єсах “Медея”, “Іполіт”, “Іфігенія в Авліді” головним героєм є самотня, переобтяжена проблемами, боротьбою між обов’язком і пристрастями людина. Відомий грецький філософ Аристотель називав Еврипіда “найтрагічнішим з поетів”.

Вершин комедійного жанру досяг Аристофан, якого не безпідставно називають “батьком комедій”. В його п’єсах висміюються пихаті політики, демагоги (“Вершники”, “Хмари”, “Оси”, “Жаби”), засуджуються наслідки безвідповідальної, руйнівної військової політики (“Лісістрата”) тощо. Драматургічні твори давніх греків і досі не сходять зі сцен театрів світу, стають сюжетами багатьох художніх стрічок.

Не менше місце на літературній ниві займала лірична поезія, тематика якої головним чином була пов’язана з думками, настроями, переживаннями її героїв. Цей жанр прославили видатні грецькі поети Анакреонт, Алкей і поетеса Сапфо.

У давній Греції на високому рівні знаходилося музичне мистецтво. Самими популярними інструментами стали ліра й флейта. Музика була одноголосною, співали в унісон. Про активність давньогрецького музичного життя свідчить наявність спеціальних колегій (об’єднань) музикантів, співаків, танцюристів.

2. Давньогрецька архітектура і скульптура.

Давньогрецька архітектура й тісно пов’язана з нею скульптура заклали підґрунтя розвитку класичної будівельної й архітектурної практики. Досягнення греків в даній царині широко використовуються й сучасними зодчими.

Перш за все греки розробили своєрідну систему планування міст. Вони мали прямокутну мережу вулиць, простору площу, що служила громадсько-політичним й культурно-торговельним центром. Проте самою важливою архітектурною композицією міста став акрополь. Це була сама висока й укріплена частина міста, на якому зводилися культові споруди.

Храми в Греції мали свою специфіку й докорінно відрізнялися від храмів давньосхідних цивілізацій. В першу чергу грецький храм був відкритий, прямокутний в своїй основі, оточений з чотирьох сторін колонами, що служили опорою двосхилому дахові. Фронтони останнього (трикутні площини, що утворилися з фасадів) прикрашалися скульптурами.

Греки дали світові три основні архітектурні ордери (в перекладі з грецької “порядок”). Ордер – це порядок співвідношення несучих та несених частин будівлі. Ними в грецькій архітектурі стали доричний, іонічний та коринфський ордери. Вони різнилися формою капітелі (завершення колони).

Капітель доричного (назва йде від назви племені дорійців) ордеру геометричної форми, головню у формі приплюсненого круга. Сам цей стиль відзначався простотою і мужністю. Його греки порівнювали з сильним і хоробрим воїном.

Характерна особливість капітелі іонічного (отримана від назви племені іонійців) ордеру – два круглі завитки. Вона відзначалася легкістю, стрункістю, граціозністю. Тож неспроста елліни ототожнювали її із чарівною і витонченою дівчиною.

Самою пишною була капітель коринфського (співзвучна з назвою міста Коринф) ордеру, що нагадувала стилізоване листя. Це надавало їй особливо парадний вигляд.

Найбільше поширення мав доричний ордер у південній Греції (Пелопоннесі). Самими знаменитими храмами доричного стилю вважалися храми Аполлона в Коринфі, Гери в Пестумі, Афін на острові Егіна.

Однак архітектурне мистецтво еллінів прославив архітектурний ансамбль Афінського акрополя. Його звели в V ст. до н.е., тобто в період найбільшої могутності Афін.

Для Афінського акрополя була пристосована укріплена фортечними стінами скеля, що на 150 м. височить над рівнем моря. Спочатку акрополь служив фортецею, а згодом перетворився на головне культове святилище міста Афін. Але під час війни з персами Афінський акрополь був зруйнований. Його відбудували після перемоги у Пелопоннеській війні (IV ст. до н.е.) за дорученням афінського стратега (головнокомандуючого) Перикла. Грандіозну реконструкцію акрополя він доручив своєму другу – визначному грецькому архітектору й скульптору Фідію.

У реконструкції Афінського акрополя брав участь й інший визначний архітектор – Мнесікл. За його проектом збудований парадний вхід до акрополя – Пропілеї. Згодом перед ними на штучно збільшеному виступі скелі зведено невеликий храм Ніки Аптерос (Ніки Безкрилої). Безкрила богиня перемоги символізувала непереможність міста, оскільки, втративши крила, не могла його покинути.

Цілком закономірно, що головний храм акрополя – Парфенон присвячений покровительці міста – Афіні Парфенос (Афіні Діві). Його збудували з білого мармуру за проектами архітекторів Іктіна й Каллікрата. Фронтони, фриз храму прикрасив рельєфною скульптурою Фідій. Вони відтворювали сюжети міфів та Панафінейську процесію на честь богині Афін. В Парфеноні поєдналися монументальність і легкість, простота конструкції і краса.

Другим по величності став храм Ерехтейон, присвячений богу морів і води Посейдону. Згідно грецькій міфології він сперечався з Афіною за право протегувати місту. Славу цьому храму приніс портик каріатид. Портиком називають відкриту з одного боку галерею, яку підтримують колони. В Ерехтейоні замість колон галерею підтримували шість мармурових фігур дівчат-каріатид.

У центрі акрополя на високому постаменті знаходилася облицьована золотом велична фігура Афін Паллади (Афін Воїтельки) роботи Фідія.

Разом з архітектурою розвивалася й тісно пов'язана з нею скульптура. Головно в скульптурному мистецтві зображалися Боги і переможці Олімпійських ігор. Їхні зображення прикрашали храми, палаци, міські майдани.

Найвидатнішими скульпторами 1У-III ст. до н.е. були вже згаданий Фідій, якого називали “творцем богів”, а також Поліклет, Мирон, Пракситель, Лісіпп. Майже всі роботи цих скульпторів не збереглися. До нас дійшли лише захоплюючі відгуки, їхні описи. Певне уявлення про них дають й посередні копії. До семи чудес світу увійшла 12-метрова статуя Зевса роботи Фідія в головному храмі Зевса в Олімпії, облицьована золотом і слоновою кісткою.

Поліклет є автором циклу статуй атлетів – переможців Олімпійських ігор. Самі знамениті його статуї “Доріфор” (юнак зі списом), “Діадумен”, “Поранена амазонка”. Поліклет теоретично узагальнив досвід своєї майстерності в трактаті “Канон”, в якому вивів цифровий закон ідеальних пропорцій людського тіла.

Сила й краса людини знайшла втілення в скульптурних образах Мирона. Зокрема, він досяг висот у прагненні передати в скульптурі зображення руху людини. Таким є його знамените скульптурне зображення “Дискоболу”. Вперше в мистецтві передано стан переходу від одного руху до іншого. Водночас звертає на себе увагу абсолютно спокійне обличчя атлета, що є певною дисгармонією із рухом його тіла.

Мужні й натхненні образи присутні у творах Праксителя. Самими відомими з них є “Відпочиваючий сатир”, “Афродіта Кнідська”. Зокрема остання скульптура мала безліч наслідувань, особливо серед римських майстрів. Нею є й знаменита “Афродіта Мілоська” невідомого майстра.

Втрата величі Греції внаслідок завоювання її Олександром Македонським, а в подальшому крах і його імперії позначилися на грецькому менталітеті. Людські пристрасті, трагедії привнесли нову атмосферу і в мистецтво. Скульптурні портрети втратили незворушність, спокій. Майстри все більше звертаються до відтворення душевного стану людей у трагічні моменти їхнього життя. Прикладом може служити скульптурна група “Лаокоон”. Вона зображає епізод Троянської війни, а саме напад (за наказом бога Аполлона) на жерця та його синів величезних змій.

У цей період розквітла творчість Лісіппа, який був придворним митцем Олександра Македонського. Він створив знамениті скульптурні образи, які живуть складним внутрішнім життям. Такими є “Відпочиваючий Гермес”, “Апоксіомен”. До нас дійшов скульптурний портрет Олександра Македонського його роботи.

Успіхи науки розширили технічні можливості мистецтва, зокрема монументальної скульптури. Яскравим прикладом може бути одне з семи чудес світу – Родоський колос заввишки 35 м. Це була статуя бога сонця Геліоса, яка служила маяком для моряків.

У майбутньому грецьке скульптурне мистецтво стане класичним, тобто його будуть наслідувати безліч скульпторів пізніших часів і багатьох епох.

Високий стан мистецтва давньої Греції дозволяє нам зробити висновок й про відповідний рівень грецького живопису, хоча його твори не збереглися. Зокрема, про це свідчить чудовий вазовий живопис. З удосконаленням керамічної технології зростав і художній рівень творів. В архаїчну епоху вази розписувалися чорними фігурами (так званий чорнофігурний стиль). Для класичної епохи характерний досконаліший червонофігурний стиль з більш реалістичними зображеннями.

3. Освіта і наука в Стародавній Греції.

Поставивши в центр свого культурного життя людину, елліни намагалися гармонічно поєднати фізичну і духовну красу. Це завдання було пріоритетним в системі освіти Стародавньої Греції. Лише в містах-полісах вперше в історії людства освіта стала доступною дітям усіх вільних громадян. Це стосувалося насамперед хлопчиків. Проте в Спарті в школах навчалися й дівчатка. Крім засвоєння наукових знань, удосконалення фізичного стану, велика увага зверталася на формування високих якостей вільного громадянина.

Як приклад охарактеризуємо систему освіти в Афінах. Тут навчання починалося з 7 років у початковій школі – дидаксалейону (від грецької “дидактикос” – “повчальний”). В ній вивчалися письмо, арифметика, література, музика, малювання. Вищою ступінню була граматична школа, де для школярів з 12 до 15 років поглиблено викладалися названі предмети з доповненням основ астрономії й філософії. Фізичне загартування одночасно відбувалося в спеціальному комплексі – палестрі. Перелічені типи навчальних закладів були приватними.

Наступну освітню ступінь – гімнасію фінансувала держава. В ній юнаки 16-18 років вивчали такі предмети як риторика, етика, логіка, географія, а також гімнастика. Після гімнасії можна було стати ефебом – учнем вищого навчального закладу. В полісну епоху він отримував військову спеціальність, а в елліністичну – цивільну. Своєрідною формою вищої освіти стали гуртки. Вони формувалися навколо великих вчених.

Досконала як для того часу освіта стала основою для розвитку науки. В грецьких полісах-державах вона вперше не лише виділилася у самостійну сферу, але й вперше стала професійною. Тобто вчених забезпечувала вже держава.

Професійну науку започаткувала філософія, що зароджується як наукова теорія. Одне з центральних місць у грецькій філософській концепції займав космологізм – розробка питань про походження Всесвіту, про природу людини, причому остання розглядається як смертний бог, а бог – як безсмертна людина.

Як свідчать історичні джерела започаткував грецьку філософію Фалес Мілетський, який до того ж був відомим астрономом і математиком. Його ім'я починає знаменитий список “семи мудреців”. Він заснував мілетську стихійно-матеріалістичну школу. Першоосновою всього суцього вчений вважав воду. Він перший розпочав деміфологізацію світу. За Фалесом: Зевс – світовий розум, інші боги – діючі у світі сили.

Матеріалістична традиція знайшла подальший розвиток у працях Демокрита. Він один із засновників античної атомістики (від “атомос” – “неподільний”). Згідно його вчення все в природі складається із невидимих для людей, неподільних частинок – атомів.

Основи діалектики заклав Геракліт. Його знаменитий вислів про неможливість входження в одну й ту ж саму річку, став згодом вихідною точкою розробки діалектики як принципу філософського мислення.

Продовження вивчення діалектики як методу пошуку істини знайшло місце у працях Сократа, який до того ж приділяв багато уваги розробці соціально-етичних проблем.

Його учень Платон, один із найвпливовіших філософів свого часу, став основоположником філософської школи об'єктивного ідеалізму. Він доводив, що ідеї (вища серед них – ідея блага) вічні й незмінні прообрази всіх речей, всього повсякденного буття, а пізнання – згадка душі про ідеї.

Аристотель – найзнаменитіший з енциклопедичних розумів в історії людства. В своєму вченні він спробував з'єднати сильні сторони поглядів Демокрита й Платона. Його наукові концепції суттєвим чином вплинули на філософські напрямки Середньовіччя і Нового часу.

Філософія елліністичного часу наблизилася до людини та її проблем. Філософія Епікура своє завдання бачила у звільненні людини від страху перед смертю й долею. Вчений визнавав існування богів, але заперечував їхнє втручання в життя природи і людини, доводив матеріальність душі.

В 1У ст. до н.е. з'явився філософський напрямок стоїцизм (засновник Зенон). Його назва йде від слова “стоя” (це портик, де в Афінах діяла школа філософів). Представники стоїцизму розділили філософію на логіку, фізику і етику. Логіка мала вивчати як правильно вживати слова і будувати речення. Фізика мала пояснювати першооснову всього існуючого – творчого вогню, що ототожнювався з матерією. В етиці висувалося на перший план почуття обов'язку.

У давній Греції виникла й нова галузь знань – історія, представлена такими вченими, як Геродот і Фукідід. Геродот жив в Афінах у часи Перикла, багато подорожував, вивчав історію інших народів. Результатом стала поява його славетної “Історії”. В ній головною темою є греко-перські війни. Але автор не лише висвітлив хід воєнних дій, а й історію Греції, Персії та підвладних їй країн. Він описав вперше життя і побут скіфів. Причини історичних подій Геродот намагається знайти не лише у волі богів, але й у діяльності людей, природних факторах. Фактично його твір став першою книгою із всевітньої історії. Недарма греки називали Геродота “батьком історії”.

Вершиною античної історіографії вважається праця Фукідіда “Історія” (у 8-ми книгах), присвячена історії Пелопоннеської війни (411 р. до н.е.).

Досить високого рівня досягла давньогрецька медицина. Шануючи медичні знання, елліни навіть виділили окремого Бога медицини – Асклепія. Причому багато вчених сходяться на думці, що у цього міфологічного персонажа був історичний прототип, реальний талановитий лікар.

У Греції сформувалися декілька наукових медичних шкіл. Найвідоміші Кнідська (місто Кнід) і Коська (острів Кос). Представником останньої був реформатор античної медицини – Гіппократ, який жив у класичну епоху. Він започаткував новий підхід у лікуванні людини, тобто почав лікувати її, а не хвороби. Його ідеї про причини хвороб, про чотири темпераменти, про роль прогнозу при лікуванні, про морально-етичні вимоги до лікаря стали основою подальшого розвитку клінічної медицини. Клятва Гіппократа і сьогодні є моральним кодексом лікарів усього світу.

В елліністичний період започатковані нові наукові центри, особливо в елліністичних державах на Сході. Найбільшим науковим осередком елліністичного світу стала Александрія Єгипетська. В ній діяли Мусейон (Будинок Муз) і знаменита бібліотека. Остання нараховувала більше півмільйона книг. Сюди з усього Середземномор'я приїжджали працювати видатні вчені, поети, художники.

В Александрії розцвів талант знаменитого математика Евкліда. Він прославився своєю працею “Елементи” (або “Начала”), що була синтезом накопичених на той час математичних знань. Викладені тут постулати й аксіоми, дедуктивний метод доказів протягом століть служили основою геометрії. Крім того Евклід – автор ряду праць з астрономії, оптики, теорії музики.

Мешканцем Александрії був і знаменитий медик Ерасістрат, який мав значний доробок у вивченні анатомії серця. Один із засновників Александрійської медичної школи – Герофіл досліджував нерви і встановив їх зв'язок з мозком, а також допускав, що з мозком пов'язані розумові здібності людини.

З ім'ям Архімеда із міста Сіракуз (Сицилія) пов'язане відкриття одного із основних законів гідростатики, початок лічби нескінченно великих і малих величин, ряд важливих технічних винаходів. Такий дуже неповний перелік успіхів давньогрецької науки.

Досягнення давньогрецької культури не канули у вічність після політичної й військової поразки Греції й інших елліністичних держав, яку вони потерпіли від Риму. Останній перейняв й розширив здобутки елліністичної культури та передав їх іншим підвладним народам.

4. Система виховання й освіти, наукові знання Давньоримської держави.

Культура Стародавнього Риму – другий етап античної культури. Як і в періодизації грецької культури етапи розвитку давньоримської культури співпадають з трьома основними періодами історії Римської держави: царським, республіканським та періодом імперії.

Згідно них перший період відліку історії Стародавнього Риму починається з УШ ст. до н.е. (тобто від легендарної дати заснування Риму Ромулом і Ремом у 753 р. до н.е.) до УІ ст. до н.е. У цей час Рим був державою із статусом міста-поліса. Ним правили царі.

Рим цього періоду зазнав сильного впливу сусідніх народів, особливо загадкових етрусків. Йі зараз не зовсім ясна історія цього народу, оскільки не розшифрована його писемність. В етрусків римляни запозичили більшість літер свого алфавіту, перейняли будівельну технологію, гладіаторські бої тощо. Навіть символом Риму стала бронзова статуя вовчиці роботи етрусського майстра. Етрусською була й остання царська династія.

Падіння царської влади призвело до передачі її народним зборам. Вони обирали правлячу структуру: сенат і двох консулів. Зміцнення Риму періоду республіки (УІ-І ст. до н.е.) дало йому змогу підкорити всю Італію, перемогти свого вічного противника – Карфаген і завоювати Грецію. Але, як наголосив поет Горацій, “полонена Греція перемогла некультурного переможця”. Військова міць Риму була подолана культурним потенціалом Греції, який активно підживлював культуру завойовника.

У першу чергу запозичується пантеон грецьких богів, змінюються лише їхні імена. У римській літературі використовуються сюжети грецької поезії й драми. Римлянами копіюється грецьке мистецтво, головно шедеври скульптури. Активно вивчається грецька філософія. Спочатку (після завоювання Еллади) перетворюється на двомовну римська наука. Знання грецької мови стало престижним для кожної освіченої людини, оскільки вона була багатша за латинську. Лише згодом римські філологи розвинули лексичну та синтаксичну систему латині настільки, що нею можна було передати всі тонкощі грецької мови.

Період імперії починається з 1 ст. до н.е. Зміна влади була зумовлена внутрішньою кризою республіканського ладу, посиленням ролі воєначальників, які претендували на владу, що й призвело до громадянської війни. В цій ситуації Гай Юлій Цезар проголосив себе імператором. Після вбивства Цезаря імператором став його племінник Октавіан Август, в період правління якого Римська імперія досягла своєї найвищої могутності.

Політична стабільність, економічне й культурне піднесення обумовлюють культурний злет Риму. Його культура також збагачується культурою завойованих народів. Значною мірою це стосується релігійної сфери. Із східних окраїн Римської імперії докотилася до її центру нова релігія – християнство. Віра в єдиного сина божого Христа прийшла на зміну політеїстичній римській релігії (вірі в існування богів Юпітера, Юнони, Міневри, Ескулапа та ін.). Витоками для християнства стала монотеїстична релігія єврейського народу – іудаїзм. Старий Завіт священної книги іудеїв є частиною християнської Біблії. До неї увійшов також Новий Завіт. Він містить 4 євангеліє (євангеліє в перекладі з грецької “добра звістка”) – від Матвія, від Марка, від Луки і від Іоанна. В них описане земне життя Ісуса Христа. У Новому завіті також знаходяться соборні послання святих Апостолів; послання Апостола Павла і одкровення Іоанна Богослова або Апокаліпсис.

Спочатку християнство переслідувалося владою. Проте вже наприкінці 1У ст. імператор Феодосій проголосив його державною релігією. В цей же час відбувся поділ Римської імперії на Західну й Східну. У 476 р. Рим захоплений варварами: вестготами та вандалами. Так закінчився період Римської історії й культури зокрема та стародавньої історії й культури взагалі.

Отже, можна зробити висновок, що на відміну від грецької культури у формування римської культури зробили внесок багато стародавніх народів. Проте їхні культурні здобутки римляни творчо переробили, збагатили і врешті решт поставили на службу основному змісту своєї культури. На відміну від греків, які вищою метою науки і мистецтва вважали вдосконалення людини, римляни ставили ціль зміцнення своєї держави.

Відтак римські майстри не звертали особливу увагу на розвиток художньої творчості, а збагачували ті сфери культури, що відповідали їхній практичній діяльності, в тому числі вели до зміцнення імперії. Тобто розвивали будівельну справу й архітектуру, медицину, агрономію, астрономію, юриспруденцію, військову справу тощо.

Для управління державою та для її зміцнення владі потрібні були досвідчені кадри. Це завдання ставилося перед системою освіти. Тому їй приділялася досить значна увага. В першу чергу виховували дітей у дусі патріотизму, поваги до вірувань і звичаїв предків, підкорення батьківській волі. У Римі бути гідним громадянином, означало бути слухняним сином і дисциплінованим воїном.

Навчання дітей починалося в так званих елементарних (у перекладі з латини – “основних”) школах. Вони виникли в У ст. до н.е. В них вивчалися латинська і грецька мови, письмо, читання і лічба. Згодом заможні громадяни вводять в практику приватне навчання своїх дітей.

У II ст. до н.е. сформувався наступний тип шкіл – граматичні й риторські школи. Останні стали основою для створення вищих навчальних закладів. Граматичні й риторські школи були доступні лише для дітей багатих римлян. У них викладали ораторське мистецтво, право, філософію, поезію. Причому в навчальному процесі дуже багато часу відводилося вивченню ораторського мистецтва. Воно слугувало в першу чергу такому важливому клану державних службовців як політики і юристи.

Тож не випадково Рим дав світу неперевершеного оратора Марка Тулія Цицерона (106-43 рр. до н.е.), який до того ж був й видатним політичним діячем, прибічником республіканського ладу, філософом і письменником. І в наш час його промови вважаються високими зразками мистецтва слова, а його ім'ям стало загальною назвою для всіх красномовних людей. Не менший його внесок і в розвиток юриспруденції.

Розвиток юридичної науки сприяв професійному об'єднанню юристів. Викладачі юридичних дисциплін створили товариства, що отримали назву "кафедри". Згодом сформувалися кафедри риторики й філософії, медицини й архітектури. У II ст. н.е. виникло декілька справжніх вищих навчальних закладів. Найвідомішими з них були римська й афінська вищі школи, в яких навчалися студенти з найвіддаленіших куточків Римської імперії. В свою чергу студенти групувалися в земляцтвах, які називалися "хори".

За республіканської влади навчання було приватним, не підзвітним державі. Централізація влади в особі імператора відбилася й на системі освіти, яку вона почала контролювати. Втручання держави в освітній процес призвело до того, що навіть кількість вчителів кожного міста (яка повинна була відповідати кількості жителів) встановлювалася центральною владою. Причому з I ст. н.е. кандидатури вчителів затверджувалися самим імператором. Відповідно держава оплачувала працю вчителів, надавала їм ряд привілеїв.

Високий рівень освіти позитивно впливав на розвиток римської науки. Остання не лише засвоїла науковий досвід завойованих народів, але й наповнила його новим змістом. Проте як практичні люди римляни в першу чергу звертали увагу на ті галузі науки, які давали безпосередній практичний результат.

Потреби політичного й економічного життя спонукали розвиток прикладних наук – юриспруденції, агрономії, архітектури, географії, медицини. Самим визначним науковим доробком римлян стало оформлення ними такої науки, як юриспруденція. Римське право й зараз є обов'язковим предметом в усіх вищих навчальних правознавчих закладах.

Перші письмові закони з'явилися ще за часів протистояння плебеїв і патриціїв у період ранньої республіки. Вони гарантували рівність політичних прав усіх громадян Риму. Так звані "Закони 12 таблиць" заклали підвалини римського законодавства.

Особливе ставлення римлян до своєї держави обумовило виняткову роль історичної науки. Прославлення держави вимагало опису її досягнень і в першу чергу військових перемог. Авторами історичних праць ставали навіть високопоставлені особи. Зокрема, написав ряд історичних творів римський диктатор, полководець Гай Юлій Цезарь (100-44 рр. до н.е.). У "Записках про Галльську війну", "Записках про громадянську війну" він описав своє життя, свої військові походи і військові перемоги. Юлій Цезарь був другим після Цицерона римським оратором. Йому належить крилатий вислів: "Прийшов, побачив, переміг!".

Одним із основних джерел у вивченні історії Римської держави періоду республіки стали твори Тита Лівія (59 р. до н.е. – 17 р. н.е.) – автора 142 книг "Римської історії від заснування міста". Тит Лівій працював над нею протягом 40 років. Він був надзвичайно працездатним і намагався доводити початі справи до завершення, при цьому наголошуючи: "Краще пізніше, ніж ніколи".

У працях Публія Корнелія Тацита (близько 58-120 рр. н.е.). йде мова не лише про республіканський Рим, але й Рим часів імперії. Це були його “Аннали” (з латин. – “рік”) – своєрідні літописи, в яких відтворюються за роками найважливіші події, та “Історії”, в яких описується життя римських імператорів. В іншій своїй праці “Германія” Тацит розповідає про суспільний лад і побут давніх германців. В його творах згадуються і слов’янські племена, зокрема венеди.

Й сьогодні у читачів великою популярністю користуються твори Плутарха, грека за національністю (біля 45-127 рр. н.е.). Він працював у жанрі історичного портрету. Головною його працею є “Порівняльні історії” видатних греків і римлян (50 біографій). Інші твори історика, що дійшли до нащадків, об’єднані спільною назвою “Моралії”.

Практицизм у науці вплинув на стан філософії. В римській філософській думці не з’явилося жодного нового оригінального напрямку. Римські вчені-філософи в основному осмислювали, переварювали досягнення грецької філософської науки. Великого поширення набув стоїцизм, який став майже офіційною доктриною Риму.

У Римській державі визнання видатного представника стоїцизму здобув Луцій Анней Сенека (близько 4 р. до н.е – 65 р. н.е.) – відомий політичний діяч, письменник. Насамперед він розробляв проблеми практичної моралі: презирство до смерті, важливість стриманості, етична рівність людей, існування долі. Незважаючи на те, що Сенека був вчителем імператора й мав на нього значний вплив, життя його закінчилося трагічно. Нерон запідозрив філософа у зраді й примусив покінчити життя самогубством.

У практичних римлян були в пошані вчені-енциклопедисти, які в своїх працях намагалися дослідити різні галузі наукових знань.

Таким був відомий вчений і письменник Марк Теренцій Варрон (116-27 рр. до н.е.). Його перу належить близько 74 творів приблизно в 620 книгах (більшість з них до нашого часу не дійшла) по історії літератури, філософії, історії математиці та ін.

Справжню енциклопедію природничих наук створив Гай Пліній Старший (23-79 р. н.е.). Його “Історія природи” складається з 37 книг і має посилання на 327 грецьких і 146 латинських творів. Як згадує автор при підготовці цього твору він опрацював 2 тисячі книжок. Пліній загинув від отруєння газами при дослідженні першого вибуху Везувія в 79 р. Йому належить вислів: “Жодного дня без рядка” та “Істина у вині”.

Енциклопедичністю відзначається й праця “Альмагест” визначного вченого із Александрії Клавдія Птолемея (бл. 83-170 рр.). Вона оцінюється як енциклопедичний звід астрономічних знань античності. Головна її теорія: земля – центр всесвіту, а сонце обертається навколо землі. Геоцентрична система Птолемея спростована лише в 1543 р. геліоцентричною системою Коперніка.

У 1 ст. н.е. досвід античної науки узагальнив Корнелій Уельс у своїй величезній енциклопедичній праці “Artes”. Від неї зберігся лише трактат “Про медицину” у 8-ми книгах, в якому є цінні відомості про гігієну, хірургію, дерматологію, фармакологію.

Уявлення античної медицини у вигляді єдиного вчення узагальнив знаменитий римський лікар Гален (бл. 130- бл. 200 рр.). У класичній праці “Про частини людського тіла” він дав перший анатоμο-фізіологічний опис цілісного організму, показав, що анатомія й фізіологія є основою наукової діагностики, лікування й профілактики, увів в медицину дослідницькі експерименти на тваринах.

Взагалі для римської науки наявні прагнення до енциклопедичності, інформативності, практичності.

З науковими набутками міг ознайомитися практично кожний пересічний громадянин завдяки великій мережі бібліотек. Існували як державні, так і приватні публічні бібліотеки. У 1У ст., в епоху пізньої імперії, в Римі нараховувалося 29 бібліотек.

5. Архітектурні й будівельні досягнення римлян.

Для практичних римлян мистецтво стало одним із засобів розумної організації життя, в першу чергу повсякденного. Відтак велика увага приділялася архітектурі. Римські зодчі, використавши грецькі й східні архітектурні традиції, зробили власний внесок в подальше збагачення архітектурного мистецтва. Вони винайшли бетон, запровадили арочну конструкцію. Розвитком останньої стали склепіння і купол.

За римською традицією центром політичного і культурного життя був міський форум (ринкова площа). Він служив місцем проведення народних зборів (особливо в період республіки), зведення головних храмів та інших громадських споруд. У ранню історію римської держави більшість споруд являли собою базиліки (у перекладі – “царські будинки”). Вони мали форму прямокутника й поділялися поперечними стінами на декілька залів (нефів).

Самим величнійшим із усіх був, безперечно, римський форум. Юлій Цезар започаткував традицію будівництва форумів кожним новим імператором (форум Августа, форум Траяна). В період імперії на території форумів активно споруджуються меморіальні комплекси: тріумфальні арки і колони. Вони прославляли військові перемоги, видатних полководців, імператорів. Найбільш відомою стала колона імператора Траяна.

Стосовно ж форумів, то самим славетним із римських форумів вважається Форум Романум. Він являє собою прямокутну площу, оточену з усіх сторін монументальними, грандіозними храмами, базиліками, тріумфальними арками. Вони прикрашалися барельєфами, що відтворювали не прекрасних богів і атлетів, як це було у греків, а мужніх воїнів, котрі уособлювали могутність Римської держави. На цьому форумі найбільшим храмом був храм, присвячений Юпітеру.

Головно весь свій талант римські зодчі вкладали в культове будівництво. Як практичні люди римляни прикрашали колонадою лише фронтальну сторону храму (пригадаємо, грецькі храми опоясувалися колонами з усіх сторін). Римляни перші почали зводити круглі в плані храми – ротонди (з латинської – “кругла”). Вони розробили свої варіанти доричного, іонічного і коринфського ордерів. Причому в їхньому використанні не було такої чіткості, як у греків. По мірі зростання могутності Риму храми ставали все більш багатшими і прекраснішими.

Вершиною архітектурної й інженерної думки античності є “Пантеон” (“Храм усіх богів”). Його споруджено у II ст. н.е. під керівництвом грека сирійського походження Аполлодора Дамаського. Й зараз він є однією із самих відомих прикрас Риму. В плані це ротонда, вхід до якої прикрашений портиком з колонами. До ХІХ ст. купол храму (48 м.), відлитий з бетону, залишався найбільшим у Європі. Периметр храму і його висота (43 м.) практично однакові. Такі пропорції збільшують приміщення. У давнину в нішах навкруг залу возвеличувалися скульптури богів. Багатством відзначається внутрішнє оздоблення храму різними сортами мармуру, що збереглося до сьогодні.

Римляни запровадили абсолютно новий тип споруд – амфітеатр. Найбільшим є амфітеатр Флавія або “Колізей”. Останню назву він отримав у середні віки за його розміри (від латинської “colosseum” – “величезний”). Триарусні аркади могли вміщувати 50 тисяч глядачів. Арена у формі еліпса забезпечувалася складною системою підземних технічних приміщень. Колізей призначався для гладіаторських боїв і циркових вистав. Тісно пов’язані між собою призначення витворів архітектурного мистецтва й дух самого народу. Для прикладу порівняємо: кожне грецьке місто мало театр, а кожне римське місто – цирк для гладіаторських боїв.

Для зміцнення свого впливу імператори використовували часто й інші масові видовища. Зокрема, в 46 р. на Марсовому полі за наказом Цезаря викопане штучне озеро для проведення битви між сірійським і єгипетським флотами. У ній брали участь дві тисячі гребців і тисяча матросів. Тож не дарма під час народних заворушень натовп вимагав від правителів: “Хліба та видовищ!”.

Такий спосіб проведення культурного дозвілля віддзеркалював як хоробрість, так і жорстокість цього войовничого народу.

У римлян популярністю користувалися терми – приміщення з холодними й гарячими басейнами, із залами для відпочинку, для фізичних вправ, а інколи й бібліотеками. Вони були не лазнями в буквальному розумінні, а більше культурними центрами, місцями зустрічей, спілкування, відпочинку. По своїй красоті терми не поступалися палацам.

Довершеними були технічні споруди Давнього Риму. В першу чергу могутня імперія потребувала досконалих засобів зв’язку. Чудові мощені камінням дороги з’єднували усі частини величезної держави. Давня Аппієва дорога, що вела до Риму, ще й досі служить транспортною артерією. Римляни запозичили на Сході і удосконалили арокну конструкцію мостів. В усіх містах існувала складна система водопостачання. Вода для пиття подавалася по наземних водогонях (акведуках). Це були керамічні труби, які тримали високі арки. Брудна вода відводилася підземними каналами.

6. Давньоримське мистецтво і література.

Як і всі інші галузі культури мистецтво ставилося в першу чергу на службу зміцнення держави. Прославлення визначних політичних діячів, полководців, імператорів водночас звеличувало й саму державу. Відтак значна увага приділялася розвитку скульптурного портретного жанру, який ставав все більше реалістичним. До нашого часу збереглося безліч скульптурних портретів як молодих, так і старих осіб, як красивих, так і посередніх чоловіків і жінок, як спокійних, так і схвильованих людей. Навіть портрети імператорів (Юлія Цезаря, Октавіана, Клавдія) не прикрашалися, а передавали їхній реальний образ.

Такими ж реалістичними і високотехнічними були багатоколірні зображення на фресках, в мозаїці, що передавали об’єм і глибину простору. Окремі їхні зразки дійшли до нашого часу. Вони стали відомі після розкопок міст Помпеї й Геракуланума, знищених під час виверження вулкана Везувій у 79 р. н.е.

Освоївши здобутки своїх вчителів – грецьких поетів й драматургів, римські літератори підняли античну літературу на наступний щабель. Особливо вона розквітла в часи правління наступника Гая Юлія Цезаря, його племінника Октавіана, титулованого Августом, тобто божественним (63 р. до н.е. - 14 р. н.е.). Цьому сприяли політична й економічна стабільність, що наступила після припинення громадянської війни. В античній літературі даний період отримав назву “золотого”.

Як імператор, так і багаті громадяни заохочували розвиток мистецтва, в тому числі й літератури. Ця політика зіграла не останню роль у розквіту таланту “трьох китів” римської літератури: поетів Вергілія (Марон Публій Вергілій), Горація (Квінт Горацій Флакк), Овідія (Публій Овідій Назон), а також архітектора Вітрувія та історика Тіта Лівія, які жили й творили в “золоту епоху”.

Завдяки старанням імператора Октавіана Августа та його близького приятеля і радника Гая Цильнія Мецената (близько 74-8 рр. до н.е.) сформувався гурток діячів мистецтва, членами якого стали й названі поети. Шанувальник поезії Меценат витрачав багато коштів на підтримку поетів. Згодом ім'я Мецената стало загальною назвою для покровителів культури.

Вершиною римської класичної поезії є поема Вергілія “Енеїда”. Її герой троянець Еней взятий поетом не з народного епосу, а творіння самого автора. В цьому новизна твору про повні пригод мандрі Енея, містичного засновника Римської імперії. Оскільки твір писався на замовлення імператора, Вергілій не уникнув ідеалізації імперії. Згідно сюжету за волею богів після героїчних подвигів Еней повертається до Італії і стає родоначальником римського народу. Від нього начебто й починається родовід Юліїв, до якого належав Октавіан Август. У багатьох літературах світу відомі травестії (пародійні переробки) цієї поеми, зокрема, “Енеїда” Івана Котляревського.

Різноманітною була творчість поета Горація. Його перу належать дві книги сатир і збірник віршів “Еподи” на злободенні й побутові теми, чотири книги ліричних віршів (“Од”). Він автор трактату “Наука поезії”, що стала теоретичною основою класичної поезії. Знаменитий “Пам'ятник” Горація наслідували багато поетів (Г.Р.Державін, О.С.Пушкіна ін.).

Найвизначнішим твором Овідія є “Метаморфози”. Дане поняття означає видозміну, перехід від однієї форми розвитку в іншу. Цей міфічний епос складається з 15 книжок і 250 сюжетів. Останні розповідають про перетворення богів і людей у тварин, сузур'я тощо. “Метаморфози” починаються створенням світу, а закінчуються апофеозом Цезаря, який після смерті поринув у небо і перетворився на небесне світило. Проте усі міфи об'єднані думкою про те, як із хаосу виникає гармонія. Спеціалісти оцінили “Метаморфози” “золотою легендою” античності, “язичницькою Біблією”. Вона дає змогу нащадкам ознайомитися з греко-римськими міфами й легендами.

У 8 р. н.е. за наказом імператора Октавіана Августа Овідія заслано до Причорномор'я (до містечка Томи, поблизу сучасної Констанци в Румунії). Там поет написав автобіографічні “Скорботні елегії” й “Понтійські послання” (Понт Евксинський – грецька назва Чорного моря), пройняті тугою за батьківщиною.

З падінням Римської імперії давньоримська культура не канула у вічність. Вона стала підґрунтям подальшої європейської культурної еволюції. Протягом Середньовіччя мова давніх римлян – латинська залишилася мовою міжнародного спілкування. Вона довгий час стала мовою релігії, медицини, юриспруденції, літератури, філософії й інших галузей культури більшості європейських народів.

ЛІТЕРАТУРА ДО ПІДТЕМИ :

1. Античний театр. – К.: Веселка, 2003. – 381 с.
2. Античность: Словарь-справочник по истории, культуре и мифологии. – Дубна: Феникс, 2003. – 295 с.
3. Верман Карл. История искусств всех времен и народов. В 3 т. – М.: АСТ, 2001.- Т.1. – 942 с.; Т.2.- 943 с.; Т.3. – 943 с.
4. Гнедич Петро Петрович. История искусств: Зодчество. Живопись. Ваяние: В 3 т.- М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2004. – Т. 1. – 479 с.; Т. 2. – 574 с.; Т. 3. – 638 с.
5. Куманецкий К. История культуры Древней Греции и Рима. – М.: Высш. школа, 1990.-350 с.
6. Кун М. Легенди та міфи Давньої Греції. – К.: Вид. центр “Академія”, 2002. – 446 с.
7. Ліндсей Д. Коротка історія культури. В 2 т. – К.: Мистецтво, 1995.- Т.1.- 234 с.; Т.2.- 253 с.
8. Підлісна Г.Н. Антична література. – К.: Вища школа, 1992.- 255 с.
9. 500 мастеров зарубежной классики: архитектура, живопись, графика, скульптура, декоративное искусство. Энциклопедия. – М.; СПб: Больш. рус. энциклоп.: фонд “Ленинград. галерея”: АО “Норинт”. – 1995. – 287 с.
10. Сто великих чудес света. – М.: Вече, 2000.- 527 с.
11. Художня культура світу: Європейський культурний регіон. – К.: Вища школа, 2001.- 191 с.

ТЕСТ

- 1.**Епічні поеми “Іліада” й “Одіссея” написав: *а) Гомер; б) Гесіод; в) Есхіл.*
- 2.**Одне із семи чудес світу - статую Зевса у головному храмі Зевса в Олімпії створив: *а) Поліклет; б) Фідій; в) Мирон.*
- 3.**Автором знаменитої скульптури “Афродіта Кнідська” був:
а) Поліклет; б) Лісіпп; в) Пракситель.
- 4.**Висот у прагненні передати в скульптурі зображення руху людини (таким є знамените скульптурне зображення “Дискобол”) досяг грецький скульптор: *а) Поліклет; б) Лісіпп; в) Мирон.*
- 5.**Спробу з’єднати сильні сторони вчення представника матеріалістичної традиції (атомістичної концепції) Демокрита і вчення основоположника філософської школи об’єктивного ідеалізму Платона зробив:
а) Геракліт; б) Аристотель; в) Сократ.
- 6.**Завершення колон (капітель) у вигляді геометричної фігури є характерною особливістю ордеру: *а) доричного; б) іонічного; в) коринфського.*
- 7.**142 книги “Історії Риму від заснування міста” написав:
а) Тім Лівій; б) Гай Юлій Цезар; в) Публій Корнелій Тацит.
- 8.**Богинею мудрості в Давній Греції була: *а-Гера; б-Афродіта; в- Афіна.*
- 9.**Новий тип споруд – амфітеатр дали світу:
а) Рим; б) Греція; в) Александрія Єгипетська.
- 10.**Складна система водопостачання з наземними водогонами (акведуками) і підземними каналами започаткована в:
а) Греції; б) Римі; в) Александрії Єгипетській.

ТЕМА 6 – 7.

КУЛЬТУРА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ.

КУЛЬТУРА ВІДРОДЖЕННЯ та ПРОСВІТНИЦТВА

План

1. Унікальність візантійської культурної спадщини та її світове значення.
2. Культура Середньовічної Європи.
3. Здобутки арабської культури доби Середньовіччя.
4. Італійське Відродження.
5. Північний Ренесанс часів Реформізму.
6. Революція в природознавстві як базис просвітницького руху.
7. Епоха просвітництва – новий погляд на суспільство.
8. Культурні досягнення епохи Просвітництва.

1. Унікальність візантійської культурної спадщини та її світове значення.

Середньовіччя охоплює період з V по XV ст. н.е. Термін “середні віки” (від латинської “medius” – “середній”) виник в Італії у XV - XVI ст. серед гуманістів. Історики різних часів вкладали в це поняття різний зміст. Романтики та історики християнства ідеалізували даний період, вважали його найбільш плідним у духовно-культурному поступі людства. Гуманісти, просвітителі, порівнюючи цей період з періодом злету культури в часи античності і в епоху Просвітництва, оцінювали Середньовіччя як культурний занепад, цитуючи Гегеля як “своєрідний тип варварства”.

У розвитку світової цивілізації значне місце займає візантійська культура. Вона є своєрідним синтезом культурних традицій греко-римського світу, елліністичного Сходу і християнства. Таке поєднання надало їй неповторний колорит. Для неї характерні пишність і внутрішня шляхетність.

Візантійська імперія виникла на рубежі двох епох: загибелі пізньої античності та народження середньовічного феодального суспільства. Її назва походить від грецького міста-колонії на Босфорі старовинного Візантія. Сюди у 330 р. римський імператор Константин I переніс свою столицю. Він також увійшов в історію як монарх, котрий перший офіційно визнав християнство. Згодом це місто на його честь стали називати Константинополем.

До складу Візантії увійшли всі східні провінції Римської імперії: Балканський півострів, Мала Азія, частина Закавказзя, Сирія, Палестина, Єгипет. Але провідна роль у суспільно-політичному й економічному житті належала засновникам Візантія – грекам, як основному населенню імперії. Хоч римлян у Візантії проживало небагато, державною мовою у IУ-УІ ст. була латинська, а з УІІ ст. і до кінця існування Візантії – грецька.

Поділ Римської імперії на Західну й Східну започаткував й поділ християнства (1054 р.) на дві його гілки – католицизм і православ'я. Відмінності між ними незначні. Це богословські відмінності: католицька церква дотримувалася догмату про те, що Святий Дух походить від Отця і від Сина, а православна – лише від Бога-отця; православ'я заперечувало віру в чистилище тощо. Культурні відмінності: католицизм заборонив переклад Біблії, богослужіння велося латиною, обітницю безшлюбності (целібат) давали всі священники, а в православ'ї у богослужінні використовувалися національні мови, священники мали сім'ю, щоправда це правило не розповсюджувалося на ченців.

Розбіжності були й стосовно ставлення церкви до світської влади. Римський папа прагнув до світового панування, керував не лише західноєвропейською церквою, але втручався в справи й західноєвропейських монархів.

На відміну від Риму православній церкві ніколи не належала політична влада. По відношенню до імператора патріарх Константинопольський займав підлегле становище. Проте такий стан речей стосувався лише верховної влади. В духовній сфері християнство як у Візантії, як і в Західній Європі, набуло всеосяжного характеру: стало і філософією, і моральною доктриною, і основою мистецтва.

Складна взаємодія античних традицій і християнства сформувала самобутню культуру Візантії. На різних етапах розвитку співвідношення цих двох культурних традицій візантійської культури проявлялося по-різному. В один період брали верх культурні традиції античності, в наступний – перемав християнський культурний потенціал, згодом знову вони мінялися місцями. Ці процеси проходили у всіх сферах культури. Вони і склали принципову лінію розвитку візантійської культури.

Дана тенденція яскраво проявилася у філософії. На відміну від Європи, де була канонізована філософська спадщина Аристотеля, у Візантії жодне з грецьких філософських вчень не було втрачене. Вони всебічно вивчалися і постійно коментувалися.

Зокрема, в XI ст. посилюється вплив ідеалістичної системи Платона, яка навіть використовувалася для обґрунтування права критикувати деякі церковні авторитети. Відомим представником раціоналістичної школи й релігійного вільнодумства був видатний вчений: філософ, історик, філолог, юрист Михайло Псьолл (1018-1079). Його “Хронографія”, що стала своєрідними політичними мемуарами, відрізнялася раціональним поглядом на історичний процес.

Згодом перемагає догматика, навіть містика. Вона знайшла своє вираження у творах релігійних аскетів і містиків Сімеона Богослова (949-1022) і Григорія Палами (1297-1360). В останнє століття існування Візантії (XV ст.) в богословсько-філософській думці знову бере верх вчення античних мислителів.

Римські правові традиції вплинули на розвиток візантійської правової науки. На відміну від інших тогочасних країн Візантія залишилася державою, де збереглося єдине кодифіковане і обов'язкове для всього населення чинне право. Зведення цивільного права імператора Юстиніана (VI ст.) складалося з Кодексу (основних постанов діючого римського права), Дигеста (збірника правових положень, запозичених у римському праві), Інституцій (коротких рекомендацій для юристів), Новел (нових законів, виданих Юстиніаном). Даючи високу оцінку зведенню цивільного права, сучасники називали його “храмом правової науки”. Завдяки йому здобутки римської правової науки стали надбанням юристів Середніх віків та Нового часу.

Античну історичну традицію продовжили візантійські історики. Вони користувалися значною підтримкою держави. Головно історики жили і працювали при дворі імператора. Відповідно й їхня творчість повинна була відповідати інтересам держави. Як і в Стародавньому Римі істориками були навіть імператори. У розвиток історичної науки вагомий внесок зробив імператор Константин УП Багрянородний. Він написав цілий ряд досліджень, зокрема: “Про управління державою”, “Про феми”, “Про церемонії візантійського двору”.

Цікава особистість історика Прокопія Кесарійського (близько 500-562). Він жив у часи найбільшого піднесення Візантійської імперії, коли нею правив імператор Юстиніан. В офіційному творі “Історія воєн Юстиніана з персами, вандалами і готами” Прокопій Кесарійський вихваляє імператора, детально описує його військові перемоги. У своїх же мемуарах, за якими закріпилася назва “Таємна історія”, вчений піддає критиці Юстиніана, називає його вискочкою. Нагадаємо, що Юстиніан походив із селянської сім’ї з Македонії і успадкував престол від свого дядька, зведеного на царство солдатами.

У галузі історії плідно працював єпископ Євсевій із Кесарії (260-340). Він став основоположником церковної історії та специфічного жанру історичного твору – хронографії. Йому належить перша спроба систематизації та періодизації світової історії. Завдяки тісним контактам Візантії із слов’янськими племенами, потім з Київською Руссю твори візантійських істориків стали цінним джерелом з вітчизняної історії.

Продовжуючи традиції римської науки, візантійські вчені підпорядковували розвиток природничих наук потребам практичного життя – удосконаленню ремесел, військовій справі, поліпшенню умов мореплавання, торгівлі тощо. На основі досягнень античної науки розвивалася як фундаментальні, так і прикладні її напрямки.

Особливі досягнення в галузі точних наук пов’язані з іменем визначного вченого Лева Математика (IX ст.). Ним закладені основи алгебри, а саме використання буквених позначень у ролі цифрових символів. Лев Математик прославився і як винахідник. Здивування співвітчизників та іноземних гостей викликали створені ним світловий телеграф та хитромудрі механічні пристрої, які він встановив у палаці імператора.

Практицизм візантійських вчених сприяв розвитку медичної науки, зокрема діагностики і профілактики. Особливо поглиблено вивчалися й широко коментувалися праці грека Гіппократа і римлянина Галена. Не менші досягнення були і в галузі хімії, що успішно використовувалися в практичній діяльності. Зокрема, в УП ст. у Візантії винайдений “грецький вогонь” – суміш нафти, гашеного вапна і різних смог (прототип напалму). Ним успішно користувалися у морських битвах, оскільки його не можна було знешкодити водою. Секрет виробництва “грецького вогню” тримався у великій таємниці й натомість втрачений для нащадків.

Візантійськими освітянами успішно запозичувалася антична система освіти. У початкових школах дітей навчали читати, писати, рахувати. Ці заклади освіти утримувалися монастирями, церквами або міськими общинами й тому були доступні для широкого загалу.

Централізована імперія з її розгалуженим бюрократичним апаратом потребувала високоосвічених чиновників. Для отримання пристойної посади потрібно було мати відповідну освіту. В ранній період імперії вона отримувалася у старих античних центрах освіти: Афінах, Александрії, Антіохії, Бейруті, Газі. Руйнування античного світу призвело до занепаду й центрів його освіти. Зокрема, платонівська Академія припиняє існування за наказом імператора Юстиніана.

Центр тодішньої наукової думки – Александрійська бібліотека згоріла від рук християн, оскільки вважалася ними язичницькою.

Проте виникають нові освітянські й наукові центри. Ними стають відкриті в Константинополі Магнавська школа (1X ст.), юридична й філософська школи та вища богословська Патріарша школа (XI ст.).

Античні, в першу чергу римські, й християнські впливи позначилися на формуванні візантійської архітектури, зокрема культової. Від римських зодчих візантійські архітектори взяли купольну будову храму, від християнства – його пишне внутрішнє оформлення.

Шедевром візантійської храмової архітектури став собор Святої Софії, споруджений за наказом імператора Юстиніана архітекторами Амфімієм із м. Тралла та Ісидором із м. Мілета. Його купол має висоту 55 м. і діаметр 31 м. Навколо основи він оточений вінком із 40 вікон. Своєю величчю ця споруда вражає і дотепер. Нічого рівного їй вже не було створено за наступні дев'ять століть історії Візантії.

На відміну від візантійської архітектури, в якій еллінський стиль розвинувся далі, візантійський живопис пройшов зворотний шлях. У період ранньої імперії (1У-У1 ст.) візантійські майстри користувалися складною античною технікою образотворчого мистецтва. Зокрема, свідченням цьому є чудові мозаїки Великого імператорського палацу в Константинополі. Але згодом реалістичні об'ємні зображення людей з правильними пропорціями змінилися площинними зображеннями, регламентованими релігійними сюжетами і релігійними канонами.

Візантія стала батьківщиною особливого жанру живопису – іконопису (від грецької “ікона” – “картина”). В ньому всі канони дотримувалися дуже суворо, але поступово й тут здійснюється перехід до більш реалістичних зображень.

Великих втрат зазнало образотворче мистецтво в так званий “іконоборчий” період (УШ ст.). Боячись зростаючого впливу церкви на суспільно-політичне життя, імператори заборонили шанування ікон і будь-яке зображення Христа і святих. Усі ікони і навіть мозаїки та фрески, що прикрашали храми, підлягали знищенню. Для внутрішнього оздоблення церков дозволялося використовувати лише декоративний орнамент. На початку 1X ст. ці заборони відмінюються, проте багато зразків візантійського живопису було втрачено.

Під кінець існування Візантійської імперії художники намагалися відійти від встановлених церквою канонів, все більше зображали не абстрактну, а живу людину. Прекрасними пам'ятками цього часу є мозаїки й фрески монастиря Хора. Однак візантійське образотворче мистецтво, стиснуте канонами іконографії, не змогло досягти вершин реалізму італійського Ренесансу.

У Візантії великих художніх висот досягло мистецтво оформлення книги, оскільки на нього не поширювалася вся суворість канону. Тому книжкові ілюстрації відрізнялися більшим реалізмом, виразністю й високою майстерністю. Мистецтво візантійської книжкової мініатюри мало великий вплив на розвиток цього жанру в сусідніх країнах, зокрема, в Київській Русі. Слово “мініатюра” походить від назви червоної фарби “мініум”.

Візантійська культурна традиція виявилася сильнішою від самої держави. Після захоплення Константинополя у 1453 р. турками-сельджуками набутки візантійської культури дістали подальший розвиток в європейських державах і перш за все тих, які прийняли християнство за візантійським зразком. Своєрідна культура Візантійської

імперії, яка проіснувала всі середні віки (з IУ по ХУ ст.), стала невід'ємною частиною європейського культурного поступу Середньовіччя.

2. Культура Середньовічної Європи.

У період Середньовіччя сформувалася сучасна європейська цивілізація, оскільки в стародавні часи не існувало Європи в розумінні культурно-історичної спільноти. В цей час на європейському континенті виникають сучасні держави, на зміну рабовласницькому ладу приходить більш прогресивний феодальний, середньовічні міста звільняються з-під влади сеньйора і в них утверджується міське самоврядування, головним носієм культури стає християнство, яке перетворюється на державну релігію. Всі ці фактори, особливо останній, вплинули на розвиток європейської культури.

У Західній Європі християнство, а точніше католицизм, одночасно виступає філософсько-ідеологічною основою нового суспільного ладу, його політичною доктриною, системою права і моральними засадами. В основі католицизму були закладені ідеї середньовічної ідеалістичної філософії – схоластики (з грецької “вчений”). Схоластика – поєднання теолого-догматичних передумов з раціоналістичною методикою й інтересом до формально-логічних проблем. У свою чергу схоластика пройшла декілька етапів розвитку. На різних етапах в її теоретичних постулатах використовувалися ідеї Платона, Аристотеля та інших філософів.

Визначними теоретиками схоластики були Альберт Великий (1193-1280) та його учень Фома Аквінський (1225-1274). Останнього ще при житті називали “князем схоластики”. А у 1323 р. його проголосили святим і у 1567 р. визнали п'ятим вчителем Церкви.

На відміну від Фоми Аквінського католицька церква оголосила анафему і ув'язнила на 14 років відомого англійського вченого – монаха францисканського ордену, професора Оксфордського університету Роджера Бекона (1214-1294). Він один із перших наполягав на необхідності дослідного пізнання природи, протиставляючи його хибним авторитетам. Такий науковий підхід дозволив вченому зробити цілий ряд відкриттів, що стосувалися літальних апаратів, підйомних кранів, способу добування багатьох хімічних речовин, в тому числі пороху тощо.

До речі, католицька церква жорстоко розправлялася з усіма інакомислячими, широко застосовуючи з цією метою інквізицію, яка проіснувала від ХІІІ до ХУІІІ ст. Всього нею було знищено понад 1 млн. чоловік. Особливо від неї постраждали представники експериментальної науки.

Відтак у середні віки наука була в основному книжною справою. На той час головне в науковому пізнанні відводилося абстрактному мисленню, а не науковому експерименту. Така ситуація пояснюється тим, що наука ставила за мету не втручатися у природний хід подій, а зрозуміти світ за допомогою споглядання.

У Середньовіччі в науці виділилися чотири напрямки. Перший – фізико-космологічний: на основі натурфілософії Аристотеля об'єднав сукупність фізичних, астрономічних і математичних знань. Другий – вчення про світло, впливало із засад неоплатонізму. Третій – наука про живе: охоплювала рослинне, тваринне і людське життя. Четвертий напрямок стосувався астролого-медичних знань, зокрема, й алхімії. Своєрідність алхімії у тому, що вона об'єднувала в певну цілісну систему наукові узагальнення і фантазію, раціональну логіку і міфологію. Головне її завдання – перетворення металів у золото.

В епоху раннього Середньовіччя католицька церква встановила монополію на освіту. Для навчання кліриків використовувалися єпископські й монастирські школи. В них монахи А. Боецій (480-524) і Ф.Кассідор (487-578) запровадили навчання згідно ідеї “семи мистецтв”, до речі, запозиченої у римського письменника Марціла Канелла. Ці “сім мистецтв” поділялися на дві частини: тривіум (три шляхи знання: граматики, риторика і діалектика) та квадріум (чотири шляхи знання: геометрія, арифметика, астрономія і музика).

У УШ-ІХ ст. при церквах започатковуються народні школи. У ХІІ ст. на їх основі виникли перші середньовічні вищі навчальні заклади: у Франції – Паризький університет, в Італії – Болонська юридична та Солернська медична школи. У ХІІІ ст. з’являються й інші університети: Оксфордський та Кембріджський у Британії, Саламанський в Іспанії, Неапольський в Італії. В наступному столітті засновані: Празький, Краківський, Кельнський, Гейдельберзький і Ерфуртський університети. Наприкінці ХУ ст. у Західній Європі існувало 65 університетів, у переважній більшості відкритих з дозволу римського папи.

Студенти (від латинської “studeo” – “ретельно займатися”) об’єднувалися в організації (“земляцтва”, “провінції”, “науки”). Ними керували виборні прокуратори. У вузах виборними були посади ректорів. В університетах навчання проходило у формі професорських лекцій. Всі предмети викладалися латинською мовою, яка була складною для засвоєння. Відтак лише третина студентів отримувала ступінь бакалавра і лише кожний шістнадцятий – ступінь магістра.

В університетах існувала практика влаштування публічних виступів з проблем філософії й богослов’я. В них брали участь як професори, так і студенти. Іноді такі диспути переростали у повчальні мистецькі дійства. Для прикладу: оксфордський магістр Дунс Скотт (1266-1309) в одному диспуті заслухав і запам’ятав 200 тез і тут же послідовно їх заперечив.

У державах середньовічної Європи формується національна література. Спочатку вона була латиномовною. В ній переважала церковна тематика, яка поступово замінювалася світською. Стосовно жанрів середньовічну літературу можна умовно поділити на сатиричну, героїчну та куртуазну (або лицарську).

Сатиричну літературу головно представляла творчість вагантів (від німецької “vagants” – “бродячі люди”). Ними були переважно німецькі і французькі бродячі клірики і студенти, які під час канікул давали комічні вистави на міських площах, ринках тощо.

У ХІ-ХІІ сформувався героїчний епос. У Франції прославила цей жанр “Пісня про Роланда”, у якій підступній зраді протиставляється патріотична вірність. Її герой готовий віддати життя заради свого сеньйора. Відомою пам’яткою німецького героїчного епосу є “Пісня про нібелунгів”. В ній йде мова про знищення гунами Бургундського королівства.

При дворах сеньйорів з’явилася куртуазна література. Вона прославляла любовні почуття і культ служіння “прекрасній дамі”. Служачи їй, лицар повинен дотримуватися правил “куртуазії”. “Куртуазія”, крім військової доблесті, вимагала уміння поводитися у світському товаристві, підтримувати розмову, співати, танцювати тощо. Куртуазна поезія досягла вершин у світській ліриці трубадурів – провансальських поетів, серед яких були і великі феодали, і хоробрі рицарі, і прості селяни й міщани.

У середньовічній Європі набуває поширення жанр куртуазного або лицарського роману. Для його сюжету були обов'язковими ідеальне “лицарське” кохання, героїчні подвиги, небезпечні пригоди. Романи широко відображали побут і звичаї свого часу. Найбільш популярні сюжети про легендарного короля бриттів Артура, лицаря Ланселота, Трістана та Ізольду.

У середньовічній Європі в X-XII ст. формується мистецтво архітектури. Першим архітектурним стилем став романський. Свою назву отримав від назви Риму – Рома. Він виник у монументальній кам'яній архітектурі. До цього часу в Європі існували лише дерев'яні споруди. Тому всі кам'яні споруди, що зводилися, називали романськими (оскільки до цього часу лише Давній Рим мав кам'яні будівлі). Основні кам'яні споруди (храми і замки) нагадують фортецю з малими й вузькими вікнами, приземленими колонами, масивними вежами. Основою планування романського храму стала римська базиліка – велике прямокутне приміщення, розділене перегородками на декілька залів (нефів). Скульптурні зображення розміщувалися на головному фасаді та в середині вівтаря.

У другій половині XII ст. в Європі, перш за все у північній Франції, з'являється інший архітектурний стиль – готичний. Проте сам термін “готика” вводитьсь в епоху Відродження (XIV-XV ст.). Так зверхньо цей стиль називали гуманісти, вважаючи його варварським (готи – назва одного з варварських племен) у порівнянні з античною архітектурою. Готичний стиль використовувався головно у культових спорудах, а також у світських громадських будівлях.

Для готичного стилю характерне устремління споруди (насамперед даху) вгору за рахунок гострих шпилів. Вікна у стінах були величезні з мальовничо розписаним склом. Численні гостроконусні арки, багатство скульптур, оздоб – все це надавало готичним соборам легкості, динамічності. Найвеличнішим готичним собором є собор Паризької Богоматері, який панує навіть над сучасними будівлями столиці Франції. Найбільш знаменитий довгобуд – Кельнський собор. Його заклали у XII ст., а закінчили будувати за старовинними кресленнями вже у XIX ст.

3. Здобутки арабської культури доби Середньовіччя.

Так як середньовічна культура Європи тісно пов'язана з християнством, таке ж саме значення для середньовічного Сходу мав іслам – наймолодша із світових релігій.

Іслам виник і склався у кочових і осілих арабських племен Аравійського півострова в двадцять роки VII ст. За історичними мірками зовсім недавно. Пророка Мухаммеда відділяють від Ісуса шістьсот років, а від Будди двадцять століть.

Засновником ісламу є Мухаммед (в перекладі з арабської “той, кого хвалять”). В Європі його ще називають Мохаммед чи Магомет. Він народився в 570 р. у місті Мекка. Біля 610 р. отримав від Аллаха (арабською – “Бог”) Одкровення. Його і став проповідувати. До цього більшість арабів поклонялася родоплемінним богам. Серед них були небесні світила, джерела, дерева, скелі і навіть камені. Найбільше шанувався метеорит, що й зараз зберігається як святиня у головному святилищі ісламу – в храмі Кааба в місті Мекка.

На перших порах Мухаммед проповідував положення, що не дуже відрізнялися від основних релігійних засад іудеїв й християн. Основне в його віровченні – зречтись старих ідолів і богів й визнати лише одного бога – Аллаха та бути покірним його волі (іслам у перекладі з арабської – “покірність”, “присвячення себе Богу”).

На практиці це означало повне підкорення (арабською – “муслім”) усіх правовірних новому пророку. Звідси й друга назва ісламу – мусульманство. Основний релігійний догмат ісламу закріплюється формулою: “Нема Бога, крім Аллаха, і Мухаммед – пророк його”. Щоб стати мусульманином, потрібно лише проголосити цю фразу.

Нового бога не прийняла мекканська родоплемінна знать, оскільки це загрожувало їй втратити паломників до храма Кааба, а значить й пов'язані з ними прибутки. Вона почала переслідувати Мухаммеда та його прихильників, які змушені були перебратися з Мекки до сусіднього міста Ясріб. Пізніше його перейменують на Медіну (“місто пророка”). Дане переселення (хіджра) відбулося в 622 р. Цей рік увійшов в історію як початок мусульманського літочислення.

На новому місці пророку поталанило більше. Його вчення визнали кочові племена, а у 630 р. іслам практично поширився на всю Аравію. Мухаммед знайшов спільну мову й з мекканською знаттю. Він визнав Кааба головним святилищем ісламу, а панівні верстви Мекки підкорилися новому пророку. В результаті паломництво до Кааба (хадж) хоча б раз в житті стало обов'язковим для кожного мусульманина.

Спочатку Мухаммед проповідував загальноновизнані положення, характерні для багатьох релігій. Це обіцяння своїм послідовникам, які називалися праведниками, раю в загробному житті, й пекло для невірних, грішних. Згодом у своїх проповідях Мухаммед піднімає більш практичні, повсякденні проблеми. Будучи “посланником Аллаха” на землі, він передавав правовірним його послання. Серед них правила як шанувати Аллаха та його пророка, як ставитися до іновірних, як ділити воєнну здобич і успадковане майно, як одружуватися й розлучатися тощо. Всі ці завіти стали основою священної книги мусульман – Корана (арабською “аль-куран” – “те, що читають”).

У Корані зафіксовані основні постулати ісламу: покора нижчих верст суспільства вищим, недоторканість приватної власності. Іслам підтримував заняття торгівлею, але забороняв лихварство, проголошував верховенство чоловіка над жінкою, засуджував азартну гру, вживання свинини й алкоголю. Як й інші релігії він вимагав дотримання певних етичних заповідей: не убий, не кради, будь чесним, шануй батьків і старших тощо.

У Корані висвітлені й обряди ісламу. Для всіх мусульман обов'язковими є: п'ятикратна молитва у встановленні години; обмивання перед молитвою і після неї; сплатення податку (закят) на користь бідних, а фактично на користь держави; дотримання щорічного посту (ураза) протягом усього місяця рамазану; хоча б раз в житті паломництво до Мекки.

Главою мусульман є імам (в перекладі з арабської “людина, яка стоїть попереду”). Він керував колективною молитвою. Цю функцію спочатку виконував сам Мухаммед, потім – перші спадкоємці пророка халіфи (заступники). Проте вони не лише очолювали релігійну общину, але й стояли на чолі держави й таким чином тримали в своїх руках як духовну, так і світську владу.

Внутрішні протиріччя в лавах мусульман стали причиною розпаду ісламу на ряд течій. Основні з них: суніти, шиїти і хариджити. Спочатку їх роз'єднали головно політичні мотиви, згодом розмежували й догматичні канони.

Отже, з самого початку в світосприйнятті мусульман об'єдналися віросповідання і морально-правові настанови, релігія і політика, духовна і світська влада.

Завдяки постулату ісламу джихаду (обов'язок кожного мусульманина і общини в цілому вести протягом восьми місяців на рік священну війну за віру) араби здійснили величезні завоювання. Зовсім небагато часу потрібно було арабам, щоб поширити свою владу на землях від Іспанії на заході до Індії на сході, від Сахари на півдні до країн Північного Кавказу та Середньої Азії на півночі.

Як результат на нескінченних просторах виник історичний феномен, який в історичній літературі дістав назву мусульманська культура. Однак даний термін звучить дуже загально. Ймовірніше, можна називати арабо-мусульманською культурою лише ранній період її історичного розвитку. З X до середини XIII ст. поряд з арабською формуються інші національні культури: арабо-берберська, перська, тюркська, північноіндійська та інші. Проте всіх їх об'єднує єдине ісламське віросповідання.

Характерною рисою культури арабського халіфату УІ-XIII ст. стало об'єднання арабо-мусульманської культури і культури завойованих арабами народів. З свого боку на підкорені народи араби поширили свою релігію – іслам (який певною мірою замінив їм філософію та ідеологію), а також класичну арабську мову, що оформилася в мову релігії і держави, науки і мистецтва. В свою чергу завойовані народи збагатили головню освіту й науку, літературу й мистецтво арабів.

Внесок різних народів у скарбницю арабської літератури зробив її досить неповторною й своєрідною. Її самою цінною пам'яткою є Коран, оскільки він являє собою поетичний твір, до складу якого увійшли вірші й римована, ритмічна проза.

Із світської лірики самими знаменитими стали наступні три збірки давньоарабської поезії: “Муаллакат” (“Нанизані”), “Хамаса” (“Доблесть”), “Кіта-аль-агані” (“Книга пісень”) (УІ-УІІ ст.). Найпоширенішою є остання. В ній розповідається про трагічне кохання автора до дівчини на ім'я Лейла. Припускається, що “Книга пісень” складена знаменитим поетом на ім'я Кайса ібн-аль Мулавваха. Він ще отримав в народі прізвисько Маджнун (дослівно – “божевільний від кохання”). На Сході цей сюжет досяг такої популярності, як в Європі історія Трістана й Ізольди або Ромео і Джульєтти.

Неперевершеною скарбницею арабської середньовічної лірики вважається різнопланова творчість сліпого поета Абуль-Алааль-Маарі (973-1057). З безлічі літературних, наукових, в тому числі й філософських творів Маарі виділяється його “Послання про прощення”. Ця праця мала значний вплив на вибір сюжету для безсмертної “Божественної комедії” відомого італійського поета Аліґ'єрі Данте.

Не менш досконала й арабська середньовічна проза. В ній значне місце займають любовно-пригодницькі побутові новели, розповіді та анекдоти (так звані маками). Араби створили ще один оригінальний літературний жанр того часу – народний роман. Протягом багатьох років зберіг популярність один з таких романів, що дійшов до нас під назвою “Життєпис Антара”. В ньому висвітлюється життя бедуїнського поета, простого кочівника, який завдяки своїм героїчним подвигам дослужився до рангу знаменитого полководця і, долаючи багато пригод, повернувся до своєї коханої. Між X і ХУ ст. на Близькому Сході склався збірник казок “Тисяча й одна ніч”, який в цьому жанрі по праву зайняв одне із провідних місць у світі.

Іслам справив значний вплив на образотворче мистецтво арабо-мусульманського світу. На відміну від інших світових релігій він забороняв зображення Бога і людини. Цей канон негативно вплинув на розвиток живопису. Проте в арабському світі досягли надзвичайної досконалості рослинні й орнаментні зображення. Вони широко використовувалися для прикрашання стін, стель, порталів архітектурних будівель, в орнаменті килимів, виробів художнього ремесла тощо.

Як і в образотворчому мистецтві національні особливості мала арабська архітектура. На ранніх етапах розвитку будівельної справи араби в основному перебудовували храми й палаци підкорених народів. Це трапилося, зокрема, із знаменитою Святою Софією, перебудованою в мечеть.

Зміцнення політичної й економічної могутності, а отже й держави, дало змогу в Арабському халіфаті започаткувати національне архітектурне мистецтво. Арабські зодчі створили нові, до того часу невідомі типи будівель. Перш за все це стосується мечеті (арабський храм), мінарету (вежа для закликів мусульман до молитви), медресе (богословська школа).

Вже у 687-691 рр. на вершині підвищення, де раніше знаходився зруйнований римлянами храм біблійного царя Соломона, зводиться знаменита мечеть Куббат ас-Сахра ("Купол скелі"). Щоб виправдати будівництво своєї святині на цьому місці, араби стверджують, що одного разу саме сюди ангели доставили Мухаммеда.

Мечеть має форму восьмигранника, увінчаного куполом (звідси її назва). Вона ще й зараз дивує сучасників не лише своєю оригінальною архітектурою, але й чудовими мозаїками і мармуровими колонами. Разом з сусідньою мечеттю аль-Акса мечеть Куббат-ас-Сахра увійшла в культовий комплекс мусульман "Благородне святилище" і займає в ньому третє місце. Перше місце в цьому культовому комплексі належить храму Кааба в Мекці, друге – могили пророка Мухаммеда в Медіні.

Дбайливе ставлення до наукових здобутків завойованих народів і подальший їхній розвиток дав можливість арабській науці досягти значних успіхів. Найвідомішими науковими центрами того часу були Басра, Куфа, Багдад, Александрія. Як меценат науки увійшов в арабську історію халіф аль-Мамун. У Багдаді він створив цілий "Будинок науки", що став свого роду поєднанням академії, бібліотеки, обсерваторії і колегії перекладачів.

В Арабському халіфаті завдяки персам стали відомі досягнення індійської науки в галузі математики й астрономії. Зокрема, араби засвоїли знаменитий астрономічний трактат "Аріабхатіам" індійського вченого Аріабхати (V ст.), в якому містяться цінні математичні відомості. Використання математичних досягнень індійців дало змогу арабам у 827 р. виміряти дугу меридіана і визначити розміри земної кулі. Вони також ввели в математику тригонометричні функції, розробили прийоми вирішення алгебраїчних рівнянь 1-го і 2-го ступеня.

Значні досягнення арабської середньовічної науки в галузі теоретичної й практичної медицини. Араби здійснювали операції по видаленню катаракти, вдавалися до кесаревого розтину.

Арабська наука прославилася завдяки доробку знаменитого вченого, філософа і лікаря Ібн Сіні (980-1037), відомого в Європі під іменем Авіценна. В його філософських творах "Книга зцілення" та "Книга вказівок і настанов" піднімаються також й природничі, в тому числі, медичні проблеми. Проте самою відомою працею, фактично енциклопедією теоретичної й клінічної медицини став його трактат "Канон лікарської науки" (в 5 частинах). Цей твір був майже до ХУІ ст. обов'язковим посібником для лікарів не лише Сходу, але й всієї Європи.

Плідний внесок у розвиток мусульманської культури зробив іранець за походженням, вчений універсальної освіченості: поет, філософ, математик, астроном Омар Хайям (1048-1123). Проте найбільшу славу йому принесли чотири вірші – рубаї, що проникнуті радіщами життя, кохання й вина. Вони перекладені на всі мови світу і зараз надають незбагненну насолоду усім любителям поезії.

4. Італійське Відродження.

Перехідною від середньовічної європейської культури до культури Нового часу є культура Відродження (французькою – “Ренесанс”). Вона хронологічно входить у середньовічну культуру європейських народів і охоплює період з XIУ до XVІ ст.

Ренесанс став можливим завдяки розкладу феодального ладу і започаткування капіталістичних відносин. У цей переломний час на зміну людині зі старим церковно-схоластичним світоглядом приходить людина з новим світосприйняттям. У визнанні такої особи головну роль відіграє не родовите походження, а її безпосередній розум і здібності. Отже, центральне місце в суспільно-політичному й економічному житті починають займати не дворяни, а спеціалісти з різних галузей знання: науковці, літератори, митці, майстри, пізніше інженери. Тобто всі ті, які замість “божественного” вивчають все “людське”. Звідси і їхня назва – гуманісти (від латинського “humanus” – “людський”). Вони боролися за свободу думки, наукових пошуків і творчості й врешті-решт започаткували новий життєстверджуючий світогляд, що дістав назву “гуманізм”.

Утверджуючи новий світогляд, гуманісти звернулися до античної спадщини, стали її відроджувати як близьку по духу. Звідси термін “відродження”. Таким чином, гуманісти не лише зберегли та осмислили античну культурну спадщину, але й пропагували та удосконалили її. Опіраючись на основи античної моралі, культурні діячі епохи Відродження створили своє власне світосприйняття, пронизане ідеалами величі людини, соціальної справедливості й свободи.

Не випадково саме з цього часу бере свій початок утопічний соціалізм. Одним із його основоположників був англійський державний діяч й письменник Томас Мор (1478-1535). Він увійшов в історію завдяки своїй знаменитій “Утопії”, в якій відобразив своє бачення ідеального ладу фантастичного суспільства. За Томасом Мором в ньому відсутня приватна власність, усуспільнені виробництво й побут, обов’язкова свідома праця, але наявний розподіл продуктів за потребами.

Майже через 100 років таку ж саму ідеалістичну картину описав італійський політичний діяч, філософ і поет Томмазо Кампанелла (1568-1639) у своїй книзі “Місто сонця”. Її сюжет – розповідь мореплавця про ідеальну общину, керовану вченими жерцями, в якій відсутні приватна власність, сім’я й наявні державне виховання дітей, загальнообов’язкова праця при 4-годинному робочому дні, розвинута освіта й наука тощо.

На епоху Ренесансу припадає цілий ряд наукових відкриттів, тісно пов’язаних з розвитком торгівлі, мореплавства, будівництва, військової техніки. Морські подорожі Христофора Колумба (1451-1506), Васко да Гама (1469-1524), Фернана Магеллана (1480-1521) дозволили відкрити американський континент, довести, що Земля має форму кулі, встановити контури океанів, морів та суші. Революційний переворот відбувся в астрономічній науці. Польський вчений Миколай Копернік (1473-1543) у праці “Про обертання небесних тіл” обґрунтував геліоцентричну систему Всесвіту. Її підтвердив німецький астроном Йоганн Кеплер (1571-1630), який відкрив закони руху планет.

Вчені епохи Відродження започаткували основи теоретичної хімії, зробили значні відкриття в галузі геології, ботаніки, медицини, удосконалили гірничу справу, металургію, суднобудування. Великий італійський вчений, інженер та митець Леонардо да Вінчі (1452-1519) сконструював перші літальні апарати, розробив проекти парашута, захисних та гідротехнічних споруд.

Німецький винахідник Йоганн Гутенберг (1394-1468) винайшов друкарський станок і таким чином започаткував в Європі книгодрукування. Надрукована ним “Біблія” стала першим друкованим виданням, шедевром раннього друку.

Подальший розвиток отримала історична наука. Вона визнала помилковим божественно-надприродне тлумачення історії й почала її оцінювати як результат діяльності людського суспільства. Нові підходи наявні в осмисленні суті держави й історії суспільства. Заслуга в цьому італійського дипломата, історика, філософа та поета Нікколо Макіавеллі (1469-1527). Вчений зрікся богословської періодизації історії й поділив її на давню, середню і нову. Вона з певними уточненнями використовується й сучасними дослідниками.

Нікколо Макіавеллі вперше вживає у своєму трактаті “Державець” таке наукове поняття як “державна”. До нього історики згадували лише конкретні держави. Водночас він дотримувався думки, що заради досягнення могутності й благополуччя держави придатні будь-які засоби. Звідси виникло поняття “макіавеллізм” як позначення всездозволеності в політиці.

Все вищезгадане – крапля в морі в порівнянні з науковими відкриттями, які здійснило людство в епоху Ренесансу. Однак головним стало народження науки в сучасному розумінні, науки як нового способу пізнання світу. Середньовічна схоластика відкидається як засіб наукового пізнання. На зміну їй приходить раціональне мислення, підкріплене практичними дослідженнями.

Проте в епоху Відродження найбільшого злету досягло мистецтво, яке стало її символом. Продовжуючи традиції Стародавньої Греції, котра в центрі свого мистецького життя ставила людину, ренесансне мистецтво також втілило в собі новий гуманістичний світогляд.

Іншими характерними особливостями мистецтва Відродження є його світський (не церковний) зміст, а також всебічне використання митцями наукових здобутків. Саме завдяки образотворчому мистецтву почалося поглиблене вивчення анатомії людського тіла, а намагання передати в живописі глибини простору зумовило відкриття законів лінійної перспективи.

Мистецтво Ренесансу не випадково виникло наприкінці XIII ст. в Італії. Вона була не лише прабатьківщиною античної культури. Не менш важливим фактором стало вперше формування ранньобуржуазних відносин саме в італійських містах-республіках. Відтак у започаткуванні італійського ренесансного мистецтва об'єдналися культурний й економічний фактори.

Довершеністю вражає італійський ренесансний живопис. В Італії творили Леонардо да Вінчі (1452-1519), Рафаель Санті (1483-1520), Мікеланджело Буонарроті (1475-1564), Джорджоне (1476-1510), Тіціан (1476-1480) та інші знамениті, неперевершені митці.

Всі вони були геніями, хоча кожний з них відзначався своєю унікальністю і багатогранністю. Їхні твори не залишали байдужими сучасників і продовжують вражати нащадків. Мистецтвознавці різних часів і різних держав вивчали їхню творчу спадщину, секрети їхньої художньої майстерності, присвячуючи їм все нові наукові розробки.

Вершиною ренесансного образотворчого мистецтва вважається творчість Леонардо да Вінчі. Напевно не має людини, яка б не знала його знаменитої загадкової й таємничої “Мони Лізи” (“Джоконда”). Не менш вражаюча його фреска “Таємна вечеря”, що прикрашає трапезну монастиря Санта-Марія делле Граціє в Мілані. На ній зображено

за трапезним столом Ісуса Христа та його дванадцять апостолів у момент, коли Ісус заявив: “Один із вас зрадить мене”. З величезною майстерністю митець показав реакцію присутніх на це пророцтво.

Полонить уяву одухотворені, чарівні образи матері й дитини мадонн Рафаеля Санті, серед яких самою прославленою є “Сікстинська Мадонна”.

Не залишає байдужим монументальний розпис Мікеланджело стелі Сікстинської капели у Ватикані (композиції “Страшний суд”, “Створення Адама”).

Досконалість художнього відтворення ідеалу жіночої краси характерна для творів представника венеціанської школи Джорджоне (справжнє прізвище Джорджо Барбареллі да Кастельфранко). Його “Венера, яка спить” сповнена ідилії, в ній майстерно передана повна гармонія людини і природи.

Поряд із Джорджоне живопис Відродження у Венеції достойно представляє творчість Тіціана (власне Тіціано Вечелліо), який удосконалив усі художні пошуки епохи. У своїх творах він приділяє головну увагу індивідуальності людини, її темпераменту, душевному стану. Тіціан – автор глибоко психологічних портретних образів Карла V, Франциска I, П'єтро Аретіно, І.Рімінальді та інших. В одних картинах (“Венера і Адоніс”, “Даная”) передається загострене відчуття життя, в інших (“Се людина”, “Оплакування Христа”) підкреслюється достоїнство та сила духу героїв.

Усі ці, як і не перелічені тут всесвітньо відомі твори, становлять золотий скарб митців італійського Ренесансу. Велич та художня сила їхньої творчої спадщини зробила їхні твори класикою, тобто зразком для багатьох поколінь художників усього світу.

У ренесансному мистецтві живопис зайняв провідні позиції, але вагомими були здобутки в галузі архітектури та тісно пов'язані з нею скульптури. Новий архітектурний стиль започаткував Філіппо Брунеллескі (1377-1446), який в своїй творчості широко використовував традиції римської архітектури. Геніальність інженерної думки засвідчив зведений за його проектом купол собору Санта Марія дель Фьоре (43 м. в діаметрі), який й донині височить над усіма будівлями Флоренції.

Свого знаменитого співвітчизника перевершив хіба що Мікеланджело, спроектувавши купол кафедрального собору Святого Петра в Римі. Він не має собі рівних за величчю, красою та гігантськими розмірами. Архітектурний талант Мікеланджело втілюється у створенні ансамблю Капітолія в Римі.

Як правило архітектурні будівлі, площі, парки, гробниці прикрашалися скульптурними зображеннями. Величні та характерні скульптурні образи Давида, Мойсея Мікеланджело. Подібну оцінку заслуговують його скульптурні твори, що прикрашають гробницю Папи Юлія II у Римі та гробниці Медичі у Флоренції. До речі, сам Мікеланджело передусім вважав себе скульптором.

До вищих мистецьких здобутків належать шедеври ренесансної пластики Донаттелло (власне Донато ді Нікколо ді Бетто Барді, 1386-1488): “Давид”, “Кінна статуя кондот'єра Гаттамелати” в Падуї.

Літературну скарбницю італійського Відродження складають твори цілого ряду прозаїків і поетів, серед яких самими видатними є Аліг'єрі Данте (1265-1321), Франческо Петрарка (1304-1374) і Джованні Боккаччо (1313-1375).

У своїй знаменитій “Божественній комедії” поет Аліг’єрі Данте змалював своє уявне блукання в потойбічному світі, фактично відтворив людське суспільство з усіма його гріхами, починаючи від чвар політичних партій і закінчуючи корупцією представників церкви.

Поет Франческо Петрарка прославився любовною лірикою, присвяченою Лаурі – жінці, яку він випадково зустрів у церкві і яку платонічно кохав усе життя. Цей цикл віршів складається із двох частин: “На життя мадонни Лаури” і “На смерть мадонни Лаури”.

Джованні Боккаччо – автор не менш знаменитого “Декамерона” та роману “Філоколо”. Декамерон – це збірка новел, а точніше розповідей молодих людей, котрі, щоб відволіктися від відчаю, викликаного чумою, розповідають один одному неймовірні історії, що трапилися з ними. Основний їхній зміст – висміювання аскетичної і в той же час удаваної середньовічної моралі, прославлення насолод земного життя й чуттєвої любові.

5. Північний Ренесанс часів Реформізму.

У XV ст. проклало собі шлях так зване Північне Відродження (Німеччина, Нідерланди). Наприкінці XV ст. ідеї гуманізму потрапили у Францію та Британію і поширилися на Іспанію. В XVI ст. Відродження полонило всю Європу й набрало всеосяжного характеру. Отже, культура європейських країн, які знаходилися північніше Італії, увійшла в історію під назвою “Північного Відродження”.

Якщо стосовно італійського Відродження цей термін має прямий зміст, тобто відродження античних традицій, то у вищеперелічених країнах нічого не відроджувалося. Тут термін “Відродження” вживається умовно і має дещо інше значення.

На відміну від італійського Ренесансу, якому притаманний світський характер, культура Північного Відродження характеризується сильним релігійним забарвленням. В основі культури Північного Відродження – протестантський або реформаційний рух, що розвивався поряд з гуманістичним. Він ставив за мету: протест проти зловживань та догматизму католицької церкви і як наслідок: боротьба за її реформацію.

Німець Лютер, француз Кальвін, нідерландець Еразм Роттердамський, англієць Вікліф, чех Ян Гус намагалися відновити в релігії демократичні засади раннього християнства, звільнити національні церкви від латинського всевладдя папського Риму. Вони прагнули поширити національну мову в богослужінні й літературі, що на той час були латиномовними. Цей великий духовний рух розвивався у межах культури Ренесансу. Відтак він і зумовив своєрідність і неповторність культури Північного Ренесансу.

Ідеї цієї епохи яскраво проявилися в живописі німців Альбрехта Дюрера (“Чотири апостоли”) та Лукаса Кранаха Старшого (“Розп’яття”, “Відпочинок на шляху до Єгипту”), нідерландців Ян ван Ейка (“Гентський вівтар”) і Пітера Брейгеля Старшого або “Мужицького” (“Битва Масляниці й Поста”, “Селянський танець”), француза Симона Марміона (мініатюри “Великих французьких хронік”) та ін.

Класикою світової літератури стали твори іспанців Мігеля де Сервантеса (1547-1616) та Фелікса Лопе де Вега (1562-1635), француза Франсуа Рабле (1494-1553).

Мігель де Сервантес відомий головним чином як автор знаменитого роману “Дон Кіхот”. Це пародія на рицарський роман, в якому два благородних романтики (рицар Дон Кіхот і його зброносець Санчо Панса) вперто намагаються протистояти ворожій для них реальній дійсності й в зв’язку з цим потрапляють в комічні ситуації.

Драматург, поет і прозаїк Фелікс Лопе де Вега став відомий завдяки своїм драматичним творам “Собака на сні”, “Овеча криниця”, “Дівчина з глечиком” та іншим, пройнятим антифеодальним пафосом, глибоким демократизмом та гумором.

Франсуа Рабле – автор написаного у фольклорному комічному жанрі твору “Гаргантюа і Пантагрюель”. У ньому автор, описуючи подорожі зазначених в назві велетнів, відкидає середньовічний аскетизм, засуджує обмеження духовної свободи, забобони, лицемірство.

Вершиною світового мистецтва справедливо вважається творча спадщина “короля драми” англійця Уільяма Шекспіра (1564-1616). Його п’єси “Ромео і Джульєтта”, “Багато галасу даремно”, “Гамлет”, “Отелло”, “Король Лір”, “Макбет”, “Антоній і Клеопатра”, “Ричард Ш” та інші й зараз не сходять зі сцен театрів, продовжують екранізуватися.

Творчість Шекспіра та інших великих драматургів започаткувала становлення професійного театру. Постійні театри (серед них знаменитий “Глобус” в Лондоні) вперше з’явилися наприкінці ХУІ ст. у Британії. До провідних тогочасних театральних жанрів відносилися драма і трагедія.

Епоха Відродження і Реформації відіграла в історії світової культури революційну, поворотну роль. В європейській культурі відбулися доленосні процеси, що визначили її подальший розвиток, а саме:

- на зміну пануючому церковному світогляду приходить нове світосприйняття – гуманізмом, центральне місце в якому відводиться людині;
- в науці абстрактні положення витісняються дослідним природознавством, виникає її спеціалізація;
- вивчається й саме суспільство, починаються пошуки шляхів його справедливого устрою;
- формуються сучасні національні європейські літератури і професійний театр;
- виникає історичний феномен ренесансного мистецтва, що дало людству найвеличніші твори.

6.Революція в природознавстві як базис просвітницького руху.

Культура Нового часу датується ХУІІ-ХІХ ст. У цей час виділяється окремий період, що охоплює ХУІІ-ХУІІІ ст., який отримав назву культури епохи Просвітництва. Саме тоді у світовій історії відбулися доленосні революційні зміни. Ця епоха започаткована революціями в Нідерландах (перемогла у 1608 р.) і у Великій Британії (почалася у 1640 р.), а завершується війною за незалежність британських колоній в Америці (1775-1783) і Великою Французькою буржуазною революцією (1789-1783).

Упродовж цих двох віків остаточно сформувалися національні культури. Їхню неповторну своєрідність спричинили вагомі національні чинники: національні історія, мова, традиції, а також економічний та політичний устрій.

Проте розвиток культури ХУП ст. і розвиток культури ХУШ ст. мають свої особливості. В Європі в ХУП ст. чітко не розмежовуються межі епох Відродження, Реформації й Нового часу. Наприклад, початок цього століття у Великій Британії багато в чому пов'язаний з Ренесансом, у Швейцарії домінує Реформація, а в Італії Відродження вже закінчилося. Головна риса культурного процесу цього часу – нестійкість, швидкі зміни.

Загалом епоха Просвітництва характеризується неоднорідністю. А саме в галузі культури в ХУП ст. звертається увага на наукове пояснення явищ природи, у ХУШ ст. – на проблеми суспільного устрою.

Відтак саме у ХУШ ст. Європу заповонила ідея Просвітництва, що мала свої коріння ще у ХУП ст. Тому певний період Нової історії (ХУП-ХУШ ст.) і називають епохою Просвітництва.

Дослідники розпочинають характеристику епохи Просвітництва із висвітлення справжньої наукової революції, що мала місце в більшості європейських країн. ХУП ст. ознаменувалося доленосними відкриттями у галузі природничих наук, технічними винаходами.

Англієць Уїльям Гарвей (1578-1657) перший відкрив кровообіг і став основоположником фізіології як науки. Італійський фізик і математик Еванджеліста Торрічеллі (1608-1647) винайшов барометр і започаткував науку метеорологію. Наприкінці ХУ1 - у першій половині ХУП ст. було винайдено телескоп, мікроскоп, ртутні термометри, вдосконалено компас і годинник. Це дало новий поштовх розвитку науки.

У розробці наукових досліджень брали участь не лише представники вузівської науки, але й спеціальні наукові об'єднання, товариства. Спочатку вони виникали з ініціативи державних керманців. У 1575 р. іспанський король Філіп II став ініціатором створення у Мадриді Академії математичних наук. У ХУП ст. засновуються Французька академія (об'єднання вчених, переважно філологів), Паризька природничо-наукова академія і Португальська академія історії. В цей же час виникли й перші загальнонаціональні академії наук – славетне Лондонське королівське наукове товариство (1662) і Академія наук у Парижі (1699). Ці нові розсадники науки сприяли поширенню наукових знань, обміну науковим досвідом, активізації наукового процесу.

Значні наукові досягнення викликали необхідність їх філософського осмислення. Якщо у Середньовіччі головним джерелом пізнання проголошувалися віра і божественне прозріння, то у ХУП ст. з'являються нові підходи стосовно наукового пошуку й пізнання.

Майже одночасно, але з різними підходами, здійснили філософське обґрунтування нових методів у науці англієць Френсіс Бекон (1561-1626) і француз Рене Декарт (1596-1650).

Френсіс Бекон обґрунтував емпіричний (від грецької – “дослідний”) метод вивчення природи. Згідно його теорії в основі істинного знання лежить тільки досвід. За Беконом наукове відкриття починається із спостережень, потім перевіряється їхня точність і наприкінці методом узагальнення (індукції) робляться загальні висновки.

Інший шлях наукового пізнання проповідував Рене Декарт. Він родоначальник раціоналізму (від грецької – “розум”). Його теорія головну роль у пізнанні відводила не досвіду, а розуму, тобто раціональному, логічному мисленню. Декарт вважав, що критерій істини визначається ясністю й чіткістю думки, а не практикою. Істину формує наукова гіпотеза. Суть цієї теорії в його крилатій фразі: “Мислю – значить існую”. Вчений дотримувався погляду, що навколишній світ складається з постійно рухомих найдрібніших часток і є матеріальним. Як видатний математик, основоположник аналітичної геометрії, Декарт найбільше цінував математику з її конкретними доказами, яку вважав зразком для всіх наук. Саме він увів в алгебрі звичайні для нас поняття – x , y , z .

Проте найбільші наукові результати мали науковці, які з'єднали емпіризм і раціоналізм, тобто експеримент і наукову гіпотезу, спостереження й математичне узагальнення. Таким підхід у своїх наукових дослідженнях здійснив великий англійський фізик, астроном і математик Ісаак Ньютон (1643-1727). Стержень його наукового світогляду можна сформулювати наступним чином: час і простір мають абсолютний характер, вони існують самі по собі, незалежно від матерії; рух має всезагальний характер; усі явища у світі перебувають у причинно-наслідковому зв'язку. Найважливішим науковим досягненням Ньютона стало відкриття законів руху і всесвітнього тяжіння. Саме ці закони дали пояснення всім попереднім відкриттям в астрономії, фізиці, математиці, звівши їх у струнку систему.

Такий фундамент дозволив природознавству в ХУІІІ ст. зробити якісний крок вперед. Навіть неповний перелік зроблених відкриттів свідчить про переможну ходу тогочасної світової науки.

Нідерландцю Християну Гюйгенсу (1629-1695) належить пріоритет у створенні хвильової теорії світла. Англієць Роберт Бойль (1629-1691) і француз Едм Маріотт (1620-1684) відкрили головний закон теорії газів. Француз Шарль Кулон (1736-1806) експериментував у галузі електростатики. Італієць Алессандро Вольта (1745-1827) сконструював першу електричну батарею. Француз Антуан Лавуазьє (1743-1794) пояснив природу горіння й окислення, склав перший перелік хімічних елементів. Швед Карл Лінней (1707-1778) розробив класифікацію рослин. Українець Інокентій Гізель (близько 1600-1683, ректор Києво-Могилянської академії) у 40-х роках ХУІІІ ст. сформулював, а у ХУІІІ ст. Антуан Лавуазьє та росіянин Михайло Ломоносов експериментально довели принцип збереження матерії й руху. Збагачувалися всі галузі наукових знань.

Все глибшим стає процес зближення науки і практичних потреб людини, започаткований ще в епоху Відродження. Прикладом може стати створення англійцем Едуардом Дженнером (1749-1823) вакцини проти віспи, що дала можливість взагалі уникнути цієї хвороби, а не лише її лікувати, як це було раніше.

Технічні наукові досягнення починають широко запроваджуватися у виробництві. Завдяки їм були створені механічна прядильна машина і ткацький верстат. У свою чергу вони стали стимулом для винайдення англійцем Джеймсом Ваттом (1736-1819) універсального двигуна – парової машини, запатентованої у 1784 р. У наступному столітті цей доленосний винахід відкрив еру промислового перевороту.

7. Епоха просвітництва – новий погляд на суспільство.

Впровадження нового погляду на природу, нових методів у природознавстві спонукали науковців звернути увагу на людський фактор у суспільстві.

Відтак у ХУІІІ ст. філософія стає авангардом світової науки, символом цього століття. Вона базувалася на ідеях Просвітництва.

Ці ідеї започаткували ще у ХУІІ ст. філософи Бенедикт Спіноза (1632-1677) в Нідерландах, Томас Гоббс (1588-1679) і Джон Локк (1632-1704) у Великій Британії. Проте вони досягли вершини свого розквіту в ХУІІІ ст.

Представники епохи Просвітництва прагнули перебудувати усі суспільні відносини на основі розуму, рівності, справедливості, що становлять природну суть людини.

Вони вважали, що цю перебудову можна здійснити за допомогою розповсюдження передових ідей, освіти, знань, поліпшення морального клімату в суспільстві. У здійсненні цих заходів просвітники покладали надії на освічених монархів. На їхню думку останні могли дати народу освіту, засоби для існування, покінчити з безправ'ям.

Одним із шляхів удосконалення духовного життя просвітники вважали секуляризацію (з французької – “мирський”, “світський”) культури, тобто позбавлення її церковного впливу й надання їй світського характеру. Згідно їхньої теорії першими кроками в цьому напрямку стало б впровадження віротерпимості, свободи совісті, вільного права людини вибирати віросповідання. Просвітники посягнули на основний релігійний постулат: про наперед визначену Богом долю людини й намагалися довести, що суб'єктом історії є не Бог, а сама людина.

Однак існування Бога не заперечувалося. В усіх тогочасних філософських працях присутня ідея Бога, який створив світ, але який не утручається в людські справи. Таким чином дотримувався компроміс між вірою й знаннями, між релігією й наукою.

Просвітники були вихідцями із різних верств суспільства, але їх об'єднувала нетерпимість до феодальних пережитків, що посягали на свободу, рівність, ставали на заваді оцінки людини по її особистих заслугах.

Самі діячі Просвітництва оцінювали свою епоху як вік розуму, вік філософів. Сам термін “просвітництво” ввели такі його видатні представники як Вольтер і Йоганн Гердер. Остаточно запровадив його у повсякденний обіг німецький філософ Еммануїл Кант. Наприкінці епохи Просвітництва (1874) вийшла з друку його стаття під назвою “Що таке Просвітництво?”. В ній автор висунув тезу про необхідність і важливість епохи Просвітництва, суть якої полягає в широкому використанні людського розуму у здійсненні соціального прогресу.

У ХУІІІ ст. ідеї Просвітництва отримали широке розповсюдження у Франції, яка на той час йшла в авангарді духовного розвитку. Найбільшим авторитетом серед французьких просвітників користувалися Вольтер (справжнє ім'я і прізвище Марі Франсуа Аруе), Шарль Луї де Монтеск'є, Жан Жак Руссо, Дені Дідро. Зупинимося коротко на внеску кожного в розвиток світової наукової думки.

Різнобічний талант Вольтера (1694-1778) проявився у філософії, історії, драматургії, поезії, прозі. Його наукова й літературна спадщина сягає 70 томів. Йому належить знаменита фраза: “Всі жанри гарні, крім нудного”. У своїх творах просвітник не оминув критики католицького клерикалізму, лицемірства офіційної церкви та її слуг, їхньої жадібності й жорстокості, релігійного фанатизму. При цьому ним використовувалася тонка, уїдлива, знищувальна насмішка

Водночас Вольтер був віруючою людиною й наголошував: “Якби Бога не було, його треба було б вигадати. Але він є”. Існування Бога він вважав стримуючим началом і

для низів суспільства, і для правителів. Прочитуємо декілька його висловів стосовно вищезазначеної позиції: “Атеїст бідний і лютий, який вірить в безкарність, буде дурень, якщо не уб’є вас, щоб привласнити ваші гроші. Чернь стане ордою розбійників”; “Я хочу, щоб государі та їхні міністри вірили в Бога, який карає і прощає. Без цієї вузди вони будуть представлятися мені тваринами, які прагнуть крові”.

Король філософів або некоронований король, як його називали в Європі, бачив основу справедливого устрою в рівності, свободі і водночас в необмеженій приватній власності. Разом з тим протягом життя кардинально помінялися погляди Вольтера стосовно форми політичного управління. Як противник будь-якої революції спочатку він був прихильником “освіченої монархії”. Найяскравіше про таку позицію свідчить його листування з Катериною II і Фрідріхом II, які, в свою чергу, вважали за честь з ним спілкуватися. Розвиток подій у Франції поклав край його надіям на освіченого монарха. Він виразно побачив назрівання політичної кризи. В 60-ті рр. філософ зрозумів, що ідеал республіки – найбільш розумна форма державного устрою.

Монтеск’є (1689-1775) – родоначальник конституційної думки у Франції, автор теорії про три форми державного управління (деспотія, монархія, республіка) і три види влади (законодавча, виконавча, судова). Як і Вольтер, був прихильником деїзму, тобто релігійно-філософського вчення, яке визнає Бога як творця світу, але заперечує його втручання в життя людини.

Руссо (1712-1778) – представник радикального крила французького Просвітництва, проповідував зрівняльний розподіл приватної власності, основоположник теорії народного суверенітету (народ повинен повалити владу багатих і встановити свою владу).

Дідро (1713-1784) – атеїст, матеріаліст (задовго до Чарльза Дарвіна висловив здогадку про біологічну еволюцію), головний редактор і натхненник всесвітньо відомої 35-томної “Енциклопедії або тлумачного словника наук, мистецтв і ремесел” (1751-1780). Він зумів залучити до співробітництва багатьох видатних учених і публіцистів: Вольтера, Монтеск’є, Руссо, Д’Аламбера, Тюрго, Гельвеція, Гольбаха, Дюкло та багато інших.

Ідеологія видатних французьких філософів-просвітників активізувала суспільно-політичне життя Франції напередодні Великої Французької буржуазної революції.

Світоглядні ідеї Просвітництва заклали фундамент для започаткування нової науки – політичної економії. Її французьку школу представляли послідовники теорії фізіократів. Вони вважали найраціональнішою економіку суспільства, вільну від втручання в неї держави, представлену приватною працею і найманою робочою силою.

Проте класична політична економія виникла у Великій Британії. В її розвиток значний внесок зробив Адам Сміт – автор теорії трудової вартості, головний зміст якої: праця є джерелом вартості.

8. Культурні досягнення епохи Просвітництва.

У ХУІ-ХУІІІ ст. кожна європейська держава мала своє неповторне мистецтво і свою своєрідну літературу. Водночас в цей період сформувався клас нової інтелігенції, поглибилися культурні контакти між її представниками, що вплинуло на взаємозбагачення національних культур. Як наслідок виникають нові художні стилі, які швидко приходять на зміну один одному.

У першій половині ХУП ст. з'являється стиль бароко, у другій половині на його зміну приходять класицизм. У першій половині ХУІІІ ст. панує рококо (генетично пов'язаний з бароко), у другій половині в дещо іншій формі повертається класицизм. Ці стилі найяскравіше втілювалися в архітектурі.

Наприкінці ХІХ ст. назву стилю “бароко” увів у обіг швейцарський історик і філософ Якоб Буркхардт (1818-1897). Сам же стиль виник в Італії наприкінці ХУІ ст., коли переосмислювалися кризові явища епохи культури Відродження. Термін “бароко” перекладається з італійської “дивний”, “хімерний” і влучно характеризує даний стиль, такий же пишний і примхливий. Він нагадував спосіб життя королівських дворів, особливо французького, який був законодавцем європейської моди. В ньому єдналися нескінченні свята й розваги з жорстким етикетом і регламентацією. Так само і в бароко поєдналися простота і складність, реальність й ілюзії.

Це надзвичайно парадний, величний стиль. Для нього характерні контрастність, динамічність, композиційна складність, яскравість кольорів, наявність позолоти, зокрема, для архітектури – велика кількість деталей, переважно зігнутих ліній. Яскравими прикладами цього стилю є колонада площі Святого Петра в Римі італійського архітектора Лоренцо Берніні (1598-1680) та Зимовий палац у Петербурзі італійського архітектора Бартоломео Растреллі (1700-1771), який творив у Росії.

Архітектори все більше приділяють увагу навколишньому середовищу, отримують розвиток паркове мистецтво. В цей період започатковується архітектура фонтанів, що прикрашали як парки, так і площі міст. Знаменитий своїми фонтанами у стилі бароко Рим, серед яких найвідомішим є фонтан Треві. Фонтани є важливою прикрасою всього палацово-паркового комплексу позаміської резиденції російських імператорів у Петергофі.

Велике значення надається інтер'єрам, серед яких виділяються світла підлога, кришталеві люстри, драпіровки, ліпні прикраси. У моду входять ілюзорні плафони – розписана стеля, на якій частіше всього зображується небо в поєднанні з багатопігурною композицією. Живопис і скульптура втрачають самостійну роль, стають частиною декору.

Антитезою бароко став класицизм (з латинської – “зразковий”). Характерні риси класицизму: наслідування античним зразкам, монументальність, нормативність, раціоналізм. Основний принцип класицизму відповідає головній ідеї раціоналістичної філософії – ідеї розумності, впорядкованості, правильності. З одного боку ця ідея обґрунтовувала необхідність абсолютизму: верховенство монарха вважалося найбільш розумною формою управління державою. Але з іншого боку той самий раціоналізм став важливою складовою у розвитку передової науки й буржуазної ідеології. В ХУП ст. перша тенденція переважала.

У Франції класицизм набуває статусу офіційного стилю. Його впроваджують згідно безпосередніх вказівок всесильного кардинала Ришельє та короля Людовика ХІУ. Згодом керівництво розвитком французького мистецтва перебрала на себе Королівська академія живопису і скульптури, заснована в 1648 р. Дещо інше завдання ставила перед собою академія мистецтв в італійському місті Болоньї, створена в 1585 р. братами Каррачі.

Найяскравіше ознаки архітектури класицизму проявилися в обрисах королівського палацового комплексу у Версалі, який збудували в 1668-1688 рр. як резиденцію французького короля Людовика ХІУ. Головними авторами цієї пам'ятки були архітектор Жюль Ардуен-Мансар (1646-1708) та майстер садово-паркового мистецтва Андре Ленотр (1613-1700). Даний комплекс складається з палацу та інших споруд, а

також величного парку. Впадають в око його чітке планування, геометрична організованість, симетричність. Ці риси наявні навіть у сформованих майстрами формах дерев і кущів, що нагадують геометричні фігури. За таким типом парку закріпилася назва французького регулярного парку.

Початок ХУІІІ ст. ознаменувався появою стилю рококо (з французької – “подібний на раковину”). Він є певного роду продовженням й ускладненням стилю бароко, оскільки відрізняється від останнього більш дрібнішими й складнішими формами. Головні особливості рококо – вигнуті лінії, що нагадують обриси раковини, сплетіння різьблених і лінійних орнаментів, завитки, використання дзеркал і живописних панно. Декоративність, фантастичність, театральність даного стилю дає підстави асоціювати його з галантністю аристократії.

У другій половині ХУІІІ ст. все більшої сили набирає інша течія в культурі, що представляє третій стан – опозиційну абсолютизму буржуазію. З нею повертається класицизм, який вже має новий внутрішній зміст. Ідея освіченої монархії замінюється ідеєю буржуазних свобод. Аристократичній витонченості рококо протиставляється суворість і простота традицій античності, Відродження та класицизму. В архітектурі значного поширення набула ідея античних портиків та колони грецьких ордерів. У парковому мистецтві постала традиція англійських ландшафтних парків, що імітують природний ліс. До класицизму другої половини ХУІІІ ст. застосовується термін “неокласицизм”.

Названі вище стилі мають місце і в інших видах мистецтва, зокрема в живопису. У живописі й скульптурі бароко наявні декоративно-театральні композиції на релігійні, міфологічні або алегоричні сюжети, парадні портрети. В них присутні жвава динаміка, бурхлива емоційність, глибокий реалізм.

Гідно представив бароко у живописі італієць Мікеланджело Караваджо (1573-1610). Його творчість пронизана демократизмом, підвищеним почуттям матеріальності, емоційною напругою, вираженою за допомогою контрастів світла й тіні, майстерного відтворення темного фону картин, на яких розвивалися динамічні сюжети. Ці якості стали підґрунтям для виникнення нового художнього напрямку, що отримав назву “караваджизм”.

Серед знаменитих робіт майстра є картини як на біблійну тематику (“Розп’яття апостола Петра”, “Видіння Савла”, “Смерть Марії”, “Поховання святої Лучії”), так і світську, де зображені представники простого народу (“Вакх”, “Лютняр”) та ін. Творчість Караваджо як основоположника реалістичного напрямку в європейському мистецтві мала суттєвий вплив на становлення майстерності Рубенса, Рембрандта, Веласкеса та інших художників.

Віртуозною живописною майстерністю стиль бароко представлений в роботах знаменитого фламандського живописця Пітера Пауела Рубенса (1577-1640). Йому допомогло досягти таких вершин майстерності навчання як у відомих фламандських, так й в італійських художників. Зокрема, великий вплив на нього справила творчість Караваджо.

Відтак у численних полотнах Рубенса, переважно на біблійні, міфологічні, історичні та алегоричні сюжети, поєднуються традиції національного фламандського мистецтва з надбаннями великих італійських художників. Серед них “Підняття хреста”, “Зняття з хреста”, “Викрадення дочок Левкіппа”, “Персей і Андромеда”, “Історія Марії Медичі”, “Вакханалія” та багато інших. Посада придворного живописця при дворі правительки Фландрії Ізабелли Австрійської дала йому не лише популярність, але й матеріальне процвітання, можливість створити власну художню майстерню в Антверпені.

У цій майстерні відточувався талант іншого видатного фламандця Антоніса Ван Дейка (1599-1641). Згодом він удосконалював свій талант в Італії, знову повернувся до Фландрії й кінець його творчої кар'єри увінчала посада художника при англійському королівському дворі. В дусі бароко виконані його твори на релігійні й міфологічні сюжети (“Розп'яття Святого Петра”, “Юпітер і Ангіопа” та ін.). Найяскравіше хист митця проявився в портретному жанрі. Портрети майстра відзначаються виразним психологізмом, благородною одухотвореністю. Серед них самими знаменитими є “Автопортрет”, портрети кардинала Г.Бентівольйо, Марії-Луїзи де Тассіс.

Славу голландському живопису принесла творчість Рембрандта Гарменса ван Рейна (1606-1669), проникнута глибоким реалізмом і демократичністю. Талант і працездатність майстра дали можливість синові мельника вже в 25 років стати знаменитим художником, творчий спадок якого обчислюється 600 картинами, 300 гравюрама і близько 2 тис. малюнками.

Художник досяг великої майстерності в застосуванні ефектів світлотіні, її нюансів та контрастів. У цьому відношенні виділяється його славнозвісна картина на міфологічний сюжет “Даная”, в якій автор відтворив Даная, покинуту її коханим – богом Зевсом. Ці ж самі прийоми світлотіні наявні й в іншому шедевр – полотні “Повернення блудного сина”, де саме за допомогою прийомів світла відтворено складну гаму почуттів персонажів.

Іспанський живопис прославила творчість Дієго Веласкеса (1599-1660). Отримавши ранг художника при іспанському королівському дворі, митець не втратив інтересу до навколишнього життя. Навіть в картинах на релігійні (“Христос у домі Марфи та Марії”) й міфологічні теми (“Венера з дзеркалом”) він переносить дію в реальні обставини.

Основне місце в творчості Веласкеса належить портретному жанру. Виконуючи замовлення членів королівської родини, придворної аристократії і створюючи парадні портрети (зокрема Папи Інокентія X, короля Філіпа ІУ, інфанти Маргарити та інші), художник майстерно направляє свої зусилля на відображення внутрішнього світу персонажів.

Визначним представником класицизму, який у Франції отримав офіційний статус, став французький живописець Нікола Пуссен (1594-1665). Його заслуга у створенні універсальної доктрини класицизму, в основу якої закладені ідеї раціоналізму. Композиційна ясність, врівноваженість, міра й порядок, що відповідали цим ідеям, у творчості митця виступають на передній план. Прославлення краси, розуму, благородства, сміливості людини втілилися в творах художника, виконаних головню на релігійні, міфологічні, історичні теми, літературні сюжети. Серед них самими відомими є “Смерть Германіка”, “Танкред та Ермінія”, “Царство Флори”, “Зняття з хреста” та ін.

Все вищесказане дало підстави мистецтвознавцям зробити висновок про ХУП ст. як золоте століття живопису. В епоху Просвітництва здійснюються перші кроки в напрямку єднання мистецтва й суспільства. Мистецтво стає все більш демократичним завдяки влаштуванню перших в Європі публічних виставок, так званих салонів.

Ідеї Просвітництва досягли широкого розповсюдження завдяки літературі. В ній відбулися якісні зміни внаслідок глибокого осмислення дійсності, виникнення й утвердження нових жанрів, головним з яких став роман.

У ХУП-ХУШ ст. виділяються два літературні напрямки – класичний і реалістичний. Класицизм епохи Просвітництва пов'язаний з його ідеями раціоналізму, гармонії,

порядку, розумної закономірності. Він орієнтований на зразки античної літератури, яка переосмислюється в нових історичних реаліях.

Яскравим прикладом класицизму є роман “Мандри Гулівера” англійського письменника-сатирика й політичного діяча Джонатана Свіфта (1667-1745). Сюжетною лінією цей роман нагадує певною мірою літературний шедевр античності “Одіссею” Гомера.

Значний внесок у розвиток класичного напрямку літератури зробили основоположники німецької класичної літератури Шіллер і Гете.

Різнобічний таланти Йоганна-Фрідріха Шіллера (1759-1805) проявився в поезії, драматургії й теорії мистецтва. Його твори пройняті прагненням до свободи, утвердженням почуття власної гідності, неприйняттям недосконалої феодальної системи. Серед цих творів – драми “Розбійники”, “Вільгельм Телль”, “Орлеанська дівка”, “Марія Стюарт”, “Дон Карлос”, “Підступність і кохання”, трилогія “Валленштейн” та ін.

“Універсальним генієм” називали Йоганна Вольфганга Гете (1749-1832), оскільки він був не лише видатний літератор, а й не менш відомий природознавець. За 82 роки життя з-під його пера вийшли десятки літературних творів – романів, повістей, драм, поем, балад, ліричних віршів, а також ряд наукових праць з природознавства. Велетенський доробок Гете складається з 143 томів. Серед літературних творів самими відомими є роман “Страждання молодого Вертера” й драматична поема “Фауст”. Над останньою митець працював понад півстоліття і закінчив за рік до смерті. На сюжет “Фауста” французький композитор Шарль Гуно (1818-1893) написав надзвичайно популярну однойменну оперу.

Представники реалістичного напрямку прагнули правдиво, об’єктивно відобразити дійсність у формах, що відповідають самій дійсності. Реалістичний роман започаткував найвідоміший письменник епохи Просвітництва англієць Даніель Дефо (1660-1731). Світова слава до нього прийшла завдяки роману “Життя і надзвичайні пригоди Робінзона Крузо”. Пізніше цей роман викликав численні наслідування, а ім’я Робінзона стало загальною назвою людини, яка живе у безлюдній місцевості. Пригоди такої людини називають “робінзонадою”.

Демократичний світогляд і реалістичний творчий метод характерні для літературного доробку великого шотландського поета епохи Просвітництва Роберта Бернса (1759-1796) – автора поем, віршів, пісень, епіграм. Його “Веселі жебраки”, “Дерево свободи”, “Чесна бідність”, “Брюс – шотландцям” та інші пронизані антивоєнними настроями, революційним пафосом, волелюбством, життєрадісністю.

В епоху Просвітництва досить своєрідним було театральне мистецтво, яке розвивалося в рамках класицизму. Класичний театр мав значні досягнення в країні офіційного класицизму – Франції, де творили видатні драматурги. Особливістю класичного театру став його поділ на два жанри – “високий” і “низький”.

Творами “високого” жанру були трагедії. Вони писалися лише віршами і будувалися на основі трьох єдностей: часу, місця і сюжету. Тобто одна сюжетна лінія розвивалася без зміни декорацій, а події повинні були розгортатися протягом доби. При таких зовнішніх формах п’єси головна увага зосереджувалася на внутрішньому світі, переживаннях персонажів.

У цьому жанрі досягли вершин французькі драматурги. Першим високим зразком класичного театру стала п’єса П’єра Корнеля (1606-1684) “Сід”. Згодом побачили світ

“Горацій”, “Цінна” та ін. Традиції Корнеля продовжив Жан Расін (1639-1699), створивши глибоко гуманні драматичні твори “Британік”, “Мітрідат” та ін.

На відміну від високого жанру (трагедія), підпорядкованого суворим канонам, низький жанр (комедія) був вільний від умовностей. Героями комедії могли бути не лише панівні верстви суспільства, але й прості люди, які вели діалоги народною, повсякденною мовою. В історію як реформатор сценічного мистецтва увійшов французький комедіограф, актор і театральний діяч Мольєр (справжнє ім'я і прізвище Жан Батист Поклен, 1622-1673). Він перший поєднав народні театральні традиції з досягненнями класицизму і таким чином створив жанр соціально-побутової комедії. Вершиною його творчості стали знамениті комедії “Дон Жуан, або Кам'яний гість”, “Тартюф”, “Міщанин-шляхтич”, “Хворий, та й годі”, “Скупий”, які й досі є в репертуарі театрів світу, не сходять з екранів кіно і телебачення.

Новий імпульс отримав жанр французької сатиричної комедії в зв'язку із революційним піднесенням, що передував Великій Французькій буржуазній революції. Приреченість феодального ладу, протиставлення розбещеності аристократії гідність простого люду – основна тематика славнозвісних комедій “Севільський цирульник” і “Весілля Фігаро” французького драматурга П'єра Огюстена Бомарше (1732-1799). Гострий соціальний зміст цих п'єс став причиною заборони Людовиком ХУ1 ставити їх на сценах французьких театрів. За цими творами Джоаккіно Россіні та Вольфганг Амадей Моцарт створили опери.

Епоха Просвітництва мала позитивний вплив на розвиток музичної культури. Саме в цей період з'являються нові музичні жанри, в тому числі опера. Батьківщиною оперного мистецтва стала Італія. Перші “драми з музикою”, тобто провісники опери, побачили світ у Флоренції на рубежі ХУ1-ХУП ст. Вони ставилися на сценах приватних театрів й були доступні лише певному колу глядачів. Перший платний оперний театр виник у Венеції в 1637 р. Відтак оперна вистава стала доступна кожному, хто мав кошти придбати білет. Саме слово “опера” вперше згадується в 1639 р.

У наступному столітті опера залишалася головним жанром італійського музичного життя. Провідним оперним театром в Італії став один із самих знаменитих оперних театрів світу – “Ла Скала” (в перекладі з італійської “Під Сходами”), який відкрився у Мілані в 1778 р.

Здобутки оперного мистецтва Італії поширюються на її північну сусідку – Францію, де у другій половині ХУШ ст. опера стає популярним музичним жанром. У Німеччині та Австрії в церковній музиці пріоритет надається таким жанрам як ораторія і меса, у світській – концерту.

В епоху Просвітництва творили видатні композитори, які залишили яскравий слід у розвитку світової музичної культури. Серед них виділяється творчість німецького композитора й органіста, одного із творців німецької національної музики Йоганна Себастьяна Баха (1685-1750). Він є найвидатнішим представником поліфонічного стилю (багатоголосся, засноване на одночасному сполученні ряду рівноправних мелодій). Плідна й різнобічна творча діяльність митця вилилася в понад 1000 творів різних жанрів: світські й духовні кантати, меси, ораторії, хорали тощо. У своїй творчості композитор широко використовував не лише німецький музичний фольклор, але й французький, англійський. У деяких його творах відчуваються й інтонації української пісенності. Високу оцінку його музичного доробку дав інший великий німецький композитор Бетховен. Він сказав про Баха: “Не струмок! – Море повинно бути його ім'я” (“бах” в перекладі з німецької “струмок”).

Передові ідеї епохи Просвітництва знайшли відображення в життєстверджуючій музичній спадщині представника віденської класичної школи Вольфганга Амадея Моцарта (1756-1791). Його творчість – одна із вершин європейської музичної культури ХУІІІ ст. Про геніальність композитора й музиканта засвідчує той факт, що писати музику й грати на музичних інструментах він почав з раннього дитинства і вже в 14 років був обраний членом Філармонічної академії в Болоньї.

Митець плідно працював (створив понад 600 творів) у різних музичних жанрах. Він автор 16 опер (в т.ч. знаменитих “Весілля Фігаро”, “Дон Жуан”, “Чарівна флейта”), близько 50 симфоній, багатьох сонат, концертів для різних музичних інструментів, церковної, камерної музики тощо. І все це зроблено за досить короткий життєвий шлях (помер Моцарт в 35 років). Останнім твором композитора, який він так і не закінчив, був “Реквієм” – один із видатних творів світової музичної класики (його завершив учень Моцарта – Ф.Зюсмайр).

До основоположників віденської класичної школи належить й видатний композитор-новатор Йозеф Франц Гайдн (1732-1809). Він довів до класичної досконалості симфонію, квартет, сонату, став засновником класичної інструментальної музики, родоначальником сучасного оркестру. Творчий доробок митця – 24 опери, 104 симфонії, 83 квартети, 52 фортепіанні сонати, 14 мес, 3 ораторії тощо.

Видатним представником музичної класичної школи був видатний німецький композитор, піаніст і диригент Людвіг ван Бетховен (1770-1827). Славу композитору принесли його сонати (серед яких 10 сонат для скрипки, 32 сонати для фортепіано, в т.ч. знамениті “Патетична”, “Місячна”, “Апосіоната”), хоча він ще створив 9 симфоній, оперу “Фіделіо”, балет “Творіння Прометея” та інші музичні твори.

Життєві випробування й прогресуюча глухота не зламали творчий дух митця, який продовжував творити у важких умовах й уже зовсім глухим написав Третю симфонію й “Урочисту месу”. Заслуга композитора не лише у надзвичайній життєздатності, працьовитості, але й у реформаторському таланті. У кожному жанрі Бетховен був новатором, творцем нових форм і засобів музичної виразності. Зокрема, він розширив форму сонатно-симфонічного циклу, наповнив її драматичним змістом.

Отже, епоха Просвітництва зіграла важливу роль у становленні культури Нового часу, характерною рисою якої стала поява на історичній арені нового класу – буржуазії. Завоювання нею передових позицій в економіці, а згодом і в політиці, дало можливість сформуватися новому світогляду. Його лейтмотивом стала проблема створення справедливого устрою людського суспільства.

Розвиток науки й техніки викликав значні зміни у сфері мистецького життя. Його особливість проявилася в ускладненні форм художньої творчості, поглибленні культурного взаємовпливу представників творчої інтелігенції різних європейських країн.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМ :

1. Баладанова О.Е. 10 гениев живописи: Гойя, Рубенс, Тициан, Микеланджело, Леонардо да Винчи, Рембрандт, Пикассо, Ван Гог, Дюрер, Босх. – Х.: Фолио, 2005. – 380 с.
2. Верман Карл. История искусств всех времен и народов. В 3 т. – М.: АСТ, 2001.- Т.1. – 942 с.; Т.2.- 943 с.; Т.3. – 943 с.
3. Гнедич Петро Петрович. История искусств: Зодчество. Живопись. Ваяние: В 3 т.- М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2004. – Т. 1. – 479 с.; Т. 2. – 574 с.; Т. 3. – 638 с.
4. Гуковский М.А. Итальянское Возрождение. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1990.- 618 с.
5. История культуры стран Западной Европы в эпоху Возрождения. - М.: Высш. школа, 2001. – 478 с.
6. Капретти Елена. Великие мастера итальянского искусства. – М.: Слово, 2001.- 399 с.
7. Леонардо да Винчи и культура Возрождения. – М.: Наука, 2004. – 269 с.
8. Ліндсей Д. Коротка історія культури. В 2 т. – К.: Мистецтво, 1995.- Т.1.- 234 с.; Т.2.- 253 с.
9. 500 мастеров зарубежной классики: архитектура, живопись, графика, скульптура, декоративное искусство. Энциклопедия. – М.; СПб: Больш. рус. энциклоп.: фонд “Ленинград. галерея”: АО “Норинт”. – 1995. – 287 с.
10. 70 знаменитых художников. – Донецк: БАО, 2006, - 447 с.
11. Сто великих чудес света. – М.: Вече, 2000.- 527 с.
12. 100 знаменитых художников XIУ – ХУШ вв. – Харьков: Фолио, 2004.- 509 с.
13. Художня культура світу. Арабо-мусульманський культурний регіон та ін. К.: Вища школа, 2003. – 191 с.
14. Художня культура світу: Європейський культурний регіон. – К.: Вища школа, 2001.- 191 с.
15. Шейко В.М. та ін. Історія художньої культури: Візантія. Арабо-
16. мусульманський світ. Китай. Японія. – Харків: ХДАК, 2001. – 181 с.
17. Шейко В.М. та ін. Історія художньої культури: Середньовіччя. Відродження. – Харків: ХДАК, 2001. – 189 с.
18. Энциклопедия живописи. – М.: АСТ, 1999.- 799
19. Верман Карл. История искусств всех времен и народов. В 3 т. – М.: АСТ, 2001.- Т.1. – 942 с.; Т.2.- 943 с.; Т.3. – 943 с.
20. Герої та знаменитості в українській культурі. – К.: Укр. центр культ. досліджень. І-тут культ. політики, 1999.- 351 с.
21. Гнедич Петро Петрович. История искусств: Зодчество. Живопись. Ваяние: В 3 т.- М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2004. – Т. 1. – 479 с.; Т. 2. – 574 с.; Т. 3. – 638 с.
22. Грушевський М.С. Історія української літератури. В 6 т.– К.: Либідь.–Т.1.– 1993.–389 с.; Т.2.–1993.–261 с.; Т.3.–1993.–282 с.; Т.4.–1994.– 232 с.; Т.5.–1995.–254 с.; Т.6.–1996.–260 с.
23. Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Femina, 1995. – 685.
24. Історія української культури. В 5 т. К.: Наукова думка. - Т.1.- 2001. – 1134 с.;
25. Ліндсей Д. Коротка історія культури. В 2 т. – К.: Мистецтво, 1995.- Т.1.- 234 с.; Т.2.- 253 с.
26. Ліндсей Д. Коротка історія культури. В 2 т. – К.: Мистецтво, 1995.- Т.1.- 234 с.; Т.2.- 253 с.

ТЕСТ

1. Кодекс цивільного права, названий на честь імператора Юстиніана, запроваджений в: а) Давньому Римі; б) Візантії; в) Середньовічній Європі.

2. Автором “Історії воєн Юстиніана з персами, вандалами і готами”, “Таємної історії” є: а) Прокопій Кесарійський; б) Костянтин УП Багрянородний”;

в) Євсевій із Кесарії.

3. Освітня система “семи мистецтв”, що поділялася на тривіум і квадріум, сформувалася в:

а) Візантії; б) Середньовічній Європі; в) Арабському Середньовічному Сході.

4. Кам’яні будівлі (храми і замки) Середньовічної Європи, що нагадують фортецю з малими й вузькими вікнами, з приземленими колонами, масивними вежами, є характерною ознакою стилю:

а) романського; б) класичного; в) готичного.

5. Світська лірична поезія трубадурів виникла у:

а) Франції; б) Німеччині; в) Британії.

6. Споруда, для якої характерне її устремління вгору за рахунок гострих шпилів, величезні вікна з вітражами, численні конусні арки, багатство скульптур є стилу: а) готичного; б) класичного; в) романського;

7. Не допускалося зображення бога й людини в:

а) буддизмі; б) джайнізмі; в) ісламі.

8. Самою знаменитою мечеттю мусульманського світу, що увійшла до культового комплексу “Благородне святилище”, є: а) мечеть Куббат-ас-Сахра (в перекладі “Купол скелі”); б) мечеть аль-Акса; в) “Блакитна мечеть”.

9. Увів до наукового обігу поняття “державна”, опублікувавши книгу “Державець”: а) Томмазо Кампанелла; б) Томас Мор; в) Нікколо Макіавеллі.

10. “Божественну комедію”, де змальовані блукання автора в потойбічному світі, написав: а) Аліг’єрі Данте; б) Франческо Петрарка; в) Джованні Боккаччо.

11. Урочисто парадний, декоративно пишний стиль, для якого характерні просторовий розмах, велика кількість деталей (переважно зігнутих ліній), дуже складні композиції, отримав назву: а) класицизм; б) бароко; в) рококо.

12. Вигнуті лінії (що нагадують раковини), сплетіння різьблених і лінійних орнаментів, завитки, використання дзеркал і живописних панно, характерні для архітектурного стилю: а) рококо; б) класицизму; в) бароко.

13.Поклав початок книгодрукуванню в Європі:

а) Йоганн Гутенберг; б) Миколай Копернік; в) Йоганн Кеплер.

14.Автором одного із визначних творів класичного напрямку “Мандри Гулівера” є:

а) Джонатан Свіфт. б) Йоганн-Фрідріх Шіллер; в) Даніель Дефо.

15.У Франції в епоху Просвітництва переважав стиль:

а) класицизму; б) бароко; в) рококо.

16.Вистава епохи Просвітництва, що писалася віршами і будувалася на основі трьох єдностей: єдності часу, місця і сюжету, належала до жанру:

а) драми; б) комедії; в) опери.

17.Перші драми з музикою, тобто опери, з’явилися в:

а) Італії; б) Франції; в) Німеччині.

ТЕМА 8.

КУЛЬТУРА НОВОЇ та НОВІТНЬОЇ ДОБИ

План

1. Промисловий переворот, наукові досягнення і освіта – базова основа культурного прогресу.
2. Основні напрямки літературного процесу: романтизм, реалізм; декаданс та його течії: натуралізм, символізм, “чисте мистецтво”.
3. Характерні особливості головних течій в образотворчому мистецтві: класицизм, реалізм, символізм, імпресіонізм, постімпресіонізм; модернізм та його види: дадаїзм, сюрреалізм, фовізм, кубізм, футуризм, абстракціонізм.
4. Нові напрямки в архітектурі та будівництві.
5. Розвиток театрального мистецтва, музики, кінематографа.

1. Промисловий переворот, наукові досягнення і освіта – базова основа культурного прогресу.

XIX ст. – завершальний етап розвитку культури Нового часу. Саме в цьому столітті культура зробила якісний стрибок у своєму розвитку. Його запорукою стали значні науково-технічні досягнення, що відбулися в передових державах світу. Вони стали основою для суттєвого збагачення культурного життя.

У свою чергу утвердження схожого соціально-економічного ладу, розширення міждержавних економічних, політичних, культурних відносин, удосконалення засобів зв'язку сприяли виникненню тенденції зближення культур і формуванню світової культури.

Промисловий переворот у Європі започаткував вже згаданий винахід англійського винахідника Джеймса Уатта універсального парового двигуна, що відіграв велику роль в появі парового молота та універсальних металорізальних верстатів. Останні дали змогу перейти до машинного виробництва. Таким чином машини почали виробляти машини.

Парова машина дала змогу здійснити революцію на транспорті. Завдяки їй американський винахідник Роберт Фултон (1765-1815) сконструював пароплав, а англійський інженер Джордж Стефенсон (1781-1848) – паровоз. Ці нові транспортні засоби збільшили можливості спілкування людей, в тому числі й на ниві культури.

Виникнення масового транспорту (залізничного, водного, в містах – трамваю і метро) спонукало до удосконалення індивідуального транспорту. Спочатку це був велосипед, згодом – автомобіль. Пріоритет винайдення останнього належить німецьким інженерам Готлібу Даймлеру і К.Бенцу. У 1885-1886 рр. вони сконструювали перші зразки автомобілів, а уже в 1890-ті роки започаткувалося їхнє промислове виробництво. У розвитку автомобільного транспорту наступний скачок здійснив американський підприємець Генрі Форд, який першим застосував конвеєр у виготовленні автомобілів.

Рубіж ХІХ і ХХ ст. ознаменувався появою перших літальних апаратів. Таким чином здійснилася одвічна мрія людей про політ над землею. Спочатку це були дирижаблі – конструкції легші за повітря. Згодом їх витіснили аероплани. Наступний крок у розвитку повітряного транспорту зробили в 1903 р. американські авіаконструктори брати Уїлбер (1867-1912) і Орвілл (1871-1948) Райти. Завдяки легкому бензиновому двигуну, встановленому в літаку, вони здійснили політ в повітрі тривалістю 59 секунд. А вже майже через півстоліття запущений у космос перший радянський “супутник”. Наприкінці ХІХ ст. здійснилася ще одна фантастична ідея – можливість підводного плавання. Перші підводні човни стали будуватися в Німеччині (передусім з військовою метою).

Не менша увага приділялася й удосконаленню засобів зв'язку та інформації. В середині ХІХ ст. виник телеграф. Честь відкриття телефону належить американцю шотландського походження Олександрю Беллу (1847-1922), а його удосконалення – теж американцю Томасу Едісону (1847-1931).

Майже одночасно винайшли безкабельний зв'язок (тобто радіо) росіянин Олександр Попов (1859-1905) й італієць Гульєльмо Марконі (1874-1937). Перший у 1895 р. продемонстрував роботу свого радіоприймача, а другий через два роки отримав патент на аналогічний винахід.

Подібна ситуація склалася щодо відкриття так званих “Х - променів”, які сьогодні переважно називають рентгенівськими. Близько 1895 р. їх паралельно відкрили відомі фізики – українець І. Пулюй та німець Вільгельм Рентген (1845-1923). Й досі точиться суперечка стосовно авторства даного відкриття. В англomовному світі відкриті промені називають X-ray (Х-рей).

У ХІХ ст. важливу роль у спілкуванні людей відіграє періодична преса. Завдяки удосконаленню поліграфічної промисловості (появі друкарських і набірних машин) її продукція збільшилася в обсязі й стала значно дешевшою, а тому й доступною для широкого загалу.

ХІХ ст. ознаменувалося значними змінами в науковій сфері. Саме тоді виникають нові галузі знань (зокрема, технічні науки). Водночас між ними відбувається подальша диференціація. Деякі з них виділяються в самостійні галузі (соціологія, культурологія, термодинаміка, теплотехніка тощо), інші інтегруються (астрофізика, біохімія, фізична хімія тощо).

Тоді ж формується світова наука. В цьому процесі важливе значення мають міжнародні наукові зв'язки. Насамперед йде мова про створення міжнародних наукових товариств, проведення міжнародних наукових конгресів, конференцій, симпозіумів. Вони не лише стимулюють обмін передовим науковим досвідом, але й публікують періодичні й неперіодичні наукові видання. В розповсюдженні передової наукової думки значну роль відігравали міжнародні промислові виставки. Наукові міжнародні зв'язки поглиблюються завдяки здійсненню спільних наукових проєктів. Одним з них став міжнародний проєкт складання каталогу зірок. Рішення про його створення було прийняте учасниками міжнародного астрономічного конгресу 1887 р., в якому взяли участь співробітники 18 астрофізичних обсерваторій різних держав.

ХХ ст. стало доленосним у розвитку науки й техніки. Про їхній рівень дають уявлені основні здобутки в цих галузях. Ось лише окремі з них: відкриття атомної енергії (фізики Альберт Ейнштейн, Нільс Бор, Е. Резерфорд), структури ДНК (Джеймс Уотсон, Френсіс Крік), почалася космічна ера, з'явилися телебачення, комп'ютер, мобільний телефон тощо.

Науково-технічна революція поставила на порядок денний завдання підготовки кваліфікованих інженерних і робітничих кадрів. Даної мети можна було досягти реорганізувавши тодішню освітню систему. В ХІХ ст. в Європі існувала триступенева система освіти: початкова, середня й вища школи.

Найбільшій реорганізації потребувала початкова школа, котра повинна була дати освіту широкому загалу. Спочатку вона вийшла з-під опіки церкви і перейшла у відання держави. Наприкінці ХІХ ст. в передових західноєвропейських країнах початкова освіта стала безкоштовною й обов'язковою. В Росії це завдання поставила перед собою лише радянська влада.

Щодо середньої і вищої освіти, то в Європі вона не зазнала радикальних змін. Майже протягом усього ХІХ ст. панувала класична гуманітарна освіта. Лише наприкінці століття з'явилися середні учбові заклади, в яких почали вивчатися природничі науки (фізика, хімія, біологія та ін.). Стосовно назв середніх учбових шкіл, то вони в кожній країні називалися по-різному. Наприклад, в Німеччині і Росії це були гімназії, у Франції – ліцеї і коледжі, у Великій Британії – граматичні школи.

Наприкінці ХІХ ст. більш різноманітною стає спеціалізація вищих учбових закладів, зокрема, з'являються інженерно-технічні. Підготовкою високопрофесійних наукових кадрів займаються не лише держава, але й приватні науково-дослідні центри й лабораторії. У створенні деяких з них брали участь представники наукової громадськості різних країн. Таким був міжнародний Пастерівський інститут у Парижі, на чолі якого стояв видатний французький вчений, основоположник мікробіології Луї Пастер (1822-1895).

У ХХ ст. система освіти докорінно не змінилася, залишившись все тією ж триступеневою.

2. Основні напрямки літературного процесу: романтизм, реалізм; декаданс та його течії: натуралізм, символізм, “чисте мистецтво”.

Протягом ХІХ-ХХ ст. значні новаторські зрушення відбулися в художній культурі. Особливо це стосується літератури. ХІХ ст. увійшло в історію як “золотий вік літератури”. Саме на цей час припадає творчість видатних письменників, у літературі виникають нові жанри, збільшується її вплив на суспільство.

Широкому розповсюдженню книги сприяв технічний прогрес у поліграфії, завдяки якому відбулося здешевлення друкарської продукції. Відтак вже наприкінці ХІХ ст. книга стала не привілеєм багатих верст суспільства, а мала можливість стати власністю кожної грамотної людини.

Значні зміни відбулися в середовищі письменника, в його суспільному становищі. Він отримав змогу заробляти собі на життя літературною діяльністю, тобто з'явилася професія літератора.

Особливістю розвитку літератури ХІХ ст. стало поглиблення зв'язку її представників із суспільно-політичним життям. Саме література найповніше і найточніше змальовувала дійсність і багатогранний світ особистості, а тому завойовувала передові позиції в духовній культурі.

Бурхливий розвиток національних літератур дав змогу сформувати світову літературу, яка складалася із творчого доробку визначних письменників різних країн світу. Активний суспільно-політичний процес вплинув на становлення різних літературних жанрів, що приходять на зміну один одному. Мова йде про класицизм, романтизм, реалізм і декаданс.

У боротьбі із класицизмом, який головно використовував традиції античної культури і проповідував культ розуму, сформувався романтизм. У першій половині ХІХ ст. він став провідним літературним жанром. Романтизм не задовольнявся прозою життя, а творив героїчне й високо громадянське мистецтво. Письменники-романтики відкидали буденні реалії життя й намагалися ввести в свої твори нові, багато в чому умовні, суспільні ідеали. Сюжетами таких творів ставали, як правило, виняткові події. Основний принцип романтичного мистецтва можна сформулювати наступним чином: “Незвичайні герої діяли в незвичайних обставинах”.

Основними жанрами романтичної літератури стали поема, балада, драма, новела, роман, казка. Бунтівний дух романтиків найяскравіше виражала поезія, оскільки в ній поряд з особистістю ліричного героя присутнє ще й авторське трактування подій. Прикладом геніального поєднання авторського “я” і особистості героя є творчість англійського поета-романтика Джорджа Байрона (1788-1824). У поемі “Паломництво Чайльд-Гарольда”, “східних” поемах (“Гяур”, “Абідоська наречена”, “Корсар”, “Лара”, “Мазепа”), поемі “Манфред” та інших творах він не лише викрив реакцію, виступив на захист поневолених народів, але й відтворив власний досвід учасника їхніх національно-визвольних змагань. Образ індивідуаліста-бунтаря – виразника суспільних настроїв тогочасного життя сприяв виникненню так званого “байронізму”.

Революційна романтика присутня в поезіях співвітчизника і друга Байрона Персі Шеллі (1792-1822), молодого Олександра Пушкіна (1799-1837) і Михайла Лермонтова (1814-1841) – Росія, Адама Міцкевича (1798-1855) – Польща, Шандора Петефі (1823-1849) – Угорщина, Генріха Гейне (1797-1856) – Німеччина, Віктора Гюго (1802-1885) – Франція.

Лірико-філософським та фантастичним змістом пройняті казки німецьких романістів братів Грімм – Якоба (1785-1863) і Вільгельма (1786-1859) та Ернста Гофмана (1776-1822), датського казкаря Ганса Христіана Андерсена (1805-1875), казки на сюжети індіанських легенд американського романіста Джеймса Фенімора Купера (1789-1851) та ін.

У романтичній літературі достойне місце зайняв історичний роман. Його основоположником є Вальтер Скотт (1771-1832). У творах цього “шотландського чародія” відтворене минуле країн Європи, в т.ч. й Шотландії, в переломні моменти їхньої історії (“Пуритани”, “Роб Рой”, “Айвенго”, “Квентін Дорвард” та ін.).

Історичний роман прославили твори французів Віктора Гюго “Собор Паризької Богоматері”, “93-ій рік”, “Марія Тюдор” та Олександра Дюма (1802-1870) “Королева Марго”, “Три мушкетери”, “Граф Монте-Крісто” та ін. Бунтарським романтизмом проникнута творчість їхньої співвітчизниці Жорж Санд (Аврора Дюпен, 1804-1876), якій всесвітню славу приніс роман “Консуело”. Відкриттям молодого північноамериканського романтизму стали романи Джеймса Фенімора Купера “Останній з могікан”, “Слідопит”, “Звіробій”.

З середини ХІХ ст. впливовою течією стає вже згаданий реалізм, основою якого стало правдиве відображення реальної дійсності. З романтизмом його споріднює те, що він як і романтизм критикує несправедливість сучасного суспільства, але разом з тим намагається виявити способи його подолання. На відміну від романтичного героя, герой реалістичного роману може бути не лише представником аристократичних і буржуазних кіл, творчої інтелігенції, але й знедолених верст суспільства. Проте головне в такому творі – показ типових характерів у типових обставинах.

Реалістичну літературну школу очолив французький письменник Оноре де Бальзака (1799-1850). Протягом усього свого життя він написав цикл повістей і романів, котрі об'єднав під загальною назвою “Людська комедія”. Ця назва цілком виправдалася, оскільки автор фактично відтворив енциклопедію людського суспільства з його типовою психологією, побутом, драмами, характерами і водночас індивідуальністю кожної дієвої особи.

Реалізм досяг своїх вершин також у творчості співвітчизників Бальзака – Стендаля (Анрі Марі Бейль, 1783-1842), автора знаменитого роману “Червоне і чорне” і Гюстава Флобера (1821-1880), який прославився романом “Мадам Боварі”. Французька новела здобула всесвітнє визнання завдяки творчості Проспера Меріме (1803-1870) і Гі де Мопасана (1850-1918). Творчим здобутком останнього стали відомі романи “Життя” і “Любий друг”.

Реалізм в англійській літературі достойно представили Чарльз Діккенс (1812-1870) і Уїльям Теккерей (1811-1863). В творчому доробку першого такі романи як “Пригоди Олівера Твіста”, “Домбі і син”, “Девід Копперфілд” та інші, в яких майстерно викриті конфлікти й суперечності, соціальні й психологічні драми, другого – сатиричний роман про вищий світ “Ярмарок пихи”.

У Росії до реалізму прийшов Олександр Пушкін, який “романтизму віддав честь”, за ним – Микола Гоголь (1809-1852), Лев Толстой (1828-1910), Федір Достоєвський (1821-1881), Антон Чехов (1860-1904). Вони розкрили суперечності доби, відтворили складне внутрішнє життя людини.

На межі ХІХ-ХХ ст. творив відомий американський літератор Джек Лондон (Джон Гріффіт, 1876-1916), в творчості якого високі зразки реалізму поєдналися з романтично-сентиментальними тенденціями. Йому принесли славу збірки оповідань і повісті, присвячені правдивому відображенню мужньої боротьби людини з суворою природою Півночі, з примхами долі. Вершиною реалізму став його автобіографічний роман “Мартин Іден”. В останніх його романах “Місячна долина”, “Маленька господиня Великого Будинку”, “Серця трьох” присутні романтично-сентиментальні настрої.

Наприкінці ХІХ ст. загострення суспільно-політичних відносин спонукало до змін на літературній ниві. Як наслідок виникла нова течія, що отримала назву декадентство або декаданс (від французької “decadence” – “занепад”). Вона не була монолітною, а розпалася на ряд напрямків: натуралізм, символізм, проповідь “чистого мистецтва”. Проте ці течії були єдині в своїй опозиції до загальноприйнятої “міщанської моралі” і навіть у переконанні в занепаді й загибелі культури. Їхню творчість пронизував настрій втоми, безнадії і відчаю.

Натуралізм – неупереджене копіювання реальної дійсності, в якому риси відвертого декадентства поєдналися з демократичними, критичними, а інколи й соціалістичними тенденціями. Одним із основоположників і теоретиків натуралізму є французький письменник Еміль Золя (1840-1902). Його основний твір – 20-томна епопея “Ругон-Макари”, в якій розповідається про історію одного роду.

Протиставленням реалізму й натуралізму став символізм, представники якого стверджували, що світ непізнаний і відобразити його можна лише приблизно, символічно. Зокрема, цей напрямок представляли французи Поль Верлен (1844-1896) і Артур Рембо (1854-1891), бельгійець Моріс Метерлінк (1862-1949), росіянин Олександр Блок (1880-1921).

З символістами перегукуються представники “чистого мистецтва” або “мистецтва для мистецтва”. Вони ратували за самоцінність художньої творчості, відстоювали її незалежність від соціальних умов і політики. Мабуть найбільш яскравим представником цього напрямку є англійський поет і письменник Оскар Уайльд (1854-1900), який у своїх творах віддавав перевагу витонченості форми перед соціальною значущістю змісту. В його творчості головними стали твори “Віяло леді Уїндермір”, “Ідеальний чоловік” та “Портрет Доріана Грея” – класичний зразок інтелектуального роману кінця ХІХ ст.

На літературній ниві ХІХ ст. крім історичного роману з’явилися й інші нові жанри: детектив і фантастика. Детективну літературу творами “Вбивство на вулиці Морґ”, “Золотий жук” започаткував американський письменник Едгар Аллан По (1809-1849). Його естафету перейняв англійський письменник Артур Конан Дойл (1859-1930), який перший увів у детективну літературу образ детектива-любителя – Шерлока Холмса (повісті “Собака Баскервілей”, “Долина жаху” та ін.).

Родоначальником жанру фантастики є французький письменник Жюль Верн (1828-1905), твори якого набули всесвітньої слави (“Діти капітана Гранта”, “З землі на місяць”, “Таємничий острів”, “20 тисяч льє під водою” та ін.)

Наприкінці ХІХ ст. відособилася дитяча література. Класикою дитячої літератури стали твори американського письменника Марка Твена (Семюел Клеменс, 1835-1910) “Пригоди Тома Соєра” і “Пригоди Гелькберрі Фінна”.

Глобальні потрясіння, радикальні політичні зміни ХХ ст. вплинули на розвиток світової літератури. Як ніколи політика диктувала реалії літературного життя, насиченого психологізмом, соціальним аналізом, прагненням відобразити нове світовідчуття, нове становище людини в суспільстві.

Ці тенденції яскраво проявилися в таких романах століття як “Жан-Крістоф” Романа Роллана (1866-1944) у Франції, “Будденброки” Томаса Манна (1875-1955) у Німеччині, “Сага про Форсайтів” Джона Голсуорсі (1867-1933) у Великій Британії, “Тихий Дон” Михайла Шолохова (1905-1984) у Росії, трилогія “Фінансист”, “Титан”, “Стоїк” Теодора Драйзера (1871-1945) і “Прощай, зброя” Ернеста Міллера Хемінґуея (1899-1961) у США та ін.

Наповнена драматизмом, але епічно осмислена картина життя, де людина не втрачає надії й переборює труднощі, притаманна романам (“Шум і ярість”, “Світло у серпні”, “Місто”, “Особняк” та ін.) американського письменника Уільяма Фолкнера (1897-1962). Набутком світової громадськості стала творчість російських письменників-емігрантів Івана Буніна (1870-1953) і Володимира Набокова (1899-1977). Причому перший отримав Нобелівську премію, а другий став класиком американської літератури.

На вищій щабель піднялася історична романістика. Її характерною рисою стало не лише ретельне та часто і наукове відтворення історичного минулого, але й пошук в ньому відповідей на актуальні проблеми сьогодення. Саме такі якості виділяють твори “Боги жадають” француза Анатолія Франса (Анатоль Франсуа Тібо, 1844-1924), “Петро Перший” росіянина Олексія Толстого (1882-1945), “Іспанська балада” німця Ліона Фейхтвангера (1884-1958) та ін.

У ХХ ст. нових висот досягла наукова фантастика, що опиралася на новітні природничо-наукові концепції. Науково-технічний прогрес і соціальні проблеми талановито поєднав мислитель-фантаст Герберт Джордж Уеллс (1866-1946), автор творів “Машина часу”, “Людина-невидимка”, “Війна світів” та ін.

Ця ж сама риса притаманна творам “Людина-амфібія”, “Голова професора Доуеля” основоположника радянської наукової фантастики Олександра Беляєва (1884-1942).

Освоєння людством космосу у другій половині ХХ ст. надихнуло письменників-фантастів піднімати космічну тематику. Їй присвячені твори Артура Кларка, Рея Бредбері, Івана Єфремова (1907-1972), зокрема його “Туманність Андромеди”.

Фантасти випереджали час, передбачали науково-технічні зрушення, що стали реальністю уже в наш час. Зокрема, це стосується проблем комп’ютерного світу, штучного розуму, яких у своїй творчості торкнулися поляк Станіслав Лем і американець Айзек Азімов.

Страшний образ можливого технократичного суспільства, ієрархічного тоталітарного ладу, які можуть підштовхнути людство до загибелі, а відтак виникнення песимістичних настроїв щодо його майбутнього, обумовили появу нового жанру – антиутопії. Яскраві зразки цього жанру – твори англійців Джорджа Оруелла (Ерік Блер, 1903-1950) “1984”; Олдоса Хакслі (1894-1963) “Прекрасний новий світ”; Артура Кестлера “Сліпуча імла”; американців Курта Воннегута “Утопія 14”, “Бойня № 5, або Хрестовий похід дітей” і Семюеля Коена “Великий терор”; росіян Євгена Замятіна (1884-1937) “Ми” і Андрія Платонова (1899-1951) “Котлован”, “Чевенгур” та ін.

Трагічне безсилля самотньої людини перед абсурдністю буття, протест проти її приниження, несправедливості щодо неї, страх перед змінами – ці почуття пронизують творчість австрійського письменника Франца Кафки (1883-1924) (романи “Процес”, “Замок”, “Америка”), яка мала досить сильний вплив на сучасників, особливо на літературний авангард.

3. Характерні особливості головних течій в образотворчому мистецтві: класицизм, реалізм, символізм, імпресіонізм, постімпресіонізм; модернізм та його види: дадаїзм, сюрреалізм, фовізм, кубізм, футуризм, абстракціонізм.

ХІХ ст. дало світу узагальнюючий образ митця – “вільного художника”. Однак зміст цього терміну був ширший, оскільки до цього типу творчої праці відносилися не лише художники, а й письменники, поети, музиканти, співаки, артисти, тобто всі представники художньої культури. Перш за все відбулися зміни в їхньому суспільному становищі. Якщо за часів Відродження майстер працював лише за конкретними замовлення і був фактично прислугою при дворі аристократа, то в ХІХ ст. його творчість мала попит серед ширших верств все більш демократичного суспільства. Митці набули іншого статусу і стали інтелігенцією в сучасному розумінні цього слова.

Проте така свобода творчості обернулася для них втратою більш-менш забезпеченого життя. Сам художник повинен був знайти покупця на свої твори. Тож не дарма в світовій літературі досить поширеним став трагічний і разом з тим реальний образ безкомпромісного художника, який не вписався в комерційні закони ринку й гинув від голоду в холодній мансарді.

Позитивно вплинуло на розвиток мистецького життя виникнення середнього класу, оскільки за рахунок його представників збільшився попит на художні вироби, розширилося коло відвідувачів художніх виставок. Зокрема, великою популярністю користувалися щорічні виставки, організовані Французькою академією мистецтв у Квадратному салоні Лувра. Вони й дали назву як виставкам так і впливовій течії – так званому салонному мистецтву.

Водночас удосконалення транспортних засобів дало можливість любителям мистецтва різних країн відвідувати художні заходи у визнаних центрах європейського мистецького життя (Парижі, Лондоні, Відні), а митцям (музикантам, співакам, артистам) влаштовувати міжнародні гастрольні поїздки.

У художньому житті ХІХ ст. провідні позиції займає живопис, який відзначається широким різноманіттям течій. Поряд з класицизмом і романтизмом існували реалізм і декаданс. Як і в літературі на перше місце в європейському образотворчому мистецтві виходить Франція, де продовжують панувати класичні тенденції. Використовуючи ідеали Римської республіки, митці прагнуть підпорядковувати свою творчість ідеям державності, а не перетворювати її на забаву й утіху.

Новий стиль, що виник в період Великої Французької буржуазної революції – революційний класицизм, пов'язаний насамперед із творчістю художника Жака Луї Давида (1748-1825). Активна політична позиція митця (члена Конвенту, Народних зборів) не завадила йому знайти час на створення відомих полотен, виконаних у названому вище стилі. Це були “Клятва Гораціїв” та “Смерть Марата”, причому остання написана під безпосереднім враженням від події. В період імперії живописець створив декілька парадних портретів Наполеона, що спонукали останнього оголосити Давида “першим живописцем імперії”. Таке прилюдне визнання таланту та його активна політична позиція дорого коштували художнику, який після повернення влади Бурбонами був вимушений емігрувати до Бельгії.

Класицизм згодом трансформувався в академізм, тобто стиль офіційно визнаний академіями мистецтв. Вождем останнього вважається учень Давида та його співвітчизник Жан Огюст Домінік Енгр (1780-1867). Риси академізму найяскравіше проявилися в його картині “Апофеоз Гомера”. Класицизм і академізм протрималися усе ХІХ ст., проте всесвітню славу художникам принесли інші стилі, які утвердились саме в цей час.

Значний вплив на становлення магістральних шляхів розвитку європейського образотворчого мистецтва мала творчість іспанського художника Франціско Хосе де Гойя (1746-1828), який творив на рубежі ХУІІІ і ХІХ ст. Новаторство, емоційність, фантазія, гротеск, що пронизують творчий доробок митця, не лише повернули іспанському живопису минулу велич (йдеться про творчість Дієго Веласкеса), але й вплинули на становлення європейських шкіл романтизму й реалізму, що завойовували позиції в ХІХ ст.

В його перших творах переважають життєствердуючі почуття, любов до життя, які після 1792 р. змінюються на песимістичні настрої (коли Гойя важко захворів – оглух і майже осліп). Такими були приголомшуючі картини “Повстання 2 травня 1808 р. в Мадриді”, “Розстріл повстанців у ніч на 3 травня 1808 р.” та серія офортів (гравюр на металі) на дану тематику. Майстерність художника яскраво проявилася в портретному жанрі. Глибоким реалізмом проникнуті образи як аристократів, зокрема, колективний портрет сім'ї Карла ІУ, Ісабель Кобос де Порсель, так і представників простого народу, йдеться про портрет актриси Ла Тірана, знамениті “Маха вдягнена”, “Маха оголена”, “Махи на балконі” та ін. Творчість Гойя збагатила реалістичний живопис Нового часу і вплинула на формування романтичного напрямку образотворчого мистецтва ХІХ ст.

Романтизм виник як опозиція класичній школі живопису. Главою французького романтизму став Ежен Делакруа (1798-1863). Його твори проникнуті волелюбністю і гуманістичним пафосом, динамічні за композицією, звучні за колоритом. Такими є, зокрема, картини “Різня на Хіосі” (справжній сюжет із визвольної боротьби грецького народу проти турецьких поневолювачів) й “Свобода на барикадах” (реальні події вуличних боїв Липневої революції 1830 р.).

Позиції реалізму в живописі зміцнив французький живописець Гюстав Курбе (1819-1977). У свої творах він робить наголос на художній значимості повсякденного життя. Ця риса яскраво проявилася в картинах “Каменярі” (відображена важка фізична праця молодого й старого робітника), “Похорон в Орнані” і “Після обіду в Орнані” (відтворені образи жителів невеликого провінційного містечка Орнан – батьківщини художника).

Метод критичного реалізму досяг свого розквіту завдяки творчості російських “передвижників” – членів “Товариства пересувних художніх виставок”, створеного в 1870 р. До цього демократичного художнього об’єднання входили Іван Крамський, Ілля Рєпін, Василь Суриков, Василь Перов, Олексій Саврасов, Іван Шишкін, Ісаак Левітан, Архип Куїнджі. Вони збагатили образотворче реалістичне мистецтво психологізмом, майстерністю соціального узагальнення, поетизацією рідної природи.

Наприкінці ХІХ ст. у Франції виник новий напрямок – імпресіонізм (з французької – “враження”). Його послідовники вважали, що художник повинен відтворювати навколишнє середовище так, як він його відчуває в момент зображення. Такий підхід зумовив пошук нових художніх засобів, несподіване бачення предмета, фрагментарність композиції, зображення як би випадкових рухів і ситуацій, захоплення чуттєвою красою світу.

Новизна техніки живопису імпресіоністів обумовлювала відмову від змішаних кольорів, писання чистими яскравими фарбами, густе нанесення їх окремими мазками (при сприйнятті, оптично змішуючись, вони давали потрібний тон).

Відліком для імпресіонізму стала творчість Едуарда Мане (1832-1883), зокрема, картини “Сніданок на траві” і “Олімпія”, виконані у 1863 р. Найбільш довершений твір у манері імпресіонізму “Бар у Фолі-Бержер” митець написав за рік до смерті.

Сама ж назва напрямку виникла в 1874 р. У цьому році група художників-одномумців Клод Моне (1840-1926), П’єр Огюст Ренуар (1841-1919), Каміль Піссарро (1831-1903), Альфред Сіслей (1839-1899), Едгар Дега (1834-1917), Берта Морізо (1841-1895), Анрі де Тулуз-Лотрек (1864-1901) відкрили виставку своїх картин в одному із фотоательє Парижу. Виставлений там пейзаж Клода Моне “Враження. Схід сонця” і дав назву творчості цих художників.

Хоча історія імпресіонізму в живопису досить коротка: всього 12 років і 8 виставок, але його вагомість і значення відповідають цілим живописним епохам.

Майстри, які раніше примикали до імпресіонізму, шукали нових художніх засобів і намагалися перейти від властивої імпресіонізму фіксації окремих миттєвостей життя до втілення більш тривалих станів – духовних і матеріальних. Їхня творчість дістала назву – постімпресіонізм (від лат. post – “після”).

Найяскравіше творчість постімпресіоністів представлена роботами французьких живописців – Поля Сезанна (1839-1906), Вінцента Ван Гога (1853-1890), Поля Гогена (1848-1903). Своїм мистецтвом і життям вони відкидали нав’язаний їм спосіб існування. Син банкіра Сезанн розірвав зі своєю родиною, священник Ван Гог відмовився від проповідництва, комерсант Гоген заради живопису покінчив з підприємницькою діяльністю, залишив сім’ю і виїхав на Таїті. Не знайшовши гармонії в сучасному суспільстві, художники звернулися до природи, але прагнули відобразити не мить, а вічність.

Заслуга французьких художників і в започаткуванні символізму, який оформився наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. Певну ідею, явище, образ, як вони вважали, можна

художньо відтворити лише приблизно, за допомогою символу, алегорії. В цьому жанрі успішно творили француз Поль Гоген, росіяни Михайло Врубель (1856-1910) і Микола Реріх (1874-1947), литовець Мікалоюс Чюрльоніс (1875-1911).

У спорідненій з живописом скульптурі слід виділити творчість француза Огюста Родена (1840-1917), до якого всесвітня слава прийшла ще за його життя. Характерною особливістю його творчого доробку став сплав різних мистецьких напрямків. Зокрема, глибоким реалізмом проникнута його скульптурна група “Громадяни міста Кале”. До імпресіонізму можна віднести його поетичні роботи “Поцілунок” і “Вічна весна”. В “Мислителі” відчувається відлуння символізму.

XX ст. започаткувало виникнення різних стилів і течій, котрі мистецтвознавці позначили збірним терміном “модерн” (з французької – “новітній”, “сучасний”). Цей напрямок не відзначається певною особливістю стилю. Для нього характерні різноплановість й різноманітність засобів художнього висвітлення. З модернізмом перегукується авангардизм (з французької – “передовий загін”). Їх об’єднує інтуїтивізм та автоматизм у творчому процесі, суб’єктивізм у змісті, відмова від ілюзії простору, деформація предметів у зображенні тощо.

Модернізм і авангардизм панували у всьому мистецькому житті, але найбільш виразно проявилися в живописі. Щоб скласти про них уявлення, зупинимося на деяких їхніх течіях.

Дадаїзм (від французького “dada” – “дерев’яний коник”, переносно – безладний дитячий лепет) виник під час Першої світової війни як протест проти мілітаризму. Його методи, що зводилися до несподіваних витівок (абсурдних сполучень, набору випадкових предметів тощо), дали підставу охарактеризувати його “художнім хуліганством”.

Риси дадаїзму проявилися в сюрреалізмі (з французької “surrealisme” – “надреалізм”). Його послідовники проголосили джерелом мистецтва сферу підсвідомого – інстинкти, інтуїцію, а його методом – розрив логічних зв’язків, витіснених суб’єктивними асоціаціями. До улюблених прийомів сюрреалістів належить відтворення фантастичних видінь, марень, галюцинацій, вигаданих образів, що найбільш наочно розкривають підсвідомість.

Цей напрямок прославив іспанський живописець Сальвадор Далі (1904-1989). Його майстерно написані картини поєднують химерні фантазмагорії, протиприродні ситуації, навмисне безглузде сполучення предметів з видимою достовірністю, несподіване використання алегоричних образів.

Прикладом останнього може бути полотно “Розп’яття”, на якому традиційний образ Ісуса зображений в несподіваному ракурсі. Гострі соціальні мотиви пронизують його картину “Передчуття громадянської війни”, що стала символом століття. Музою художника була його дружина – росіянка Олена Дякова (Гала). Її образ проходить через всю його творчість (“Атомна Леда” та ін.).

Тенденція до абстрагування краси в живопису намітилася в течії, яка на виставці 1905 р. в Парижі отримала від журналістів іронічну назву “фовізм” (тобто “дикий”). Представлені полотна художників Анрі Матісса, Андре Дерена, Моріса Вламінка, Альбера Марке та інших фактично демонстрували живопис “без правил”. Для фовістів головним було прагнення до емоційної сили художнього вираження, стихійної динаміки письма, інтенсивності відкритого кольору. Ці компоненти найяскравіше проявилися у творчості Анрі Матісса (1869-1954), картини якого вирізняються дивовижністю образів і яскравістю барв, утверджуючи красу й радість буття (“Радість життя”, “Жінка в капелюсі”, “Танок”, “Музика”, “Червоні риби” та ін.).

До мінімуму звів образотворчо-пізнавальні завдання, звернувшись до конструювання простих геометричних форм на площині (куб, конус, циліндр тощо), новий мистецький засіб – кубізм. Предтечею кубізму став французький художник Пабло Пікассо (Руїс-і-Пікассо, 1881-1973) з його “Авіньйонськими дівчатами”. Проте лідером кубізму вважається його співвітчизник Жорж Брак (1882-1963). Саме в його творах елементи кубізму набули найбільш завершений вираз. За легендою Анрі Матісс, побачивши картину Брака “Будинки в Естаці” (на якій увага художника концентрована на дахах будинків – при погляді зверху), вигукнув: “Надто багато кубізму!”. Так жарт Матісса дав назву художньому напрямку.

Мистецтво майбутнього намагалися впровадити в життя представники футуризму. Їх ідеалом було майбутнє урбанізоване суспільство (естетика машинної індустрії та динамізм великого міста тощо). Щоб домогтися цього завдання, футуристи намагалися засобами живопису відтворити рух як такий, тобто перенести на полотно одночасно кілька моментів руху. Оскільки це було нереально, то вони вдавалися до абстрактної ілюзії динамічного ритму. Таким чином футуризм став одним із попередників абстрактного мистецтва.

Абстракціонізм є крайнім проявом модернізму. Він свідомо відмовився від зображення реальних предметів, образів, явищ, тобто став “безпредметним” мистецтвом. Як вважають абстракціоністи, мистецтво само по собі є реальність, тому завдання митця не відтворювати навколишній світ, а вільно його імпровізувати.

Абстракціонізм набув популярності в середині ХХ ст., коли став загально визнаним і увійшов у побут пересічного громадянина. В ньому провідні позиції належали американським майстрам, які вперше створили самостійний центр абстрактного мистецтва. Американець Джексон Поллок (1912-1956) став главою “абстрактного експресіонізму”, який пропагував інтуїтивне, не контролююче розумом мистецтво. Він покривав полотна узором із барвистих плям.

Одним із засновників і теоретиків абстракціонізму був російський художник Василь Кандинський (1866-1944), який виклав його естетичну програму у книзі “Про духовне в мистецтві” (з 1921 р. жив за кордоном).

Як це було і в попередні епохи найвизначніші майстри творили в багатьох жанрах. Такою різноплановою була творчість згаданого французького художника й скульптора, іспанця за походженням Пабло Пікассо – одного із символів мистецтва ХХ ст. Він віддав належне неокласицизму (“Мати і дитя”, портрет сина Поля), сюрреалізму “Жінка, яка плаче”, як вже зазначалося став предтечею кубізму. Емблемою миротворчого руху є його малюнок “Голуб”, виконаний в реалістично-романтичній манері. Та найбільшого резонансу набула його антивоєнна картина “Герніка”, яка стала символом смерті. Її сюжет пов’язаний з подіями громадянської війни в Іспанії, коли під час нальоту німецької авіації було повністю знищене місто Герніка.

4. Нові напрямки в архітектурі та будівництві.

У першій половині ХІХ ст. в архітектурі продовжує панувати класицизм. Його продовженням і одночасно завершенням став стиль ампір (з французької – “імперія”), що склався у Франції в період правління Наполеона. Для будівель в стилі ампір характерні велич, помпезність, урочистість. Такою, зокрема, є Триумфальна арка, збудована на честь перемог Наполеона, яка й досі прикрашає Париж. Стиль ампір набув значної популярності в Росії, зокрема досяг своїх вершин в архітектурі петербурзьких палаців.

У другій половині ХІХ ст. звернення до архітектурних здобутків старовини обумовило запровадження еkleктизму (від грецької “еклектикос” – “той, хто вибирає”). Еkleктизм – архітектурна практика, основана на механічному, некритичному поєднанні елементів різних стилів. Яскравим прикладом таких споруд є паризький театр “Гранд-опера” і помпезний берлінський Рейхстаг.

Науково-технічні досягнення ХІХ ст. дали змогу значно удосконалити будівельну техніку. В будівництві застосовуються нові матеріали й конструкції (чавун, сталь, залізобетон, величні склепінно-купольні системи, навислі козирки тощо). Провісником перевероту в будівельній справі стала ажурна, зведена із сталевих частин за проектом французького інженера Олександра Гюстава Ейфеля (1832-1923) висотна вежа, відкриття якої приурочили до Всесвітньої паризької виставки 1889 р.

Інтенсивна урбанізація, промислове будівництво, зростання чисельності міського населення призвели до справжньої архітектурної й будівельної революції, що відбулася в ХХ ст. У 1920-х роках провідним напрямом став функціоналізм. Головний його зміст: “Форма іде за функцією”, тобто форма споруди повинна відповідати її утилітарному (практичному) призначенню.

Принципи функціоналізму досягли своїх вершин у творчості видатного теоретика й практика архітектури ХХ століття Ле Корбюзьє (Шарль Едуард Жаннере, 1887-1965). Він народився у Швейцарії, але жив і працював головно в Парижі. Ле Корбюзьє один із творців сучасної архітектури, в якій вся система каркасу зведена до двох елементів – опори й перекриття (за таким принципом побудовані сучасні багатоповерхові будинки). Йому належить ідея індустріалізації будівництва, введення в архітектурну практику стрічкових вікон, плоских дахів, оголених опор в нижніх поверхах, великих озелених ділянок тощо.

5. Розвиток театрального мистецтва, музики, кінематографа.

У ХІХ ст. формується якісно новий театр. У цей час набирають ваги як державні, так і приватні столичні й провінційні театри. Вони починають орієнтуватися на масового глядача. Зокрема, популярністю користувалися паризькі “театри бульварів” і “малі” театри “великого” Лондону.

Значні зрушення відбулися в репертуарі театрів. Класичну п'єсу все більше витісняє романтична, згодом набирає популярності мелодрама. Передові позиції займає французька драматургія, якій притаманні гуманізм, психологізм, соціальне звучання і разом з тим гострокритичні настрої. Такими є п'єси Віктора Гюго “Маріон Делорм”, “Король бавиться”, “Рюї Блаз”, Олександра Дюма “Катіліна”, Альфреда де Мюссе (1810-1857) “Сповідь сина віку”, “Венеціанська ніч”, “Примхи Маріанни”, “Фантазіо”, збірка п'єс Проспера Меріме (1803-1870) “Театр Клари Гасуль”.

У ХХ ст. театр, як і все мистецтво, полонив авангардизм. Він заперечував будь-які традиції і сформував “антитеатр”, який мистецтвознавці назвали “театром абсурду”. Його послідовники виводять на перший план абстрактну людину, втілюють певну ідею, а не відтворюють конкретні реальні події. Авангардистський театр найяскравіше представили французькі драматурги Альбер Камю (1913-1960), Артюр Адамов (1908-1970), Ежен Йонеско та ірландець, який жив і творив у Франції – Самюел Беккет.

Розвиток театрального мистецтва завдячує творчому доробку режисерів. Відомими реформаторами театрального мистецтва стали колеги й однодумці, росіяни Костянтин Станіславський (Алексєєв, 1863-1938) і Володимир Немирович-Данченко (1858-1943). Багатий режисерський, акторський і літературний досвід дав їм можливість розробити “систему Станіславського”. Вона являє собою сценічну теорію,

метод і артистичну техніку, суть якої полягає у свідомому оволодінні підсвідомими творчими процесами, методами перевтілення актора в образ.

Активними шукачами нових сценічних форм були їхні співвітчизники, актори, режисери і театральні діячі Євген Вахтангов (1883-1922) і Всеволод Мейєрхольд (1874-1940). Пошук нових виразних засобів театрального мистецтва характерний і для творчості німецького режисера й письменника Бертольда Брехта (1898-1956).

Кардинальні зрушення в музичному мистецтві починаються на рубежі ХУІІІ і ХІХ ст. й пов'язані з титанічною творчістю Людвіга ван Бетховена, який творив на рубежі цих століть і про якого мова вже йшла раніше. Його музика вплинула на формування основних музичних течій ХІХ ст. – романтичної й реалістичної.

Романтизм представлений творчістю австрійця Франца Шуберта (1797-1828) і німця Роберта Шумана (1810-1856), француза Гектора Берліоза (1803-1869) і поляка Фредеріка Шопена (1810-1849).

В дусі реалізму творили італійці Джузеппе Верді (1813-1901) і Джакомо Пуччіні (1858-1924), росіяни Модест Мусоргський (1839-1881) і Петро Чайковський (1840-1893), французи Шарль Гуно (1818-1893) і Жорж Бізе (1838-1875).

Героїчний епос яскраво представлений в операх російського композитора Олександра Бородіна (1833-1887). Творцем нового напрямку в піанізмі, в якому поєднувалися віртуозність з поетичністю й драматизмом, став угорський композитор, піаніст і диригент Ференц Ліст (1811-1886).

ХІХ ст. дало світу не лише знаменитих композиторів, але й розвинуло музичну освіту. Саме тоді відкриваються консерваторії, з'являються музичні газети і журнали, функціонують цілі музичні видавництва.

Багато нового виникло і в музичних театрах Європи. Опера стала улюбленим жанром любителів музики. Лаври справжнього реформатора оперного мистецтва належать німецькому композитору Ріхарду Вагнеру (1813-1883). Він започаткував оперу-драму, в якій поєднувалося філософсько-поетичне й музичне начала. До таких творів належить його опера-сага "Перстень нібелунгів". За різноманітністю опера поділяється на історично-героїчну, героїко-епічну, народно-казкову, лірико-побутову та ін.

Музичний театр перелічених композиторів ознаменував собою вершину розвитку оперного мистецтва ХІХ ст. Опері "Трубадур", "Аїда", "Травіата", "Ріголетто", "Дон Карлос" і "Отелло" **Джузеппе Верді**; "Фауст", "Ромео і Джульєтта" **Шарля Гуно**; "Кармен" **Жоржа Бізе**; "Чіо-Чіо-Сан", "Богема", і "Тоска" **Джакомо Пуччіні**; "Євгеній Онегін" і "Пікова дама" **Петра Чайковського**; "Князь Ігор" **Олександра Бородіна**; "Борис Годунов" **Модеста Мусоргського** та інші музичні твори ХІХ ст. майже повністю формують репертуар сучасних оперних театрів.

З музикою нероздільно пов'язаний балет, який є синтезом музики, драматичної дії й танцю. Реформу хореографічного жанру здійснив Петро Чайковський. В нього музика з допоміжного елемента перетворилася на головний стрижень спектаклю, збагатила його сюжет і хореографію. "Лебедине озеро", "Спляча красуня", "Лускунчик", поставлені чудовим балетмейстером петербурзької балетної трупи Маріусом Петіпа (1818-1910), є перлиною світового балетного мистецтва.

У середині ХІХ ст. в Європі, а точніше у Франції, виник новий музично-театральний жанр, головню комедійного характеру, основною рисою якого була розважальність.

Такою є оперета (з італійської буквально – “маленька опера”), де вокальні та інструментальні музичні номери й танці чергуються з розмовними діалогами. Цей жанр став справжнім мистецтвом завдяки оперетам француза Жака Оффенбаха (1819-1880) (“Прекрасна Олена”, “Орфей в пеклі”, “Перікола”) й австрійця Йоганна Штрауса-сина (1825-1899) (“Летюча миша”, “Циганський барон”). Останній прославився ще і як “король вальсу”.

Їхні традиції продовжив майстер так званої “нової угорської оперети” Імре Кальман (1882-1953), твори якого (“Королева чардашу”, “Сільва”, “Баядера”, “Принцеса цирку”, “Фіалка Монмартра”) стали класикою жанру.

XIX ст. дало початок й естрадному жанру, проявом якого стали різного роду ревію і шоу, музика численних ресторанів і кабаре, символом котрих був канкан.

XX ст. в музиці ознаменувалося виникненням нових засобів виразності. Їх яскравим проявом є так звана конкретна музика: акустичні ефекти, шуми тощо. З появою електронної техніки виникла так звана жива електроніка, за допомогою якої відтворюються максимально наближені до натурального звуку тембри людського голосу та музичних інструментів.

У цей час з’явилися видатні композитори, які стали в рівень із своїми знаменитими попередниками. На грані епох творили відомий представник національної композиторської школи норвежець Едвард Гріг (1843-1907) і основоположник музичного імпресіонізму француз Клод Дебюссі (1862-1918). Американець Джордж Гершвін (1898-1937) вперше використав в симфонічних творах афро-американський музичний фольклор (блюз, спірічуел). Російська музична школа прославилася завдяки творчості Ігоря Стравінського (1882-1971), Сергія Прокоф’єва (1891-1953), Дмитра Шостаковича (1906-1975).

У XX ст. започатковані нові різновидності музичного мистецтва, розраховані на масову аудиторію. В цьому напрямку законодавцем моди стали США. На початку століття набирає популярності джаз, в середині століття на зміну йому приходять рок. Як реформатор популярної музики увійшов в історію американський співак Елвіс Преслі, котрий вперше поєднав блюз, джаз, свінг та інші музичні напрямки. Епохальною в рок-музиці була творчість англійської групи “Бітлз” – квартета у складі Д.Леннона, П.Маккартні, Д.Харрісона і Р.Старра.

XX ст. завдячує народженню нового виду мистецтва – мистецтва кіно (від грецької – “рухаюсь”), яке зіграло не останню роль в утвердженні масової культури. Вважається, що перший крок до створення кінопроектора проклала фотографія, винайдена французьким художником і винахідником Луї Дагером (1787-1851). Її з’єднання із проєкційним ліхтарем здійснили його співвітчизники брати Люм’єри (Луї Жан, 1864-1948; Огюст, 1862-1954). У 1895 р. вони продемонстрували свій кіносюжет – вихід робітника з фабрики.

Проте увійшов в історію зафіксований факт створення кінескопу на два роки раніше механіком Одеського університету Й.А.Тимошенком. Він його продемонстрував 9 січня 1894 р. на IХ з’їзді російських природодослідників і лікарів. Глядачі побачили на екрані кавалеристів та метальників списів у русі. Незважаючи на позитивну оцінку винаходу, який було передано до Політехнічного музею у Москві, офіційна влада не надала значення відкриттю “живої фотографії”, як її тоді назвали. Напевно не останню роль в такому підході до винаходу зіграла відома заява з цього приводу Миколи П.: “Все це нісенітниця, жодного значення таким дрібницям надавати не варто...”.

Перші сеанси кіно тривали кілька хвилин і демонстрували живі картинки. Як вид мистецтва кіно розвинулося в ХХ ст., яке по праву називають добою кінематографа. За це століття кінематограф пройшов шлях від німого до звукового та стереокіно, від чорно-білого до кольорового, від короткометражних до багатосерійних фільмів.

Німе кіно прославив видатний американський актор, режисер і сценарист Чарлз Спенсер Чаплін (1889-1977), який створив трагікомічний образ “маленької людини”. Його гуманістичні комедії “Малюк”, “Цирк”, “Золота лихоманка”, “Великий диктатор” увійшли до золотого фонду світового кіномистецтва.

Еру звукового кіно відкрив фільм А.Кросленда “Співак джазу” (студія “Уорнер бразерс”), продемонстрований в 1927 р. Найбільша й найвідоміша кіностудія США Голівуд випустила в 1937 р. перший кольоровий фільм “Знесені вітром”, який і зараз не залишає байдужими глядачів.

У розвитку світового кіномистецтва значну роль зіграв режисерський талант французів Рене Клера і Марселя Карне, італійців Федеріко Фелліні й Мікеланджело Антоніоні, росіян Григорія Александрова й Івана Пир'єва, поляка Анджея Вайди і японця Акіри Куросави та багатьох інших, які стали класиками світового кінематографа.

ХХ ст. ознаменувалося винайденням телебачення, яке за допомогою радіоелектронних обладнань передає на відстань зображення рухомих об'єктів. По масовості аудиторії телебачення перевершило кінематограф і дотепер стало найбільш досконалим і оперативним засобом передачі найрізноманітнішої інформації – політичної, культурної, пізнавальної, навчальної.

Отже, світова культура в 21-ше століття прийшла з певними результатами. Внаслідок науково-технічного прогресу виникли нові художні жанри і способи творчого самовираження – кінематограф, мультиплікація (анімаційне кіно), телебачення. В свою чергу вони дали можливість започаткувати процес інтернаціоналізації культурного життя. Результатом даного процесу стали уніфікація і стандартизація культури. Ці риси сприяли спрощенню явищ культури, посиленню ролі “масової культури”.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

1. Баладанова О.Е. 10 гениев живописи: Гойя, Рубенс, Тициан, Микеланджело, Леонардо да Винчи, Рембрандт, Пикассо, Ван Гог, Дюрер, Босх. – Х.: Фолио, 2005. – 380 с.
2. Бенуа А.Н. Русское искусство ХУШ – ХХ веков: (Летопись русского искусства глазами великих художников). – М.: Яуза:Эксио, 2004. – 542 с.
3. Великие кинозвезды ХХ века. – М.: Мартин, 2001. – 495 с.
4. Верман Карл. История искусств всех времен и народов. В 3 т. – М.: АСТ, 2001.- Т.1. – 942 с.; Т.2.- 943 с.; Т.3. – 943 с.
5. Гнедич Петро Петрович. История искусств: Зодчество. Живопись. Ваяние: В 3 т.- М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2004. – Т. 1. – 479 с.; Т. 2. – 574 с.; Т. 3. – 638 с.
6. Гордон Д.И. Звезды театра и кино. – Х.: Фолио, 2005. – 398 с.
7. Дали Сальвадор. Тайная жизнь Сальвадора Дали, написанная им самим. О себе и обо всем прочем. М.: Сварог и К., 1999. - 456 с.
8. Дідич Галина С. Історія західноєвропейської музики. – Кіровоград: Кіровоград. пед. у-тет, 2003. - Ч. 1. – 170 с.
9. Ильина Т.В. История искусств. Западноевропейское искусство. – М.: Высшая школа, 2002. – 366 с.
10. Ильина Т.В. История искусств: Отечественное искусство.– М.: Высшая школа, 2003.– 405 с.
11. История западноевропейской литературы Х1Х в. – М.: Вышш. школа, 2003.-356 с.
12. Капельгородська Нонна М. Начерки далекої кіноісторії. – К.: АВЛІ, 2005. – 213 с.
13. Капретти Елена. Великие мастера итальянского искусства. – М.: Слово, 2001.- 399 с.
14. Коллинз Стефан. Классическая музыка от и до (Пространство, наполненное гармонией). – М.: Изд. Торг. дом «Гранд»:Фаир-Пресс, 2001.- 286 с.
15. Ліндсей Д. Коротка історія культури. В 2 т. – К.: Мистецтво, 1995.- Т.1.- 234 с.; Т.2.- 253 с.
16. Перрюшо Анри. Жизнь Ван Гога. – К.: Мистецтво, 1994.- 442 с.
17. Перрюшо Анри. Жизнь Ренуара. – К.: Мистецтво, 1994.- 318 с.
18. Перрюшо Анри. Поль Гоген. – М.: Искусство, 1995. – 334 с.
19. Перрюшо Анри. Сезанн. К.: Мистецтво, 1994. – 347 с.
20. 500 мастеров зарубежной класики: архитектура, живопись, графика,
21. скульптура, декоративное искусство. Энциклопедия. – М.; СПб: Больш. рус. энциклоп.: фонд “Ленинград. галерея”: АО “Норинт”. – 1995. – 287 с.
22. Ревалд Джон. Постимпрессионизм: от Ван Гога до Гогена. – М.: ТЕРРА - Кн. клуб: Республика, 2002. – 461 с.
23. 70 знаменитых композиторов: Судьба и творчество. – Донецк: БАО, 2006. – 414 с.
24. 70 знаменитых художников. – Донецк: БАО, 2006, - 447 с.
25. Склярєнко В.М. 100 знаменитых актеров. – Х.: Фолио, 2006. – 509 с.
26. Склярєнко В.М. 100 знаменитых художников Х1Х-ХХ в. - Х., Фолио, 2006. – 509 с.
27. Сто великих режиссеров. – М.: Вече, 2004. – 468 с.
28. Художня культура світу: Європейський культурний регіон. – К.: Вища школа, 2001.- 191 с.
29. Шейко В.М. Культура. Цивілізація. Глобалізація. (Кінець Х1Х – початок ХХ1 ст.). В 2 т. – Харків: Основа, 2001.- Т.1. - 518 с.; Т.2. – 398 с.
30. Шейко В.М. та ін. Історія художньої культури: Західна Європа Х1Х-ХХ ст. – Харків: ХДАК, 2001.- 205 с.
31. Энциклопедия живописи. – М.: АСТ, 1999.- 799 с.
32. Энциклопедия импрессионизма. М.: Респ., 2005. – 293 с.

ТЕСТ

Тема 10. Зарубіжна культура ХІХ-ХХ ст.

1. Перші зразки автомобілей сконструювали:

а) Г.Даймлер і К.Бенц; б) Уїлбер і Орвілл Райти; в) Генрі Форд.

2. Повноправний тип середньої школи – гімназія функціонував у:

а) Німеччині; б) Великій Британії; в) Франції.

3. "Типовий герой діяв в типовій обстановці" – основний принцип літературного напрямку: а) реалізму; б) романтизму; в) декадансу.

4. Основоположником історичного роману є:

а) Вальтер Скотт; б) Віктор Гюго; в) Олександр Дюма.

5. Самим відомим представником живопису класицизму в роки Великої Французької революції був:

а) Жак Луї Давид; б) Ежен Делакруа; в) Густав Курбе.

6. Фотографічно-точне копіювання дійсності – характерна риса:

а) символізму; б) натуралізму; в) "чистого мистецтва".

7. Фовізм, що проповідував "живопис без правил", започаткував:

а) Поль Гоген; б) Каміль Піссарро; в) Анрі Матісс.

8. Архітектурна практика, основана на змішуванні різних стилів, отримала назву: а) еkleктизм; б) ампір; в) бароко.

9. Картину "Враження. Схід сонця", що дала назву напрямку в живописі - імпресіонізму (з французької – враження), написав:

а) Клод Моне; б) Едуард Мане; в) П'єр Ренуа.

10. Живописна техніка, яка передбачала відмову від змішаних кольорів, писання чистими яскравими фарбами, густе нанесення їх окремими мазками (що оптично змішуючись давали потрібний тон), притаманна:

а) романтизму; б) імпресіонізму; в) символізму.

ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ.

КУЛЬТУРА КИЇВСЬКОЇ РУСІ.

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА XIV – перш. пол. XVII ст.

План

1. Культура народів, які проживали на терені сучасної України.
2. Культура Київської Русі.
3. Історичні умови розвитку української культури XIУ - першої половини ХУП ст.
4. Освіта і наука, книгодрукування і література XIУ - першої половини ХУП ст.
5. Архітектура і образотворче мистецтво XIУ - першої половини ХУП ст.

1. Культура народів, які проживали на терені сучасної України.

Джерелами для розвитку культури давніх русичів була автохтонна (тобто місцева) Трипільська культура (1У-ІІ тис. до н.е.). Її назва походить від села Трипільля біля Києва, де вперше знайдено пам'ятки цієї культури. Вона відкрита наприкінці ХІХ ст. українським археологом, чехом за походженням Вікентієм Хвойкою. Племена Трипільської культури заселяли Подніпров'я й Придністров'я. Це понад 1 тис. поселень загальною кількістю понад 1 млн. чоловік.

У трипільців було розвинене землеробство, скотарство, ремісництво. Представники трипільської цивілізації жили в так званих протомістах, територія яких сягала декілька сотень гектарів, а населення – 10-15 тис. чоловік. Глинобитні будинки (як правило двоповерхові) розміщувалися колом, з майданом посередині.

Трипільці мали власних богів, свій календар, оригінальні уявлення про будову Всесвіту, вели астрономічні спостереження. За рівнем соціально-економічного розвитку населення трипільської культури підійшло до рівня цивілізацій Єгипту та Близького Сходу. Проте з різних причин воно не змогло зрівнятися з ними, не перейшло до державності, створення міст, винайдення писемності.

Культура трипільських племен трансформувалася під ударами кочівників із Сходу. Але такі завоювання ніколи не приводили до абсолютної зміни населення, повної руйнації його історичної пам'яті й культурного генофонду. Елементи трипільської культури стали складниками інших культур, що розвинулися на Україні. Від неї жителя нашої батьківщини успадкували систему господарювання, декоративний розпис будинків, орнамент розмальованої кераміки. Аж до часі християнства протрималися елементи трипільських культів, зокрема, культ богині-матері, поклоніння місяцю тощо.

Найдавнішими народами на українському терені, ім'я яких зберегла історія, були кіммерійці (1Х – УП ст. до н.е.), скіфи (УП - ІІ ст. до н.е.), сармати (від ІІ ст. до н.е. до ІІ ст. н.е.). Це іраномовні племена, які прийшли сюди із Сходу і підкорили населення, змішавшись з ним.

Для кіммерійців характерні кочове скотарство, висока культура бронзи та кераміки з кольоровими інкрустаціями. На території України кіммерійські майстри одними з перших почали виплавляти залізо.

Багато культурних пам'яток залишили після себе скіфи. Їх археологи знаходять у величезних курганах, де хоронили скіфських царів. У них переважала прикрашена геометричними узорами кераміка, золоті й срібні предмети образотворчого мистецтва, головню звіриного стилю. Українці успадкували від скіфів деякі елементи одягу (білу сорочку, чоботи, гостроверху шапку), окремі деталі озброєння (сагайдак, пернач), запозичили окремі слова.

Традиції скіфської культури продовжили сармати, які панували у причорноморських степах майже 400 років. Значний вплив на культуру населення України мали грецькі міста-колонії Північного Причорномор'я. Разом з грецькою колонізацією на територію Причорномор'я та Подніпров'я прийшло письмо й мистецтво. У культурному розвитку населення нашої країни залишили слід інші племена (гуни, готи), які прокотилися хвилею по території України.

Симбіоз традиції Трипільської культури з культурними традиціями кочових племен, головню кіммерійців, скіфів, сарматів, послужив основою для формування культури венетів, антів, а в подальшому й давньоруської держави.

2. Культура Київської Русі.

Безпосередню Київська Русь виникла завдяки союзу східнослов'янських племен: полян, волинян, древлян, білих хорватів, тиверців, уличів, частково сіверян. Її назва походить від найбільшого міста цієї держави – Києва. В X ст. на Русі існувало понад 20 міст, в XIII – 300. Єпископ Магдебурзький Тігмар у своїй “Хроніці” говорить про Київ, як місто, котре до монголо-татарського нашестя мало 400 церков і 8 торжищ. Історики доводять, що кількість населення Києва того часу сягала 50 тис. жителів, в той час як Лондон того періоду – 20 тис.

Термін Україна вперше згадується в 1187 р. Це слово означало поняття “край”, “країна”. Термін “Русь” походить від назв річок Рось, Руса, Росавиця.

До прийняття християнства у 988 р. у Київській Русі існували язичницькі вірування. Її населення поклонялося богу Роду (захисник роду), Перуну (бог грому і блискавки), Сварогу (бог неба), Дажбогу (бог сонця), Велесу (бог потойбічного світу) тощо. Релігійна реформа 988 р. князя Володимира наблизила Київську Русь до християнського світу, дала змогу прилучитися до його культури.

Перш за все це стосується писемності. Завдяки християнству в Східній Європі, в тому числі й в Київській Русі, поширюється глаголиця. Її творцями вважаються солунські брати – монахи Кирило і Мефодій. Пізніше на основі синтезу грецького письма та глаголиці виникла кирилиця – більш спрощена, а тому й більш довершена писемність, названа на честь вищезгаданого Кирила.

У свою чергу писемність дала змогу швидкими темпами розвивати освітянську справу. Школи відкривалися головню при монастирях і храмах. Грамоті вчили священники та диякони. Спочатку писали на бересті, згодом на пергаменті, використовуючи гусяче перо і чорнило, виготовлене з дубової або вільхової кори. При монастирях переписувалися книги, формувалися книгосховища. Самою відомою була бібліотека, заснована Ярославом Мудрим при Софії Київській.

Поширення писемності сприяло формуванню літературних жанрів. Давньоруська література поділялася на перекладну та оригінальну, а саме: літописну, філософсько-богословську публіцистику, повчальну, агіографічну (священну).

До перекладної літератури відноситься література, що перекладається з інших мов. Одним з перших був переклад Євангеліє, виконаний у Києві дияконом Григорієм для новгородського посадника Остромира – так зване Остромирове Євангеліє.

Літописання – це опис подій за роками. Найважливішими пам'ятками літописання є: “Повість временних літ”, написана монахом Нестором, літописи Київський (XI ст.) і Галицько-Волинський (XIII ст.).

Однією із найдавніших пам'яток, що дійшла до наших днів і відноситься до філософсько-богословської публіцистики, є “Слово про закон і благодать” митрополита Київського Іларіона. Цікавий зразок цього жанру – “Моління” Данила Заточника, в якому заточений у в'язниці автор намагається донести до князя не лише особисті прохання, а й загальнолюдські цінності.

Жанр повчальної літератури представляє “Ізборник” князя Святослава Ярославовича. Він акцентує увагу на проблемі “яко подобає людині бути”. Перу князя Володимира Мономаха належить “Повчання”, адресоване дітям. Це своєрідний заповіт. У ньому князь, посилаючись на авторитет Святого письма і твори отців церкви і враховуючи власний життєвий досвід, радить дітям як краще управляти державою. Щоб її не занепасти, потрібно, наголошує автор, жити за Божими заповідями, загальнодержавні інтереси ставити вище родинних, дбати про церкву, не оминати убогих і сиріт, берегти людське життя.

Виховну роль відігравала й агіографічна (з грецької – “священнописання”) література або її ще називали “житейська”. В перших життєписах йшла мова про життя князів, зокрема Бориса і Гліба, убієнних Святополком, Ольги, Володимира. Згодом “Життя” присвячуються ченцям-подвижникам. Самим відомим із них є написане Нестором-літописцем “Житіє Феодосія Печерського” – одного з фундаторів Києво-Печерського монастиря. Уславлений “Києво-Печерський патерик” висвітлює подвижництво ченців Києво-Печерської лаври.

Перлиною давньоруської літератури вважається героїчна поема “Слово про Ігорів похід” невідомого автора. Цей твір не має аналогів у візантійській та європейській літературі. В ньому поєднуються авторський ораторій, фольклорні славлення та плачі. На прикладі невдалого походу князя Ігоря проти кочівників тавруються наслідки феодальної роздробленості.

Отже, характерною рисою давньоруської літератури є насамперед її національне, патріотичне спрямування, поєднане із загальнолюдськими цінностями. Давні книжники закликали виконувати Божі заповіді, любити батьківщину, виправляти недоліки суспільства.

Поява книг, розвиток літературної творчості призвели до виникнення на Русі книжкової мініатюри. Найдавнішими з тих, що дійшли до нас, є мініатюри в “Остромировому євангелії” (1056-1057) та “Ізборнику” князя Святослава (1073).

Давні русичі були майстерними будівничими. У дохристиянську епоху житлові й культові споруди зводилися із дерева. Вони будувалися із зрубів – колод, укладених у чотирикутні вінця. Із зрубів складалися як прості хати, так і двох-трьох поверхові тереми.

Після прийняття християнства в будівництві й архітектурі позначилися візантійські впливи. Саме тоді відбувся перехід від дерев'яного до кам'яного і цегельного будівництва. Першими зведеними кам'яними будівлями були храми. Проте вони є самостійною давньоруською переробкою візантійських зразків.

Храмове кам'яне будівництво започаткувалося спорудженням за наказом Володимира Великого церкви Успення Богородиці. Пізніше за нею закріпилася назва Десятинної, оскільки Володимир спеціальною грамотою відписав їй десяту частину великокняжих прибутків. Доля церкви склалася трагічно. Під час нападу в 1240 р. на Київ монголо-татар під началом хана Батия вона стала останнім рубежем оборони і була повністю зруйнована. У наші дні зберігається лише її підмурок.

На Русі найбільше поширення отримало хрестово-купольне планування соборів. Згідно нього склепіння з центральним куполом спиралися на чотири стовпи, утворюючи хрестоподібну композицію. Кутові частини покривалися купольними склепіннями. Зі східного боку, у вівтарній частині до храму прибудовувалися апсиди – напівкруглі виступи, покриті половиною купольного склепіння. Внутрішні стовпи ділили простір храму на нефи (міжрядні простори).

Особлива роль відводилася куполу, що мав не лише естетичне, але й культове призначення. Його головна функція – концентрувати духовну енергію людей шляхом “молитовного горіння” і направляти його в небо. Християни сподівалися, якщо молитва однієї людини може не дійти до Бога, то молитва багатьох людей, сконцентрована куполом, буде обов'язково почута. Згідно з візантійською традицією куполи покривалися свинцевими листами, позолоченими або пофарбованими в зелений колір. У Візантії обидва кольори (золотий і зелений) вважалися священними.

Вершиною давньоруської архітектури є Софіївський собор. Він збудований в 1036 р. за наказом Ярослава Мудрого на честь перемоги над печенігами. Як один із найдавніших соборів Європи Софія Київська є візитівкою України, місцем паломництва усіх вітчизняних й зарубіжних туристів.

Софіївський собор у Києві названий так само як і знаменитий Софіївський собор у Константинополі. Проте він є абсолютно оригінальною, самостійною архітектурною спорудою. У своєму первинному вигляді собор являв собою п'ятинефну хрестовокупольну будівлю з тринадцятьма куполами (символ Христа і дванадцяти апостолів). На сході всі п'ять нефів закінчувалися апсидами, а у центральному апсиді розташовувався вівтар. Дванадцять куполів сходишками піднімалися до великого центрального купола. Зовні до будівлі з трьох боків примикала аroachна галерея, що загалом створювало пірамідальну композицію. Вся споруда була зведена так, щоб при порівняно невеликому розмірі створити відчуття величчя й гармонії.

Характерні риси Софії Київської – багатоглав'я, пірамідальність композиції, оригінальна кладка, шоломоподібна форма куполів – стали новизною в будівельній справі й в свою чергу збагатили візантійську архітектурну школу.

Сусідом і майже ровесником Софії Київської став собор, присвячений архангелу Михаїлу. За ним закріпилася назва Золотоверхого Михайлівського собору. Він пережив всі пожежі й війни попередніх епох, але був зруйнований радянською владою у 30-ті роки ХХ ст. під так званим приводом реконструкції міста. Незалежна Україна відновила свою святиню. Зараз український уряд намагається повернути унікальні мозаїки Михайлівського собору з Росії, куди вони були вивезені. На початку 2001 р. вже повернуті чотири фрески.

Окрасою Києва, пам'яткою архітектури світового значення є й ансамбль Києво-Печерської лаври. Його головна споруда – Успенська церква стала важливим етапом у розвитку руської архітектури. З неї почалося поширення однокупольних храмів, основного типу культових споруд періоду феодальної роздробленості. Церква зруйнована в 1941 р. під час німецької окупації (є версія, що за наказом із Москви). Сьогодні вона вже відновлена.

Найкраще архітектура XI-XII ст. збереглася у стольному граді Сіверської землі – Чернігові, мальовничо розташованому на березі Десни. Зокрема, світового значення мають Спасо-Преображенський собор і церква Параскеви П'ятниці. Слід підкреслити, що для архітектури Спасо-Преображенського собору характерний вплив західноєвропейського романського стилю: масивність об'єму, вузькі вікна, крута сходовая вежа.

Найбільше західноєвропейські впливи просліджуються в архітектурі Галицько-Волинського князівства, що в першу чергу засвоїла й переробила елементи архітектури сусідніх країн. Тут активно розвивалася замкова архітектура, поширювався такий варіант церковної споруди, як кругла ротонда. Після монголо-татарського нашествия культурний центр Київської Русі перемістився на захід, у Галицько-Волинське князівство.

Культові споруди прикрашалися іконописом, фресковим розписом і мозаїкою. Із іконописців на скрижалях історії залишилися імена монахів Києво-Печерського монастиря Григорія та Аліпія (обидва творили у другій половині XI - на початку XII ст.). Вони стали засновниками київської художньої школи іконопису.

У Київській Русі на високому рівні знаходилося декоративно-прикладне мистецтво. Особливого розвитку досягло ювелірне мистецтво, що відзначалося високою естетикою і технікою виконання. Давньоруські ювеліри вміли робити чорніння срібла, лиття з дорогоцінних металів, карбування, інкрустацію.

Вони користувалися технікою скані (узори з тонких металевих ниток), зерні (прикраси з напаяних дрібних металевих кульок). Київські ювеліри оволоділи складною технікою перегородчастої емалі, що була запозичена у Візантії, але удосконалена ними. Процес її виготовлення був досить непростий. На золоту пластину наплавляли тонкі золоті перегородки. Таким чином отримані порожнини заповнювали емалевим порошком і розплавляли його. Як засвідчує німецький знавець ремесел Теофіл (XI ст.) руські вироби “з золота з емаллю і срібла з черню” високо цінувалися в середньовічній Європі.

На Русі досить популярними були такі види мистецтва як музика і танці, що супроводжували різні обряди, календарні свята. Ми знаходимо зображення музикантів і танцюристів на знаменитих фресках вежі Софіївського собору. Свідчення цих фресок, а також билин та літописів дають нам уявлення про давньоруські музичні інструменти. Ними були ріг, труби, бубон, гуслі, гудок.

Прийняття християнства дало поштовх подальшому розвитку хорового мистецтва, оскільки одноголосий спів став частиною богослужіння. Проте православний канон, на відміну від католицького, забороняв супроводжувати богослужіння інструментальною музикою. На Русі діяли дві системи нотних записів – самобутня і візантійська.

Отже, культура Київської Русі мала досить високий рівень в порівнянні із рівнем західноєвропейської середньовічної культури. Така ситуація пояснюється тим, що давньоруська держава не підпала під владу церкви (як це сталося на заході) й тому мала досить сильні світські елементи.

А цей фактор зіграв не останню роль в збагаченні давньоруської культури. Проте даний стрімкий культурний поступ перервала іноземна експансія, що розпочалася з середини XIII ст.

3. Історичні умови розвитку української культури ХІУ - першої половини ХУП ст.

Історичні реалії, в яких опинилася Русь-Україна в ХІУ - першій половині ХУП ст., вплинули на формування української культури. На відміну від процвітаючих західноєвропейських держав Україна опинилася під іноземним ярмом. Першим стало монголо-татарське. Потім українські землі підпали під вплив Литви, а далі поступово відійшли до Польщі.

Монголо-татарська навала стала головною причиною переміщення політичного й культурного центру із Київської землі до більш віддалених від монголо-татар і захищених від них горами й лісами земель Галицько-Волинського князівства.

В умовах роз'єднання і поневолення український народ не мав змоги збагачувати свою культурну спадщину. Відтак його головним завданням стало збереження давніх культурних традицій. Протягом наступних століть цей багатий культурний потенціал давав можливість жити українську духовність.

Навіть в умовах іноземного поневолення політичні та культурні традиції Русі запозичували інші народи, які стояли на нижчому щаблі розвитку. Така ситуація характерна для Великого князівства Литовського, під владу якого в другій половині ХІУ ст. потрапили українські землі.

Порівнюючи з роками монголо-татарської навали цей період виявився сприятливішим для української культури. Литовські князі вважали себе спадкоємцями Київської держави. У своїй політиці стосовно Руської землі вони дотримувалися правила "старого не змінювати й нового не вводити". Литовські керманічі називали себе королями литовськими та руськими, дотримувалися руських звичаїв, залишали при владі місцеву знать.

Відчуваючи вищість української культури, литовці зберегли за української мовою статус офіційної. Нею користувалися в урядуванні, складанні грамот і законів. Правові традиції "Руської правди" продовжилися у "Литовських статутах", що стали одними із кращих правових кодексів середньовічної Європи. В часи литовського панування не переслідувалася і Руська православна церква. Певні представники литовської княжої династії приймали православ'я і споріднювалися із знатними українськими й білоруськими родами.

Проте така ситуація тривала недовго. У 1385 р. князь Ягайло згідно Кревської польсько-литовської унії приєднав Литву разом з українськими землями до Польщі. Наслідки польської колоніальної політики дали себе знати після Люблінської унії 1569 р., коли майже всі українські землі увійшли до складу Речі Посполитої. Вона поглибила політичне, економічне й духовне поневолення українства. Наступ польського "войовничого католицизму" завершила Берестейська унія 1596 р., що здійснила конфесійний поділ українських віруючих на уніатів та православних.

Наступ поляків на православну церкву переслідував більшу мету, а саме знищення національної ідентичності, оскільки в той час церква була визначальним чинником суспільного та духовного життя. Тому основним гаслом боротьби за збереження українства як нації стала оборона "церкви та нації руської".

Цю боротьбу за охорону національних традицій в Україні, як і в кожній державі, очолювала інтелектуальна еліта. Для знешкодження національних устремлінь української шляхти польська влада намагалася різними методами її ополячити й окатоличити. До останніх належали виняткове право католиків на державні посади і привілеї. Спокушені ними українські шляхетські роди поступово переходять у польський табір.

У цей же період набирає ваги й Московська держава. Переможна війна з Литвою дає їй можливість приєднати Сіверщину (Чернігів, Стародуб, Новгород-Сіверський). Проте маючи більш далекосяжні завойовницькі плани щодо всіх східнослов'янських земель, Москва проголошує себе спадкоємицею Києва, а після завоювання Константинополя турками (1453) – спадкоємицею Візантії (так звана теорія “третього Риму”). Таким чином над українськими землями нависла загроза, з одного боку, латинізації й спольщення, з другого – омосковлення. Іншою великою перешкодою на шляху розвитку української культури стали набіги татарської орди, яка доценту нищила край, забираючи тисячі людей у полон і продаючи їх на невільницьких ринках Криму.

Захистити українство від іноземного гніту поставили собі за мету козаки. Це був проміжний прошарок між шляхтою і селянами. Від селян їх відрізняло те, що вони були вільними, а від шляхти те, що вони не могли володіти тими ж селянами. Селяни й міщани тікали від польського ярма на вільні, незаселені землі нижньої течії Дніпра, за неприступні дніпровські пороги і ставали там вільними людьми, тобто козаками. Звідси й назва козацтва – запорізьке.

Спочатку польська влада вирішила використати козаків у справі стримування татарських набігів на її південні кордони й тому мирилася із існуванням козацтва. Польський король навіть офіційно визнав певну кількість козацтва, яке заносилося в реєстр (так зване реєстрове козацтво) і утримував його. Але поряд з реєстрованими козаками знаходилася численна сила нереєстрових козаків.

Фактично на Запоріжжі виникла держава в державі, а саме відносно незалежна козацька держава в межах Речі Посполитої. Запорізька Січ була найдемократичнішим утворенням у тодішньому світі. Безпосередньо козаки переобирали щорічно кошового отамана (пізніше його стали називати гетьманом). Козацька держава мала дипломатичні стосунки із зарубіжним світом. Її значення і вплив ще більше посилилися в період визвольної війни українського народу проти польської шляхти. Вершиною ж козацького впливу на культурний розвиток українства став період Гетьманщини.

4. Освіта і наука, книгодрукування і література Х1У - першої половини ХУП ст.

Стержнем кожної національної культури є освіта. Не дати її знищити стало чи не основним завданням національно налаштованих українських суспільних верств. Вони намагалися зберегти старі школи, що функціонували при церквах і монастирях, благодійних установах та в приватних маєтках. В них навчалися діти не лише феодалної знаті і багатого міщанства, а й селян та ремісників. Поряд із українською мовою (тоді її називали слов'яно-руською) вивчалась латинська. Головно учителями були представники церкви. В Україні можна було отримати лише початкову й середню освіту.

Вищих шкіл на той час тут не існувало. Тому вищу освіту можна було отримати тільки за кордоном. Цю можливість мали лише заможні громадяни. Її вони широко й використовували. Вже з Х1У ст. українська молодь виїздила на навчання до західноєвропейських університетів, переважно до Болонського, Падуанського, Празького.

Багато українських студентів закінчили вищі учбові заклади Польщі. Протягом XV-XVI ст. більш як 800 молодих українців отримали освіту в Краківському університеті. Деякі випускники залишилися в ньому викладачами. Зокрема, в Краківському університеті працював магістр Лукаш з Нового Міста, українець за походженням, автор підручника з епістолографії (писання листів).

З Краківським університетом пов'язана діяльність його випускника, визначного культурного діяча, основоположника гуманістичної поезії, а згодом викладача античної літератури Павла Русина із міста Кросна.

Краківський університет закінчив медик, астроном і математик Юрій Котермак або Дрогобич (родом з міста Дрогобича). Він продовжив освіту у Болонському університеті, де не лише здобув ступінь доктора медицини, а був обраний деканом медичного факультету університету й викладав там медицину та астрономію. Після повернення з Італії наш знаменитий земляк викладав медицину в Краківському університеті, виконував обов'язки придворного лікаря короля Казимира. Одним із його учнів у Краківському університеті став Миколай Копернік. Юрій Котермак був не лише представником точних наук, але й ліриком, оскільки займався поетичною творчістю. Він також сприяв виходу книжок кириличним шрифтом у краківській друкарні Швайпольда Фіоля.

Вихованцем Краківського і Віденського університетів був письменник Станіслав Оріховський-Роксолан або Оріховський-Русин, як він сам себе називав, підкреслюючи цим приналежність до української національності. Сучасники ж його нарекли "руським Демосфеном". Під впливом ідей ідеолога Реформації Мартіна Лютера, на лекціях якого був присутній, Оріховський відстоював ідею незалежності світської влади від церковної.

Навчання у вищих учбових закладах європейських країн дозволило українським студентам оволодіти передовим науковим досвідом цих країн, познайомитися з новими гуманістичними й реформаторськими ідеями. Водночас багато українців – вихованців цих університетів зробили власний внесок у розвиток світової наукової думки. Ті ж, які повернулися на батьківщину широко використовували набутий за кордоном досвід для розвитку вітчизняної освітянської й наукової справи.

Отримати вищу освіту за кордоном могло лише досить вузьке коло українства. Відтак національно налаштована українська шляхта намагалася підготувати ґрунт для створення відповідних учбових закладів у себе на батьківщині. У цьому напрямку перший крок здійснили церковні братства – громадські організації православних міщан. В основному вони виникли наприкінці XV ст. у відповідь на католицьку експансію. Згідно статуту членом братства міг стати кожний православний, незважаючи на місце проживання й соціальне походження. Під час вступу робився одноразовий внесок, так званий укуп, потім сплачувалися членські внески. Головний контингент братств складали різного фаху ремісники, провідна ж роль належала багатим міщанам.

Ставлячи за мету захист православної віри, братства рішуче виступили проти національного і релігійного обмеження українців. Члени братств не лише підтримували один одного матеріально, допомагаючи при хворобі, старості, в похоронах, але й піклувалися освітянською справою. Для цього ними організовувалися й утримувалися братські школи, в яких викладання проводилося рідною мовою, засновувалися і субсидювалися книгодрукарні, бібліотеки, шпитали тощо.

Оскільки національне відродження почалося на західних землях, то й перші братства засновуються у духовному центрі цих земель – місті Львові. Це були Успенське (1463), Благовіщенське (1542) і Миколаївське (1544) братства, які користувалися значними правами. Зокрема, львівські братства отримали статус ставропігії. Тобто не підкорялися владі львівського єпископа і навіть київського митрополита, а безпосередньо підпорядковувалися константинопольському патріарху.

На початку ХУП ст. виникли братства в Києві, Луцьку, Бересті, Перемишлі та ін. Наприкінці ХУП ст. лише на Правобережній Україні діяло близько 30 братств.

У розвиток освітянської справи зробили свій внесок й окремі представники впливових українських родів, оскільки переманювання польською владою на свій бік української шляхти було справою поступовою. Увійшов в історію як щедрий меценат української культури, зокрема церкви й освіти, князь Костянтин Василь Острозький. Його іменували “некоронованим королем” Руси, оскільки він володів на Волині й Галичині тисячами сіл.

Завдяки його старанням Острог (на Рівненщині) протягом кількох десятиліть відігравав роль українських Афін. Тут творили як зарубіжні, так і вітчизняні видатні вчені та літератори. Серед них були відомий письменник грек Кирило Лукарис; професор Краківського університету, математик та астроном Ян Лотос; вихованець Падуанського університету ієромонах Купріян; українські науковці Дем’ян Наливайко та Герасим Смотрицький; письменники-полемісти Василь Суразький та Клірик Острозький (псевдонім).

Наявність такого високоосвіченого гурту людей дала можливість князю Острозькому організувати Острозьку школу. Вона постала близько 1576 року і здобула статус найкращого навчального закладу серед існуючих на той час православних шкіл. Сучасники називали її “тримовним ліцеєм” і навіть “академією”.

Навчальний процес Острозької школи був побудований на зразок європейських колегій. В ній крім обов’язкових для колегій дисциплін приділялася увага вивченню старослов’янської, грецької і латинської мов, а також патріотичному і православному вихованню. Знаменитими випускниками школи були Мелетій Смотрицький, відомий як автор слов’янської граматики, а також славний гетьман реєстрового козацтва Петро Конашевич-Сагайдачний.

Смерть князя Костянтина Василя Острозького в 1608 р. позначилася на долі Острозької школи. Його нащадки не опікувалися нею, а внучка Анна-Алоїза Острозька заповіла маєтності школи та власні кошти ордену єзуїтів.

Більше повезло Львівській братській школі, яка була майже ровесницею Острозької школи, оскільки відкрита у 1585 р. Її навчальна система була типовою для європейських колегій, де вивчалася “сім вільних наук” (нагадаємо, тривіум: три шляхи знань – граматика, риторика, діалектика та квадрівіум: чотири шляхи знань – арифметика, геометрія, астрономія, музика). Крім того студіювалися ще й мови – старослов’янська, грецька, латинська, польська, німецька.

У цій школі викладали такі визначні діячі, як Стефан та Лаврентій Зизанії, Іов Борецький, Ісайя Козловський, Сильвестр Косов, Іван Красовський та ін. Разом із Острозькою колегією Львівська братська школа мала етапне значення у становленні вищої освіти в Україні.

Вихід на політичну й культурну арену козацтва, яке стало провідною суспільно-політичною силою, змінив статус Києва. На початку ХУП ст. завдяки протекторатові козацтва він повертає собі колишнє значення духовної та політичної столиці України.

Особливо зміцнилися позиції Києва в часи Петра Конашевича-Сагайдачного – гетьмана реєстрового козацького війська.

Активний наступ католицизму підштовхнув переміщення українського культурно-освітнього центру із західноукраїнських земель в центральну Україну. Рятуючись від переслідування єзуїтів, галицька та волинська інтелігенція перебирається до Києва. Це відомі вже нам найактивніші діячі острозького та львівського кола – Іов Борецький, Єлисей Плетенецький, Захарій Копистенський, Сильвестр Косов, Касіян Сакович, Тарасій Земка, брати Зизанії й Беринди.

Названі та інші діячі сприяли налагодженню в Києві церковного життя, освітянської справи, книговидавництва. Зокрема, в 1615 р. засноване Київське братство при Богоявленській церкві на Подолі, в яке записався разом з усім Військом Запорізьким гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний (до речі теж галичанин). На кошти гетьмана й багатой міщанки Гальшки Гулевичівни створюється Київська братська школа.

У Києві, окрім братства, другим визначним культурним вогнищем стала Києво-Печерська лавра. В ній функціонувала освітянська школа і друкарня.

Друкарні готували матеріальну основу (забезпечуючи школи підручниками) не лише для освіти, а й для всього культурного життя, зокрема, літератури. Винахід друкарського станка німецьким майстром Йоганном Гутенбергом, перехід у XV ст. від папірису й пергаменту до паперу заклали фундамент для запровадження книжної справи в Європі. Більшість книг, особливо наукових, в цей період друкувалися латиною.

Архівні джерела дали вченим зробити висновок, що в Україні книгодрукування почалося із Львова. Як свідчать документи, там функціонувала друкарня ще перед 1460 року, бо саме в цьому році багатий львівський міщанин Степан Дропан подарував свою власну друкарню церкві Святого Онуфрія, яку польський король Казимир IУ підтвердив привілеєм 1469 р.

Як вже зазначалося, друкувалися книги головно латиною. Одні з перших книг церковнослов'янською мовою надрукували наприкінці XV - початку XVI ст. уже згаданий Швайпольд Фіоль у Кракові, а також Франциск Скорина у Празі.

В Україні відновив занедбане книгодрукарство Іван Федоров. Він разом із другом, українцем за походженням Петром Мстиславцем мали свою друкарню у Москву, де її було спалено. Рятуючись від переслідування, вони переїхали в Україну. В 1573 р. Федоров за допомогою меценатів створив друкарню у Львові. Там роком пізніше надрукував знаменитий “Апостол” (збірник описів життя святих) та “Буквар”.

Згодом Федоров на запрошення князя Костянтина Василя Острозького переїхав у його маєток в місті Острозі. Саме в цей період за ініціативи Острозького здійснювався грандіозний проект – готувалося до друку перше у слов'янському світі повне видання Біблії церковнослов'янською мовою.

Про масштаби цих робіт свідчить наступний факт. З метою пошуків достовірного тексту Костянтин Василь Острозький спорядив послів до Чехії, Польщі, Московії, Болгарії, Греції, Палестини, вів листування з Вселенським патріархом. Князь створив при академії спеціальну комісію з перекладу Святого письма, залучив 72-ох перекладачів, грецьких вчених.

У 1581 р. “Острозька Біблія” (1256 сторінок) побачила світ, ставши взірцем для всього християнського світу. Про цінність і високий рівень видання свідчить придбання примірників “Острозької Біблії” королівськими бібліотеками Швеції і Франції. У Москві вона багаторазово переписувалася й довго залишалася єдиним подібним виданням.

Після смерті Івана Федорова в 1583 р. його друкарню придбало Львівське Успенське братство. Ця друкарня діяла до скасування братства в 1787 р. З неї вийшла величезна кількість релігійної, навчально-дидактичної та світської літератури. Перші друкарні створювалися, як вже відмічалось, при церковних братствах. Пізніше дістали поширення приватні друкарні. Вже в першій половині ХУІ ст. в Україні нараховувалося близько 20 друкарень.

Зокрема, у 1638-1667 рр. значна видавнича діяльність проводилася львівською друкарнею, заснованою Михайлом Сльозкою. Поза Львовом активно діяли друкарні у Стрятині та Крилосі. Їхніми власниками були Федір та Гедеон Балабани.

У свій час Стрятинську друкарню придбав Єлисей Плетенецький, син дяка Львівської Успенської церкви. Згодом він перевіз її до Києва і цим заклав основи одного з найбільших друкарських осередків в Україні – друкарні Києво-Печерської лаври. Сам Єлисей Плетенецький став архімандритом Києво-Печерської лаври. В лаврській друкарні побачили світ десятки примірників релігійної, навчально-дидактичної, історичної та художньої літератури.

Подальший розвиток не лише книгодрукування, а й всієї української культури пов'язаний з іменем визначного політичного, церковного й освітнього діяча України Петра Могили (1596-1648). Від 1627 р. він обіймає посаду архімандрита Києво-Печерської лаври, дбає про удосконалення книжної справи у Києво-Печерській друкарні. В 1632 р. Петро Могила стає митрополитом Київським і Галицьким.

Син молдавського господаря Симона (молдавської княжої династії, спорідненої з українськими та польськими родами) Петро Могила здобув освіту у Львівській братській школі та слухав лекції у ряді західноєвропейських університетів. Період його духовного керівництва (1632-1648) іменують могилянським, настільки яскравою була індивідуальність митрополита. Його твори “Літургіон або Служебник”, “Анфологіон”, “Євхологіон”, “Православне ісповідання віри”, “Требник” розкривають засади православної догматики. Ці богословські праці дали підставу Петру Могилі отримати ступінь доктора богословських наук.

До видатних заслуг Петра Могили належить підняття до західноєвропейського рівня вищої освіти не лише в Україні, а й на батьківщині сподвижника. В 1631 р. він відкриває Лаврську школу. У наступному році з його ініціативи вона об'єднується з Київською братською школою й на їхній базі створюється Київська колегія, названа на його честь Києво-Могилянською колегією (з 1701 – Києво-Могилянська академія). У 1634 р. засновано філіал цієї колегії у Вінниці, а в 1636 р. створено латинську колегію в Кременці. За ініціативою Петра Могили постала також Слов'яно-греко-латинська академія в місті Яссах (1640).

Ці учбові заклади, зберігаючи національні освітянські традиції, прийняли програму і засвоїли методи західноєвропейських університетів. Проте за духом та змістом вони залишалися православними. Основною мовою навчання, як і у всіх західноєвропейських університетах, була латинь, хоча вивчалися й інші мови. Зокрема, у Києво-Могилянській колегії поряд з латиною вивчалися старослов'янська, грецька, польська, німецька, велися окремі курси французької та єврейської мов.

Києво-Могилянська колегія мала досконалі навчальні програми, досвідчений, високоінтелектуальний професорсько-викладацький склад, добру матеріальну базу, багату бібліотеку. Все це дало їй підставу до середини ХУП ст. зайняти провідне місце не лише серед навчальних закладів України, але й усієї Європи. В 1736 р. тут крім українців, росіян, білорусів здобувало освіту ще й 127 студентів з інших європейських країн. В свою чергу Петро Могила увів практику відправлення найкращих випускників академії до провідних західноєвропейських університетів для продовження освіти.

Освіта й книгодрукування сприяли розвитку національної літератури. Після певної перерви літературного процесу в ХІУ-ХУ ст., зумовленої історичними реаліями, починається відродження національної літератури: відбувається формування національної мови, нових жанрів і стилів, запровадження нової тематики. У цьому процесі певне значення мали західноєвропейські впливи, зокрема культура Ренесансу. Її вплив найбільш виразно проявився в ХУІ - першій половині ХУП ст.

У цей період в Україні найбільше поширення дістала перекладна література, зокрема різні наукові трактати та довідники. Проте на перше місце виходять переклади Святого письма, що представляли жанр агіографії (з грецької – “святе письмо”).

Визначною пам'яткою староукраїнської мови є “Пересопницьке Євангеліє”, перекладене так званою простою мовою, близькою до народної. Цей переклад здійснили у 1556-1561 рр. Михайло Василевич та архімандрит Пересопницького монастиря Григорій. До речі, саме на цьому Євангелію складав присягу на вірність українському народові перший президент незалежної, соборної української держави Леонід Кравчук.

Оригінальні твори цього періоду більше стосуються українського епосу. Цей жанр все більше урізноманітнюється. Досить широке поширення мали думи, балади, історичні пісні тощо. Досить популярними стали думи “Маруся Богуславка”, “Самійло Кішка”, “Пісня про Байду” та ін. Епічні (розповідні) твори головно присвячувалися визвольній тематиці.

Іноземне ярмо не стало на заваді написанню історичних творів, зокрема літописної літератури. До останньої відноситься “Густинський літопис”, де йде мова про події української історії, починаючи від Київської Русі й до кінця ХУІ ст. Причому автор розрізняє історію України-Руси й Московської держави, висвітлює історію козацтва, досліджує проблему генезису української культури, який заперечували польські автори.

Книгодрукування покликала до життя появу всякого роду посвят – передмов і післямов до книжок. У них відмічалися заслуги осіб, які сприяли появі друкованого твору, розповідалися про їхні добродійні справи.

Досить оригінальним історичним джерелом стали віршовані панегірики (похвальні промови). Їхня поява пов'язувалася головно з ювілеями або похоронами відомих церковних, громадських і культурних діячів. Серед них заслуговують уваги панегірики на честь Єлисея Плетенецького і Петра Могили.

Гострота релігійної проблеми сприяла розвитку релігійної поезії. Це були легенди, вірші, пісні. В них розповідалося про зародження світу, перших біблійних людей, життя Христа, піднімалися моральні теми тощо.

У Західній Україні й досі у різдвяні свята декламуються різдвяні вірші відомого освітянина, автора першого друкованого українського словника Памви Беринди. Вперше їх декламували учні Львівської братської школи.

Подальший розвиток отримала житійська література, що розповідала про життя святих. Цей жанр достойно представила чотири томна книга випускника, а згодом і професора Києво-Могилянської академії Дмитра Туптала “Четъї Мінеї” (Київ, 1689-1705), в якій використано багато слов’янських, грецьких і латинських джерел.

Берестейська церковна унія стала причиною виникнення жанру полемічної літератури. Суть його полягала в тому, що українські літератори вступали в релігійну полеміку з польськими авторами, які обґрунтовували католицьку експансію на схід. Спротив виник і спробі запровадити в Україні григоріанський календар замість юліанського.

З гострими полемічними творами “Ключ царства небесного” і “Календар римський новий” першим виступив ректор Острозької школи Герасим Смотрицький. Цю полеміку продовжив його син Мелетій Смотрицький, який написав знаменитий “Тренос” (з грецької “Плач”), хоча сам згодом прийняв унію. Своім літературно-полемічним твором “Палінодія, або Книга оборони” прославився письменник, архімандрит Києво-Печерської лаври Захарій Копистенський.

До гурту письменників-полемістів приєднався перший ректор Львівської братської школи Стефан Зизанія. Вже в своєму підручнику для православних шкіл “Катехізіс” він таврує догматичні основи католицької церкви. Полемічний пафос виділяє його твір “Казання святого Кирила, патріарха ієрусалимського, о антихристі”.

Вершиною полемічної літератури стала творчість Івана Вишенського, який пішов далі свої однодумців. Він не лише боронив православну церкву від зазіхань католицизму, але й сподівався на перемогу справжнього християнства над усіма іншими “сектами і вірами”, висував утопічну ідею “царства Божого на землі”, викривав користолюбство духовенства, яке забуло Бога. Він показав приклад для духівництва своїм власним життям. Вишенський емігрував до Греції і став ченцем-відлюдником в одній із святих печер на славнозвісній горі Афон.

5. Архітектура і образотворче мистецтво Х1У - першої половини ХУП ст.

Іноземне ярмо вплинуло й на розвиток українського мистецтва. Його відродження почалося в ХУ1 - першій половині ХУП ст. й справедливо дістало назву українського Ренесансу. Останній сформувався в Україні з деяким хронологічним запізненням. Проте Ренесанс початку ХУП ст. вже поєднується з елементами нового стилю – бароко.

Найяскравіше ренесансні форми проявилися в архітектурі, яка намагається повернутися до класичних засад античної архітектури. Особливістю архітектури ХУ1-ХУП ст. є певна зміна її призначення. Поряд з оборонними та культовими спорудами все більша увага приділяється цивільному будівництву.

Проте культова і оборонна архітектура також видозмінюється. В останній впроваджується бастионна система, що вперше з’явилася в Італії наприкінці ХУ1 ст. Бастиони зводяться у Острозькому, Бродівському та Бережанському замках і перетворюють їх у неприступні фортеці. Укріплюються й Збаразький, Золочівський, Підгорецький замки. Причому останні набувають вигляду палацу-резиденції.

Особливо яскраво ренесансні новації проявляються в культовому будівництві. Серед будівель цього типу виділяється група львівських пам'яток. Насамперед до них належить ансамбль Успенської церкви, каплиці знатних львівських родів Камп'янів і Боїмів та ін.

У львівській ренесансній архітектурі значними були італійські впливи. Вони поширювалися через будівничих – вихідців із Ломбардії, Венеції, Риму, Падуї, Барбони. Це Петро Барбона, Павло Італієць, Павло Римлянин, Амброзій Прихильний, Павло Щасливий та ін. Але принесені із Заходу ренесансні нововведення набувають національного колориту.

У ренесансній архітектурі все більшої ваги набирає житлове будівництво. У Львові цивільні споруди тієї доби зосереджуються на площі Ринок – центрі політичного та торговельного життя. Вони і тепер є окрасою міста.

У добу Ренесансу поряд з архітектурою розвивається й скульптура. Вона стає не лише необхідним доповненням до будівлі, але й ознакою її стилю. На українських землях розвиток скульптури перш за все був пов'язаний із поширенням католицизму, оскільки останній використовував її для прикрашення культових споруд. З цією метою за православним каноном використовувався лише іконопис.

Для прикрашання храмів і палаців використовується орнаментальна різьба та декоративна пластика, тематична різьба (рельєфи на фасадах храмів та будинків, сцени вітарів). Не меншого поширення набула й круга скульптура – це постаті святих, патронів, античних персонажів, надгробні портрети.

Одним із провідних видів ренесансного образотворчого мистецтва залишився живопис. У свою чергу до кінця ХУП ст. серед жанрів малярства домінуючим видом залишається іконопис. Історичні реалії обумовили його відродження саме на західноукраїнських землях, звідки згодом він поширився в Центральну й Східну Україну.

Причому імена іконописців ХІУ-ХУ ст. до нас не дійшли. Нам відомі імена художників ХУІ-ХУП ст., які вже підписували свої твори і дату їх створення. Це були майстри Максим Воробей, його син Васько, Федусько із Самбора, Лаврентій Пухало (відомий ще як Пухальський), Федір Сенькович, Микола Петрахович та ін.

У ХУІ - першій половині ХУП ст. провідним центром українського живопису стає Львів. Про високий рівень образотворчого мистецтва свідчить існування у Львові окремого малярського цеха. Місцеві майстри досягли великої майстерності у виконанні іконостасних комплексів. Самими визначними з них є П'ятницький (межа ХУІ-ХУП ст., Львів), Успенський (1638, село Великі Грибовичі) та Святодухівський (1650, місто Рогатин).

У добу Ренесансу львівські художники започаткували становлення як окремого жанру портретного живопису. В свою чергу портретний жанр мав наступні типи: донаторський (з грецької "той хто дарує", тобто портрети меценатів), епітафний (помертні портрети), парадний. Цю галузь прославили відомі майстри: Войцех Стефанович, Федір Сенькович і Микола Петрахович.

Розвиток графіки був пов'язаний із потребами мистецького оформлення книг. З того часу збереглося чимало графічних робіт безіменних авторів. Зокрема, численними гравюрами прикрашені вірші письменника, філософа, ректора Київської братської школи Касіяна Саковича на похорон Петра Конашевича-Сагайдачного. Серед зображень: здобуття запорожцями фортеці Кафи, портрет гетьмана на коні, з булавою в руках, озброєного луком й стрілами, на тлі здобутого ним міста Кафи та ін.

З тих майстрів, чиє ім'я зберегла історія, виділяється як один із неперевершених майстрів першої половини ХУП ст. гравер Ілля. Його різцю належить більше як півтисячі гравюр. Він розпочав свою творчу діяльність у львівській друкарні Михайла Сльозки і закінчив у типографії Києво-Печерської лаври. Вершиною творчої майстерності Іллі є ілюстрації до Києво-Печерського патерика, виданого у лаврській друкарні.

Ренесансне мистецтво ХУ1- першої половини ХУП ст. формувалося під впливом західноєвропейського Ренесансу на західноукраїнських землях, а вже звідти згодом поширилося в центральну і східну Україну. Воно сприяло піднесенню освіти, літератури, поширенню книгодрукування, появі нових архітектурних і образотворчих стилів і таким чином заклало міцний фундамент злету доби козацького бароко.

Отже, ні іноземне монголо-татарське ярмо, ні литовсько-польське поневолення не змогли знищити національну ідентичність українства, зруйнувати його культуру. Могутній культурний потенціал Київської Русі підживлював культуру українського народу протягом століть його підневільного існування. Найменше послаблення колоніального гніту сприяло подальшому розвитку українських культурних надбань.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ

1. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: Навч. посібник. (О.О.Любар, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко). – К.:Знання, 2006, - 447 с.
2. Нариси з історії українського мистецтва. – К.: Мистецтво, 1996. – 670 с.
3. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. – К.: МП “Абрис”, 1991.- 272 с.
4. Попович М.В. Нарис історії культури України – К.: Арттек, 2001. – 727 с.
5. Шейко В.М. та ін. Історія української художньої культури. – Харків: Регіон-інформ, 2003.- 178 с.
6. Бенуа А.Н. Русское искусство ХУШ – ХХ веков: (Летопись русского искусства глазами великих художников). – М.: Яуза:Эксио, 2004. – 542 с.
7. Верман Карл. История искусств всех времен и народов. В 3 т. – М.: АСТ, 2001.- Т.1. – 942 с.; Т.2.- 943 с.; Т.3. – 943 с.
8. Герої та знаменитості в українській культурі. – К.: Укр. центр культ. досліджень. І-тут культ. політики, 1999.- 351 с.
9. Гнедич Петро Петрович. История искусств: Зодчество. Живопись. Ваяние: В 3 т.- М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2004. – Т. 1. – 479 с.; Т. 2. – 574 с.; Т. 3. – 638 с.
10. Грушевський М.С. Історія української літератури. В 6 т.– К.: Либідь.–Т.1.– 1993.–389 с.; Т.2.–1993.–261 с.; Т.3.–1993.–282 с.; Т.4.–1994.– 232 с.; Т.5.-1995.– 254 с.; Т.6.-1996.–260 с.
11. Дідич Галина С. Історія західноєвропейської музики. – Кіровоград: Кіровоград. пед. у-тет, 2003. - Ч. 1. – 170 с.
12. Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Femina, 1995. – 685.
13. Ильина Т.В. История искусств. Западноевропейское искусство. – М.: Высшая школа, 2002. – 366 с.
14. Ильина Т.В. История искусств: Отечественное искусство.– М.: Высшая школа, 2003.– 405 с.
15. Історія української культури. В 5 т. К.: Наукова думка. - Т.1.- 2001. – 1134 с.; Т. 2. –2002. – 846 с.; Т.3.- 2004. – 1246 с.
16. Коллинз Стефан. Классическая музыка от и до (Пространство, наполненное гармонией). – М.: Изд. Торг. дом «Гранд»:Файр-Пресс, 2001.- 286 с.
17. Кононенко П.П. Українська освіта у світовому часопросторі. (П.П.Кононенко, Т.П.Кононенко) – К.: Товариство “Знання” України, 2007. – 591 с.

ТЕСТ

1.Автохтонним на території Київської Русі було населення:

а) Трипільської культури; б) держави киммерійців; в) держави скіфів;

2.Першою кам'яною культовою спорудою в Київській Русі була:

а) Десятинна церква; б) Софіївський собор; в) Михайлівський собор.

3.Яка писемність була поширена в Київській Русі після її хрещення завдяки просвітницькій діяльності солунських братів Кирила і Мефодія?:

а) глаголиця; б) кирилиця; в) латина.

4.Першою відомою пам'яткою літописання в Київській Русі була:

а) літопис Київський; б) літопис Гальцько-Волинський; в) "Повість временних літ" Нестора-літописця.

5.Перші церковні братства були засновані в: *а) Києві; б) Острозі; в) Львові.*

6."Пересопницьке Євангеліє" перекладене у 1561 р. ченцями Пересопницького монастиря на Волині із старослов'янської мови на:

а) польську мову; б) українську мову; в) литовську мову.

7.Основною мовою навчання в Києво-Могилянській колегії була:

а) українська мова; б) старослов'янська мова; в) латинська мова.

8.Повне видання Біблії церковнослов'янською мовою здійснив:

а) Василь Костянтин Острозький; б) Петро Могила; в) Єлисей Плетенецький.

9.Заснував у 1632 р. Київську колегію:

а) Петро Могила; б) Василь Костянтин Острозький; в) Єлисей Плетенецький.

10.Ювелірні вироби, що являли собою узори з тонких металевих ниток є технікою: *а) зерні; б) перегородчастої емалі; в) скані.*

ТЕМА 12.

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

План

1. Феномен козацької культури.
2. Українське культурне піднесення часів Визвольної війни і Гетьманщини.

1. Феномен козацької культури.

Культура епохи Просвітництва певним чином вплинула на подальший поступ української культури. Через сусідні держави її надбання засвоюються на українських землях. Саме в цей період український народ вступив у знаменну пору своєї історії. Це був час визвольної війни українського народу проти польського панування та відносно самостійний період Гетьманщини, коли влада в Україні, хоча й обмежена урядом Росії, знаходилася в руках українських гетьманів.

У цей час в Україні формується й розквітає культура українського бароко. Якщо Ренесанс був притаманний лише західноукраїнським землям, то культура бароко поширюється на всю Україну, включаючи центральні та східні її частини. Тобто бароко в Україні того періоду став загальнонаціональним стилем. Проте поділ України на Правобережну й Лівобережну спричинив розвиток двох регіональних варіантів у межах одного й того ж стилю.

На Правобережній Україні більш позначилися західноєвропейські культурні впливи, передусім польські. На Лівобережжі національні особливості проявилися більш виразно. Причиною тому був козацький чинник, що суттєво позначився на формуванні культури, яка увійшла в історію під назвою козацького бароко.

В українському бароко присутні не лише його два регіональні варіанти, але й два рівні: “верхній” або аристократичний та “нижній” або демократичний, народний. Ці два рівні відповідали смакам і уподобанням відповідних верст української спільноти. “Верхній” представляли українські шляхта, козацька старшина, “нижній” – українські селяни, міщани, козаки.

Столітнє існування козацької держави – автономної Гетьманщини дало можливість збагачувати духовне й мистецьке життя українства. Демократичний козацький устрій вивів на громадсько-політичну арену нову суспільну верству – козаччину, яка зайняла провідні позиції в економічному й політичному житті Гетьманщини. Правляче становище козаччини обумовило її панування в духовній і культурній сферах. Вищі кола козацтва становили добре освічену верству українського суспільства. Вона й представляла нову національну еліту, яка у кожній країні є рушійною силою в розвитку національної культури.

У своїх вищих колах козацтво становило добре освічену культурну верству українського суспільства. Відтак воно стало основою формування нової творчої еліти.

Козацтво цього періоду випередило навіть українське духовенство, яке протягом століть охороняло й поширювало національні культурні традиції. В свою чергу це дало йому можливість не лише захищати рідну церкву, але творити національні матеріальні й духовні цінності. Таким чином формується феномен козацької культури.

2. Українське культурне піднесення часів Визвольної війни і Гетьманщини.

У добу козацької держави в культурній сфері пріоритетною була освітянська справа, що формувала фундамент культурного життя. За рівнем освіти Гетьманщина часів Івана Мазепи, Івана Скоропадського, Дмитра Апостола, Кирила Розумовського стала однією з передових країн Європи. Вплив української освіти й культури відчували на собі всі сусідні держави, особливо Московська метрополія. Більш-менш сприятливі умови для культурного розвитку Гетьманщини дали можливість українству досягти справжніх інтелектуальних вершин.

До середини ХУІІІ ст. в Україні існувала ціла мережа навчальних закладів. Освітою були охоплені майже всі верстви населення. Початкову освіту давали головно сільські церковні школи, середню – міські школи братського типу. Першою сходинкою до вищої освіти стали колегії у більшості полкових міст. Перед московською метрополією українські гетьмани ставили питання про відкриття вищих навчальних закладів у Києві й Батурині, але отримали відмову. Школи й вчителі знаходилися на утримуванні сільських і міських громад. Значні кошти їм виділяли церковні братства й меценати з числа української шляхти й козацької старшини.

Про стан тодішньої освіти говорить наступний факт. У 1740-1748 рр. на території семи полків Гетьманщини функціонувало 866 шкіл. Тобто одна школа обслуговувала 1 тисячу населення. Наприкінці ХІХ ст. одна школа вже припадала на 6 тисяч населення. Це дає підстави зробити висновок, що в часи Гетьманщини майже все населення було грамотним.

Такий стан речей ще за часів Богдана Хмельницького засвідчив сірійський мандрівник Павло Алепський, який супроводжував Антіохійського патріарха Макарія у його мандрівці по Україні. “По всій землі козаків, тобто русинів, - пише він, - ми помітили гарну рису, яка викликала наше здивування: всі вони за малим винятком, навіть більшість їхніх жінок і дочок, уміють читати ... В землі козаків усі діти уміють читати, навіть сироти”. Це здивування й захоплення пролунало з вуст людини, яка відвідала багато країн і добре знала стан тодішньої освіти. Для порівняння: в Московії на той час було грамотним лише 25 % населення.

Серед українства просвітницькі етичні ідеї поширював видатний філософ і поет Григорій Сковорода (1722-1794) – визначна постать всієї української культури другої половини ХУІІІ ст. Енциклопедичні знання, глибоке знайомство не лише з античною філософською спадщиною, але й здобутками сучасної йому західноєвропейської думки, володіння багатьма іноземними мовами відшліфували філософське вчення українського генія, яке він виклав у своїх численних трактатах і діалогах.

Його теоретичною основою є своєрідна форма пантеїзму, за якою ототожнювалися Бог й природа. Разом з тим філософ твердив, що в природі є два начала: духовне (“невидима натура”) й тілесне, матеріальне (“видима натура”). На цій основі він розробив концепцію існування трьох світів. Перший – макрокосм: безконечний всесвіт, що містить в собі безліч світів. Другий – мікркосм: ним є людина. Третій – “символічний” світ Біблії.

Одне з центральних місць у філософській думці Сковороди, як й інших просвітителів ХУІІ-ХУІІІ ст., займала ідея про щастя людини. За Сковородою щастя людини в так званій “сродній праці”, тобто такій, яка б відповідала її природним нахилам. Свої ідеї серед широкого загалу філософ проповідував протягом 15 років викладацької діяльності й 25 років мандрів.

З літературних творів Григорія Сковороди найбільш відомі збірка поезій “Сад божественних пісень” і збірник байок “Басні харківські”. Жоден його твір не друкувався за життя. Більшість їх розповсюджувалася по Україні в рукописних списках. Філософські, суспільно-політичні й етичні погляди просвітника зіграли велику роль в національному пробудженні українства.

Завдяки просвітницькій діяльності Григорія Сковороди й попереднім реформаторським перетворенням Петра Могили та їхніх сподвижників вже наприкінці ХУП ст. відбулися значні зрушення в культурній сфері, зокрема, в галузі освіти. Передусім це стосувалося Києво-Могилянської колегії. В 1701 р. їй був наданий статус академії. Ціле століття (починаючи з моменту заснування в 1632 р.) по право називають її “золотою добою”. Плідне використання західноєвропейського науково-освітнього досвіду дало можливість цьому учбовому закладу стати справжнім науково-освітнім вогнищем не лише для України, але й для сусідніх держав.

Тут викладали видатні професори. Зокрема, читали поезику і риторика Феофан Прокопович (1681-1736), Симеон Полоцький (1629-1689), Лазар Баранович (бл.1620-1693), Митрофан Довгалецький; філософію і теологію – Стефан Яворський (1658-1722), Георгій Кониський (1717-1795); філософію і психологію – Інокентій Гізель (бл.1600-1683). Академія не мала станових обмежень. Більшість її студентів представляла козацьку верству.

Києво-Могилянська академія уславилася іменами своїх видатних вихованців, зокрема, вже згаданого Григорія Сковороди, відомих лікарів Івана Полетики (1726-1783) й Олександра Шумлянського (1748-1795), основоположника епідеміології Данила Самойловича (1743 або 1744-1805), культурно-освітнього й церковного діяча Манасія Максимовича (р.н.невід.-1758), архітектора Івана Григоровича-Барського (1713-1785), історика Миколи Бантиш-Каменського (1788-1850), дипломата, письменника Олександра Безбородька (1747-1799), композитора Максима Березовського (1745-1777) та ін.

Проте розвиток української культури, в т.ч. й науково-освітньої справи, не відповідав колоніальній політиці Росії. Адже чим нижчим ставав культурний потенціал поневоленого народу, тим легше й скоріше він піддавався колоніальному гнобленню. Цю політику активно проводили російські правителі, зокрема Петро 1, в часи якого зазнають переслідування українські церква, освіта, книгодрукування.

А оскільки тодішня російська держава знаходилася на значно нижчому культурному рівні ніж Гетьманщина, то її можновладці намагалися перебрати українські інтелектуальні кадри. Останні відіграли провідну роль у розбудові науково-освітнього життя метрополії. Перш за все це стосується випускників і професорсько-викладацького складу Києво-Могилянської академії. В Києво-Могилянській академії здобули освіту 21 із 25 ректорів Московської академії, 95 із 125 її професорів. Симеон Полоцький, Стефан Яворський, Феофан Прокопович, Дмитро Туптало (1651-1709) були першими, хто втілював у життя освітньо-наукові реформаторські задуми російського монарха – Петра 1.

Києво-Могилянська академія започаткувала розвиток українського театру. Теорія драми розроблялася у курсах поезику академічної професури. До того ж вона відточувалася на практиці в шкільних виставах, авторами і режисерами яких були професори академії.

Найбільшого поширення набули два види драми: релігійна і світська. Релігійна драма, в свою чергу, поділялася на три напрями. Це були: містерія (таїнство спокутування людських гріхів Ісусом Христом), міракл (події з життя святих), мораліте (драми, в яких виступали алегоричні фігури Душі, Любові, Гніву, Заздрості та інші й велися повчальні розмови).

За допомогою постановок світської драми викладачі намагалися наочно познайомити своїх вихованців з творами грецьких й римських авторів, тематикою історичних сюжетів. Зокрема, поет Дмитро Туптало створив драму “Комедія на Різдво Христове”, Симеон Полоцький – драму “Про Навуходоносора”, Георгій Кониський – “Воскресіння мертвих”, Феофан Прокопович – “Володимир”.

Як самостійний театральний жанр розвивається інтермедія. Спочатку це були комедійні вставки до поважного драматичного твору. Перетворення академії від середини ХУІІІ ст. у суто релігійний заклад стало причиною заборони влаштування в академії шкільних вистав і як наслідок – шкільна драма занепала.

На той час користувалася популярністю вертепна драма – ляльковий театр. Вертеп (печера, в якій народився Христос) зображали у вигляді двоповерхового будиночка, де ляльки приводились у рух за допомогою ниток. На верхньому поверсі розігрувалися сюжети з релігійної тематики, а на нижньому – народно-побутові. Вертепні вистави влаштовувалися на торгових площах, в будинках української шляхти, заможних козаків і міщан.

За доби Гетьманщини певні зміни відбулися і в літературному процесі. Друга половина ХУІІІ ст. ознаменувалася появою дум й історичних пісень, в яких відображалися події визвольної боротьби українського народу проти польської шляхти. Серед широкого загалу досить популярними були сентиментальні пісні. Багато їх приписують Марусі Чурай – легендарній українській співачці, яка нібито жила у Полтаві.

Серед літературних жанрів значне місце займали агіографічні й полемічні твори, проповіді, драми, вірші, панегірики (похвали) тощо. В українській поезії цього періоду виділяється творчий доробок поетів Климентія Зіновієва (р.н.невід.-1712), Івана Величковського (р.н.невід.-1701), Данила Братковського (р.н.невід.-1702).

Риси літературного й історичного твору поєднали літописи, які теж набувають ознак нового часу. Якщо редакції Київського літопису початку ХУІ ст. тяжіли до давньоруської стилістики, то більш пізні його редакції написані мовою, близькою до народної.

Наприкінці ХУІ ст. з'явилися так звані козацькі літописи. Перший з них – “Густинський літопис” невідомого автора (в якому багато розділів присвячено козащині) викладає історію України до 1597 р.

У літописі гадяцького полковника Григорія Граб'янки (р.н.невід.-бл.1737) висвітлюється історія України до 1709 р., причому головна увага приділяється історії козацтва, Богдану Хмельницькому як полководцеві й державному діячеві.

“Літопис Самовидця” (автором якого вважають генерального підскарб'я Романа Ракушку-Романовського, 1623-1703) розповідає про події 1648-1702 рр. і є цінним джерелом вивчення визвольних змагань українства тієї доби.

З аналогічних позицій написаний Самійлом Величком (бл.1670-після 1728) літопис історії українського народу в хронологічних межах 1648-1700 рр.

У своїх творах автори використовували поряд із документальними джерелами власні спогади, фольклор.

Найповніше культура українського бароко втілилася в архітектурі. Поряд з церковною архітектурою розвивається й цивільне будівництво. Світські будівлі зводяться з розкішними фронтонами, порталами, брамами, прикрашеними вигнутими деталями, буйним орнаментом. Замовниками такого будівництва виступає українська шляхта, козацька старшина, багаті міщани. Проте стиль бароко в Україні набуває національного колориту.

У розвитку архітектурного мистецтва значна заслуга належить гетьманам Івану Самойловичу та Івану Мазепі. Зокрема, Мазепа увійшов в історію як щедрий меценат української православної церкви. За його вказівкою зведено чи перебудовано більше двох десятків храмів, в тому числі шість у Києві.

Серед збудованих Іваном Мазепою культових споруд у Києві є Микільський собор, Богоявленська (братська) церква на Подолі, церква Всіх Святих у Києво-Печерській лаврі; в числі перебудованих – Софійський собор, Успенський собор, Кирилівська церква, Михайлівська церква Видубицького монастиря та ін. Краса й монументальність перелічених споруд засвідчують не лише майстерність будівничих, але й мистецький хист та витончений смак самого гетьмана.

Саме в добу гетьмана Івана Мазепи сформувався стиль, що дістав назву українського або козацького бароко. За влучною оцінкою В.Антоновича це була “друга золота доба українського мистецтва після великокняжої доби Володимира Великого і Ярослава Мудрого”.

В основі козацького бароко був традиційно поширений в Україні тип дерев'яної церкви, яку нібито одягли в камінь, водночас прикрасивши її досконалими декоративними оздобленнями. Як правило в цих спорудах відсутній чітко окреслений фасад, оскільки вони однаково пишно прикрашалися з усіх чотирьох сторін. Такий архітектурний прийом став характерною рисою козацького бароко.

На західноукраїнських землях найвизначнішою пам'яткою архітектури бароко поправу вважається собор святого Юра у Львові, зведений 1745-1770 рр. за проектом архітектора Бернарда Імеретина (кін. 17 ст.-1759). В його архітектурі західноєвропейські риси гармонійно поєднані з національними українськими.

В українському образотворчому мистецтві другої половини ХУП - першої половини ХУШ ст. на першому плані продовжує бути іконопис. Проте з часом він все більше відходить від канонічності. Обличчя святих втрачали традиційну схематичність й набували реалістичних рис, хоча в своїй творчості митці ще не відійшли від декоративності.

Особливо відчутні ренесансно-барокові форми в іконостасному мистецтві, що відзначається особливою граціозністю й пишністю. В цьому художньому виді вершин майстерності досяг живописець Іван Руткович. Одним із самих його знаменитих іконостасів є монументальний іконостасний комплекс із Скваряви.

У зв'язку з бурхливим зведенням культових споруд на землях Гетьманщини центр іконопису, зокрема, іконостасного живопису, переміщається із Західної в Центральну Україну.

У цей період дістав поширення світський портрет, який теж став більш життєвим, хоча ще повністю не втратив зв'язок з іконописом. Західноукраїнське портретне мистецтво представлене головно портретами львівських братчиків, яких митці зображали в представницьких позах, із жезлом, гербами та іншими атрибутами.

У Західній Україні склалася традиція замовлення посмертних портретів, які часто виставлялися в каплицях та церквах.

Особливо славилися художні полотна Луки Долинського (1750-1824), який був родом із Білої Церкви, здобув мистецьку освіту у Відні й працював у Львові. Поряд із біблійною тематикою (зокрема, написав ікони для собору Святого Юра) митець приділяв багато уваги парадному портрету.

У Центральній Україні світські портрети дали змогу донести до сучасників художні образи Богдана Хмельницького та його сподвижників, українських гетьманів та козацької старшини. Тут парадний портрет дістав назву “парсун”. На храмовому або ктиторському портреті зображалися меценати церкви. Ктиторами (народною мовою “титарями”) величали фундаторів, жертводавців і опікунів тієї чи іншої церкви.

У ХУП-ХУШ ст. в Україні продовжувалося розвиватися мистецтво гравюри, яке використовувалося в книгодрукуванні. Його центрами стали друкарні Києво-Печерської лаври, Троїцько-Ільїнського монастиря в Чернігові та Успенського братства у Львові. Відомим представником стилю бароко був Олександр Тарасевич (1640-1727), який удосконалював свою майстерність в Аугсбурзі (Баварія) в майстерні граверів Кіліанів й працював у друкарні при Віленській академії та очолював Києво-Печерську друкарню. Поряд з ілюстрацією біблійної літератури та інших творів він приділяв багато уваги створенню друкованих портретів відомих співвітчизників.

З Києво-Печерською друкарнею була пов’язана й творча діяльність інших відомих граверів першої половини ХУШ ст. Григорія Левицького (1698-1769) та Аверкія Козачківського.

Співучість й музичність українського народу була не останнім фактором у розвитку українського музичного мистецтва. Йому велика увага приділялася в тодішніх навчальних та духовних закладах. При православних церквах існували хори, при греко-католицьких – ще й музичний супровід. У більшості українських колегіях функціонували хоріві капели, театри. Українське музичне мистецтво славилося за межами батьківщини. Українці були вчителями співу в багатьох містах Росії, видавали там нотні книги.

У середині ХУШ ст. центром культурного життя Лівобережжя стає Глухів – остання столиця гетьманської України. Гетьман Кирило Розумовський утримував при своєму дворі власний театр і оркестр. На його сцені ставилися популярні італійські опери, кращі п’єси класичної європейської драматургії, виконувалися уривки з балетів. Тут до послуг музикантів була й найбільша в Європі нотна бібліотека.

У Глухові за царським наказом для підготовки хористів відкрилася співацька школа. З неї вийшли видатні композитори, творці української музики Максим Березовський (1745-1777), Дмитро Бортнянський (1751-1825), Артем Ведель (1767-1808) (причому перші два уродженці Глухова, третій – Києва). Їхня музика, особливо церковна, й зараз затребувана не лише в Україні, але й за її межами. Історичні реалії змусили цих українських композиторів жити й творити в Росії, відтак російські музикознавці вважають їх своїм національним надбанням.

Відносна державна самостійність періоду визвольних змагань і Гетьманщини дала можливість відродитися українській культурі. Вона не лише заявила про себе невмирущими цінностями, але й започаткувала культурне піднесення Російської імперії, яка на той час знаходилася на нижчому в порівнянні з українським культурному щаблі. Злет тогочасної української культури захистив її від повного знищення в умовах гнітючої колоніальної залежності.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ :

1. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: Навч. посібник. (О.О.Любар, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко). – К.:Знання. 2006, - 447 с.
2. Нариси з історії українського мистецтва. – К.: Мистецтво, 1996. – 670 с.
3. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. – К.: МП “Абрис”, 1991.- 272 с.
4. Попович М.В. Нарис історії культури України – К.: Арттек, 2001. – 727 с.
5. 500 мастеров зарубежной классики: архитектура, живопись, графика, скульптура, декоративное искусство. Энциклопедия. – М.; СПб: Больш. рус. энциклоп.: фонд “Ленинград. галерея”: АО “Норинт”. – 1995. – 287 с.
6. Руденко Ю.Д. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність: Навч. посібник.- К.: МАУП, 2007. – 384 с.
7. 70 знаменитых композиторов: Судьба и творчество. – Донецк: БАО, 2006. – 414 с.
8. Софронова Людмила А. Старовинний український театр. – Львів: Львів. нац. у-тет, 2004, - 331 с.
9. Сто великих чудес света. – М.: Вече, 2000.- 527 с.
10. 100 знаменитых художников Х1У – ХУІІІ вв. – Харьков: Фолио, 2004.- 509 с.
11. Художня культура світу: Європейський культурний регіон. – К.: Вища школа, 2001.- 191 с.
12. Энциклопедия живописи. – М.: АСТ, 1999.- 799 с.

ТЕСТ

1.Автором збірки поезій “Сад божественних пісень” та збірки байок “Басні харківські” є:

а) Дмитро Туптало; б) Феофан Прокопович; в) Григорій Сковорода.

2.Розвиток українського театру періоду Гетьманщини пов’язаний з: *а) Києво-Могилянською академією; б) Острозькою академією; в) Львівською братською школою.*

3.Видатні українські композитори, творці української музики Максим Березовський, Дмитро Бортнянський, Артем Ведель отримали музичну освіту в: *а) Глухові; б) Москві; в) Санкт-Петербурзі.*

ТЕМА 13.

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА НОВОЇ та НОВІТНЬОЇ ДОБИ

План

1. Українська культура в лещатах Російської імперії.
2. Стан української культури в Австрійській та Австро-Угорській імперії.
3. Українська культура доби визвольних змагань 1917-1920 рр. та в умовах радянської доби.
4. Проблеми розвитку культури суверенної України.

1. Українська культура в лещатах Російської імперії.

У другій половині ХУІІІ ст. Україна була остаточно колоніально уярмлена Російською імперією. Нагадаємо, що саме в цей період відбулися: ліквідація гетьманства (1764 р.), зруйнування Запорізької Січі (1775 р.), поділ українських земель на губернії, юридичне оформлення на Лівобережжі і Слобожанщині кріпосного права (1783 р.).

Відтак були знищені всі ознаки й до того фактично відносної автономії. Наприкінці ХУІІІ ст. територія України була остаточно поділена між двома імперіями – Російською та Австро-Угорською. До першої відійшло 80 % українських земель, до другої – 20 %.

Політика російського царату ставила за мету повністю нівелювати український народ, влити його у великоросійську націю. Відтак почався фронтальний наступ на українську культуру, навіть заборонялася українська мова, яка була оголошена “малоросійским наречием”.

У важкому стані знаходилася освітянська справа, яка закладала фундамент культури народу. Початкову освіту майже нанівець звело закріпачення селян, які вже не могли навчати своїх дітей грамоті. Реформи Олександра ІІ у сфері освіти по суті не покращили шкільництво, формально замінивши всі типи шкіл (церковно-парафіяльні, повітові) на загальностанові – “початкові народні училища”. У них мова навчання залишалася російська.

Недостатня кількість шкіл, важкий матеріальний стан родин селян і робітників не давав змоги більшості їхніх дітей здобути освіту. Зокрема, такий стан засвідчував загальноросійський перепис 1897 р. Згідно нього кількість неграмотних в Україні становила 83,6 %. Пригадаймо, що в Україні ще в середині ХУІІІ ст. майже все населення було грамотним.

Політика асиміляції призвела до руйнування еліти української нації, яка завжди являлась основним творцем культури. Козацька старшина, отримавши від царату дворянські привілеї та маєтності, зреклася українства. Від нього відщуралася й приєднана до Московської митрополії українська православна церква, яка до цього часу обороняла українську культуру, сприяла розвиткові національної освіти.

Проте навіть в таких умовах відбувався поступовий процес відродження української культури. Його першими проявами стало виникнення посиленого інтересу до історичного минулого рідного народу, його побуту і мистецьких здобутків.

Практичний інтерес лівобережної старшини до історії своїх родів (а саме права на привілеї) започаткував широкий рух за вивчення історії козацької України. Самим визначним твором цього періоду стала “Історія русів” невідомого автора. Вона просякнута тезою, що правонаступницею Київської Русі є не Росія, а Україна.

Історичні твори пробуджують інтерес освічених верств до життя народу, його побуту, звичаїв. У результаті в 1777 р. у Петербурзі публікується праця Григорія Калиновського “Опис весільних українських простонародних обрядів”. Він став основоположником української етнографії.

Майже через два десятиліття в 1798 р. побачила світ книга Якова Марковича (1776-1804) “Записки про Малоросію, її жителів та виробництва”. Вона відіграла роль своєрідної малої енциклопедії природи, історії, народної поезії і мови України.

Отже, вже у другій половині ХУІІІ ст. в Україні формується нова верства, яка відрізняється своїми поглядами та інтересами від дворян. Її поповнення йшло із освітніх закладів, що засновувалися в Україні. Першим таким закладом став Харківський університет, відкритий в 1805 р. з ініціативи українського вченого, винахідника, культурного та громадського діяча Василя Каразіна (1773-1842).

Наступними стали Київський університет (1834), Одеський університет (1865), Київський політехнічний інститут (1898), Катеринославське вище гірниче училище (1899).

У ХІХ ст. продовжується вивчення народної спадщини. В 1818 р. вийшла друком “Грамматика малоросійського нарiччя” Олексія Павловського (1773-р.см.н.) Вона є першою друкованою граматикою живої української мови.

Грузин за походженням князь Микола Цертелєв (1790-1869), який народився на Полтавщині й працював в Україні, став основоположником української фольклористики, видавши у 1819 р. збірку “Досвід збирання старовинних малоросійських пісень”. В ній вперше опубліковані українські думи.

Отже, збереження українським народом в умовах кризи рубежу ХVІІІ-ХІХ ст. мови, побутових традицій, історичної пам’яті, дало можливість започаткувати українське культурне відродження. Його початковим етапом були саме етнографічні, фольклористичні, лінгвістичні дослідження.

У цей же час починають з’являтися й перші узагальнюючі роботи з історії України. Такими були дослідження Дмитра Бантиш-Каменського “История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетьманства” та “Источники малороссийской истории”.

Естафету Дмитра Бантиш-Каменського прийняли відомі українські історики Микола Костомаров (1817-1885), Володимир Антонович (1834-1908), Михайло Грушевський (1866-1934), Дмитро Яворницький (1855-1940), Микола Маркевич (1804-1860), Пантелеймон Куліш (1819-1897), Михайло Драгоманов (1841-1895) та ін. З-під їхнього пера виходять узагальнюючі монографії з історії України, хоча свої твори вони починали писати російською мовою, а Україну вимушені були називати Малоросією. Щоправда, такий підхід був згодом переломлений у працях Михайла Грушевського й Пантелеймона Куліша.

Колоніальний режим позначився на стані української літератури. В умовах урядових заборон (Валуєвського циркуляру й Емського указу) процес її становлення був особливо важким.

Оформлення сучасної української літературної мови розпочалося з поеми Івана Котляревського (1769-1838) “Енеїда” – першого твору, написаного народною мовою. Вона була опублікована у Петербурзі в 1798 р.

Основоположником української художньої прози став Григорій Квітка-Основ'яненко (1778-1843). Зокрема, великою популярністю користувалася його повість “Конотопська відьма”, пронизана народними віруваннями й переказами. Квітка-Основ'яненко перервав традицію використання української мови тільки в комічних жанрах.

Переломною в становленні української літературної мови і суспільному визнанні української літератури є творчість Тараса Шевченка (1814-1861). Вихід у світ у Петербурзі в 1840 р. його “Кобзаря” стало знаменною подією в українському культурному житті. Особистість і творчість Шевченка – символ всієї української культури.

Справу Тараса Шевченка продовжив поет, прозаїк, перекладач, журналіст, історик, мовознавець Пантелеймон Куліш. Самим відомим став його роман “Чорна рада”. В ній займає центральне місце правдиве відображення визвольної війни українського народу проти польського панування.

В українській прозі реалістичний напрямок розвивала Марко Вовчок (Марія Віленська, 1833-1907). Послідовно реалізм проявився у творчості таких видатних письменників, як Іван Нечуй-Левицький (1838-1918), Панас Мирний (Рудченко, 1849-1920).

Українську класичну сатиричну поезію увінчали твори знаменитого українського байкаря Леоніда Глібова (1827-1893) та сатиричні вірші (так звані співомовки) Степана Руданського (1833-1873).

Романтизм і символізм присутні у творчості поета-емігранта Олександра Олеся (Олександр Кандиба, 1878-1944). Представником української емігрантської літератури був і Богдан Лепкий (1872-1941), на поетичному доробку якого позначилися впливи декадентської західноєвропейської поезії. Його перу належить також кілька романів (серед них “Мазепа”).

Видатним явищем не лише української, але й світової літератури є творчість Лесі Українки (Лариса Косач-Квітка, 1871-1913). Вершина її творчості – поетична драма “Лісова пісня”, за мотивами якої створені балет (музика М.Скорульського) і опера (композитор В.Кирейко).

У творчості видатного українського літератора Михайла Коцюбинського (1864-1913) досягнення реалізму, поєднані з новими імпресіоністичними засобами, розвинулися у жанр соціально-психологічних новел.

Різномічно представлена творчість класика української літератури – поета, новеліста, драматурга, публіциста, художника, філософа, політика Володимира Винниченка (1880-1951). Романи, драми, повісті Володимира Винниченка (єдиного з українських письменників) ще до революції були перекладені й видані в ряді країн Європи.

У ХІХ ст. відбулося оформлення нового українського національного мистецтва. Його важливою складовою став театр, який ніс живе українське слово у різні верстви українського суспільства і таким чином поглиблював національну самосвідомість, протидіяв російщенню.

Український світський театр виник на початку ХІХ ст. у формі кріпацького та аматорського. Серед них був Полтавський любительський театр, який першим здійснив українські постановки “Наталки Полтавки” і “Москаля-чарівника” Івана Котляревського. В Єлисаветграді силами “Артистичного товариства” вперше поставлено п’єсу Тараса Шевченка “Назар Стодоля” і оперу Семена Гулака-Артемовського (1813-1873) “Запорожець за Дунаєм”.

Заборона Ємським указом 1876 р. театральних постановок українською мовою негативно вплинула на подальший розвиток українського театального мистецтва. Лише завдяки протестам української інтелігенції відновилося право на існування українського театру. Наслідком стало започаткування у Єлисаветграді 1882 р. першої професійної української трупи. У її витоків стояли видатні українські драматурги Михайло Старицький (1840-1904) і Марко Кропивницький (1840-1910), останній до того ж був ще режисером і актором.

Популярності трупі надавала гра талановитих акторів Марії Заньковецької, братів Тобілевичів (псевдоніми: Івана – Карпенко-Карий, Миколи – Садовський, Панаса – Саксаганський) та ін. Великим успіхом користувалися п’єси фундаторів театру: комедія Михайла Старицького “За двома зайцями”, драми “Ой, не ходи, Грицю...”, “Маруся Богуславка”, “Богдан Хмельницький”, драми Марка Кропивницького “Дай серцю волю, заведе в неволю”, “Поки сонце зійде, роса очі виїсть” та ін. Творче обличчя першої професійної театральної трупи формувалося на народній традиції, що забезпечувало їй успіх. Згодом вона розділилася на чотири пересувні театральні трупи.

Але творцем української соціальної драми вважається Іван Карпенко-Карий (1845-1907), оскільки Михайло Старицький і Марко Кропивницький в своїй творчості не виходили за межі так званої “етнографічної драматургії”. Його комедії “Сто тисяч”, “Хазяїн”, драми “Безталанна”, “Мартин Боруля” та інші проникнуті гострим соціальним змістом, відзначаються глибокими психологічними конфліктами.

Музично-пісенна обдарованість українства захистила його музичне мистецтво від занепаду в сутінках колоніального ярма. Музична культура продовжувала розвивати в світських та духовних закладах, де вивчалася нотна грамота і теорія музики та існували музичні й хорові капели. Українська музика популяризувалася завдяки концертній діяльності хорів та оркестрів. З них самими відомими були київські хори: під керівництвом Миколи Лисенка (1842-1912) та Олександра Кошиця (1875-1944). До речі, хор останнього вже після поразки УНР виїхав за кордон і там популяризував українську пісенну творчість.

У розвиток музичного життя зробили внесок й церковні хори. Традиції української народної пісні зберегли співаки-кобзарі, серед яких самими талановитими були Остап Вересай (1803-1890), Гнат Гончаренко (1835-бл. 1917), Іван Кравченко-Крюковський (1820-1885), Терентій Пархоменко (1872-1910) та ін.

Народна й церковна музика стали основою для започаткування у ХІХ ст. світської професійної музичної культури. У 1863 р. першу українську оперу “Запорожець за Дунаєм” створив Семен Гулак-Артемовський. Свій внесок у започаткування світської професійної музики зробили українські композитори Петро Ніщинський (1832-1896) й Микола Аркас (1852-1909). Найвизначнішим твором Петра Ніщинського стала музична картина з народного життя “Вечорниці”, створена в 1875 р. на власний текст як вставна сцена до 2-ої дії драми “Назар Стодоля” Тараса Шевченка і яка пізніше набула самостійного значення. Славнозвісний чоловічий хор з “Вечорниць” – “Закувала та сива зозуля” популярний і в наші дні. А поема Тараса Шевченка “Катерина” надихнула Миколу Аркаса на створення відомої однойменної опери.

Однак основоположником української класичної музики по праву вважається талановитий український композитор, піаніст, диригент, педагог, музикознавець Микола Лисенко. Його яскрава й розмаїта спадщина представлена знаменитими операми “Наталка Полтавка”, “Різдвяна ніч”, “Утоплена”, “Тарас Бульба”, “Енеїда” та іншими творами, пройнятими духом народної пісні. В 1904 р. композитор відкрив у Києві Музично-драматичну школу, в якій здобули освіту багато українських музикантів й акторів.

Початок ХХ ст. ознаменувався появою цілої плеяди талановитих композиторів. Серед них були Микола Леонтович (1877-1921), Яків Степовий (1883-1921), Кирило Стеценко (1882-1922) та ін.

Популяризацію української музики здійснював перший в Україні стаціонарний музично-драматичний театр, заснований у Києві в 1907 р. Миколою Садовським (1856-1933). Поряд з драматичними виставами в його репертуар входили опери й оперети.

ХІХ- початок ХХ ст. стали плідними в українському образотворчому мистецтві. Заслуга становлення українського реалістичного малярства належить Тарасу Шевченку. Традиції класицизму, засвоєні ним в Петербурзькій академії мистецтв, поступово витісняються реалізмом. У своїх роботах він перший відтворює побут українського селянства (“Циганка-ворожка”, “Катерина”, “Селянська родина” та ін.).

Проте головну увагу художник приділяв портретному жанру. Він написав близько 130 портретів. Серед них самими цінними, безперечно, є його автопортрети. Значну майстерність проявив митець у художній графіці. В 1860 р. за знамениту серію “Живописна Україна” він отримав звання академіка гравюри Петербурзької академії мистецтв.

Тарас Шевченко фактично випередив свій час, оскільки утвердження реалістичного напрямку почалося через два роки після його смерті, тобто у 1863 р. Саме тоді у стінах Петербурзької академії мистецтв, де навчалися й українські художники, започаткувався рух “ідейного реалізму”. Суть його відобразило гасло: “Мистецтво – на службу громадським ідеям”.

Ця ідея практично втілилася у діяльності Товариства пересувних художніх виставок, яке до кінця ХІХ ст. активно популяризувало реалістичне мистецтво. Багато художників-передвижників були родом з України: Ілля Репін (1844-1930), Микола Ге (1831-1894), Олександр Литовченко (1835-1890), Микола Ярошенко (1846-1898).

Членом Товариства пересувних художніх виставок був український художник Сергій Світославський (1857-1931), який творив головню в жанрі пейзажу й майстерно показав зв'язок української природи з життям її народу (“Ніч”, “Дніпровські пороги”, “Розлив Дніпра на Оболоні”, “Миргород”, “Паром на Дніпрі”, “Київський Поділ” та ін.).

Близький до передвижників Петро Левченко (1856-1917), який відтворив образи мальовничої української природи (“Село”, “За роботою. Увечері.”, “На Україні” та ін.).

Тематика творів зближує з передвижниками українського живописця й графіка Костянтина Трутовського (1826-1893) – вільного слухача Петербурзької академії мистецтв, а з 1860 р. – її академіка. Більшість його картин присвячені рідній Україні – “Бандурист”, “Український ярмарок”, “Кобзар над Дніпром”, “Колядки на Україні” та .

Правдиво й поетично передав красу української природи Володимир Орловський (1842-1914), випускник Петербурзької академії мистецтв, її академік з 1874 р.

Поетичністю, багатством кольорової гами, цілісністю композиції відзначаються твори українського художника Сергія Васильківського (1854-1917). Він проявив себе не лише як знаменитий пейзажист (“Козача левада”, “Дніпровські плавні”, “По Донцю”), але й як автор картин на жанрову (“Козак і дівчина”, “Ярмарок в Полтаві”, “Козак Голота”) та історичну тематики (“Козаки в степу”, “Похід козаків” та ін.).

Майстром батального живопису став випускник Петербурзької академії мистецтв, з 1890 р. її академік Микола Самокиш (1860-1944). Він прославився своїми історичними полотнами, зокрема на визвольну тематику (“Бій Максима Кривоноса з Ієремією Вишневецьким”, “Бій під Жовтими Водами”, “Вїзд Богдана Хмельницького в Київ”, “Похід запорожців на Крим” та ін.).

Різнобічний талант мав живописець, графік, архітектор Василь Кричевський (1872-1952), який звів і художньо оформив будинок Полтавського земства, Канівський музей-заповідник “Могила Т.Г.Шевченка”, створив відомі полотна “На Дніпрі”, “Сорочинський ярмарок”, “Крим” та ін. Відомим художником був і його брат, випускник Петербурзької академії мистецтв Федір Кричевський (1879-1947), талант якого яскраво проявився в портретному жанрі.

У другій половині ХІХ ст. в Україні оформляються навчальні мистецькі заклади. В 1865 р. силами членів Товариства красних митців засновується Одеська рисувальна школа. Про її авторитет свідчить той факт, що випускники школи мали право продовжувати навчання у Петербурзькій академії мистецтв без вступних іспитів.

Наступну рисувальну школу створив у Києві в 1875 р. відомий український живописець, випускник Петербурзької академії мистецтв Микола Мурашко (1844-1909). Її учнями були Микола Пимоненко (1862-1912), Сергій Костенко (1868-1900), Іван Іжакевич (1864-1962), Олександр Мурашко (1875-1919). Згодом вони стали відомими майстрами українського живопису. Тут навчалися й відомі російські художники Михайло Врубель (1856-1910) і Валентин Серов (1865-1911).

Видатним майстром живопису став вже згаданий Микола Пимоненко, який продовжив своє навчання в Петербурзькій академії мистецтв, а в 1904 р. був обраний її академіком. За своє порівняно недовге життя художник створив близько 715 картин і малюнків, головню присвячених тематиці селянського життя. Заслуга майстра в тому, що він один із перших у вітчизняному малярстві поєднав побутовий жанр і поетичний український пейзаж.

Справжніми мистецькими центрами стали творчі об’єднання українських художників. Ними були Київське товариство художніх виставок (виникло в 1887, але організаційно оформилося в 1893 р.) і Товариство південноросійських художників (засноване в Одесі в 1890 р.).

У цей час продовжує розвиватися й граверне мистецтво. Традиції Тараса Шевченка продовжували вже згаданий Костянтин Трутовський, випускники Петербурзької академії мистецтв Лев Жемчужников (1828-1912), Опанас Сластіон (1855-1933) та Георгій Нарбут (1886-1920).

Для скульптури друга половина ХІХ ст. була періодом виникнення національної реалістичної школи. Її основоположниками стали випускник Петербурзької академії мистецтв, її член з 1869 р. Пармен Забіла (1830-1917) і академік цієї ж академії з 1894 р. (хоча й не мав спеціальної художньої освіти), член Товариства пересувних художніх виставок Леонід Позен (1849-1921). Перший працював в жанрі скульптурного портрету, другий крім згаданого жанру проявив свій талант й у галузі скульптури малих форм.

На початку ХІХ ст. в архітектурі на зміну українському бароко прийшли класичний стиль та ампір. Стиль ампір (в перекладі з французької “імперія”) склався в період правління Наполеона. Він характеризується як парадний класичний стиль, що відображав силу і могутність імперії. Проте українське архітектурне мистецтво хоча й зазнавало іноземних впливів, але не втратило своєї самобутності, мало своє національне обличчя.

Яскравою була творчість українського архітектора Андрія Меленського (1766-1833), який протягом трьох десятиліть займав посаду головного архітектора міста Києва. За цей період під його керівництвом споруджено чимало будівель, в тому числі ансамбль Контрактової площі на Подолі, новий корпус Київської духовної академії, церкву-ротонду на Аскольдовій могилі та ін.

У другій половині ХІХ ст. відбуваються суттєві зміни в архітектурному мистецтві, з'являються нові матеріали, нові замовники, а відповідно й нові стилі. Саме в цей час оформляється напрям, який отримав назву еkleктизм (з грецької – “вибраний”, тобто вибраний замовником). Для нього характерне об'єднання елементів різних стилів. Зокрема, у зведених тогочасних київських будівлях можна зустріти елементи і готики, і класици, і бароко.

На початку ХХ ст. у Києві розцвів талант архітектора Владислава Городецького (1863-1930). Митець широко використав еkleктичне поєднання старих стилів. У скарбницю українського мистецтва увійшли будівлі Владислава Городецького, серед них так званий будинок з химерами (прикрашений скульптурами на міфологічні й мисливські теми), державний музей українського образотворчого мистецтва, костюль по вул. Васильківській та ін.

На ХІХ ст. припадає мода влаштування при палацах магнатів декоративно-пейзажних парків. Зокрема, стали всесвітньо відомими українські парки “Олександрія” (Біла Церква, 1797-1829) та “Софіївка” (Умань, 1796-1801).

На початку ХІХ ст. московський синод заборонив будувати церкви в українському стилі й тому національне церковне будівництво занепадає. Останньою спорудою, в архітектурі якої відчутні українські традиції, був Троїцький собор Мотронинського монастиря на Чернігівщині (1801). Нові церковні будівлі починають зводити головню в стилі ампір або у псевдовізантійському стилі.

Саме у псевдовізантійському стилі за проектами Івана Строма (1823-1887) й Олександра Беретті (бл.1817-1895, син архітектора Вінченцо Беретті) побудований у Києві до 1000-ліття хрещення Русі кафедральний Володимирський собор. Розписи собору у виконанні Віктора Васнецова, Михайла Врубеля, Сергія Костенка зробили його видатним явищем у монументальному образотворчому мистецтві.

2. Стан української культури в Австрійській та Австро-Угорській імперії.

Порівняно із станом української культури в Російській імперії становище української культури на західноукраїнських землях, що входили до складу Австрійської імперії, було кращим.

Перш за все така ситуація пояснюється більш демократичним устроєм цієї імперії. З метою приглушення національно-визвольного руху народів, які входили до складу Австрійської імперії, її влада йшла на певні політичні, соціальні і культурні поступки підвладним народам, в тому числі й українському. Західноєвропейська революція 1848 р., що захопила й Австрію, посилила цей процес.

Цим широко користувалися українці, як й інші поневолені народи. Прикладом може бути створення у 1868 р. вже дуалістичної Австро-Угорської імперії.

Стосовно українців, то це дало їм змогу створювати політичні й культурні організації. Однією з них була заснована ще в 1833 р. у Львові студентами Львівської семінарії Маркіяном Шашкевичем, Іваном Вагилевичем і Яковом Головацьким перша в українській історії національно-культурна організація “Руська трійка”.

Гуртківці зобов’язувалися утверджувати права рідної мови, робити все для воскресіння української нації. Вищим досягненням гуртка стала поява в 1837 р. альманаху “Русалка Дністровая”.

Після революції 1848 р. в Австрійській імперії нерівність української мови було формально усунено. У Львівському університеті відкрили кафедру української мови і літератури. Це при тому, що Львівський університет був заснований ще у 1661 р. Нагадаємо, що в Наддніпрянській Україні (а саме у Харкові) перший університет було відкрито у 1805 р. Чернівецький університет постав пізніше – в 1875 р.

У Західній Україні кращим ніж у Східній Україні було становище й початкової освіти. Формально в 1869 р. тут вводиться обов’язкове навчання дітей віком від 6 до 14 років. Однак більша частина населення (від 55 до 75%) залишалася неписьменною. У Наддніпрянській Україні обов’язкове початкове навчання вводиться лише за радянської влади.

З 1868 р. свою історію веде товариство “Просвіта”. Воно займалося виданням українською мовою книг, журналів. Визначною подією в українському науковому житті XIX ст. стає заснування завдяки спільним зусиллям інтелігенції Наддніпрянщини та Галичини у 1873 році “Літературного товариства ім. Шевченка”. Згодом воно під назвою “Наукове товариство ім. Шевченка” по суті перетворилося у першу вітчизняну академічну наукову організацію.

З 1892 р. почав виходити головний друкований орган Товариства – “Записки Наукового товариства ім. Шевченка”. З 1895 р. Михайло Грушевський став редактором цього видання, а через 2 роки з 1897 р. – головою названого товариства. За час його головування було видано близько 800 томів наукових праць, зокрема 112 томів “Записок НТШ”.

Про масштабність та авторитетність роботи Товариства говорить плеяда вчених, які працювали в його рамках. Мали за честь бути його членами: Михайло Грушевський, Іван Огієнко, Іван Франко, Іван Крип’якевич, а згодом видатні постаті світової науки – фізики Альберт Ейнштейн і Макс Планк, філолог Андре Мазон, математик Давид Гільберт.

Великий доробок західноукраїнських письменників у літературі. Серед великої плеяди західноукраїнських літераторів перш за все слід виділити творчість письменників-реалістів: Ольги Кобилянської (1863-1942), Юрія Федьковича (1834-1888), Василя Стефаника (1871-1936).

Чільне місце в українській літературі посіла творчість Івана Франка (1856-1916). Як різносторонньо обдарована людина, він проявив себе в поезії і прозі, драматургії і публіцистиці, новелістиці і літературній критиці, історії й етнографії, філософії і політиці.

Значним внеском в українську літературну спадщину стали його ліричні збірки “З вершин і низин”, “Зів’яле листя”, історична повість “Захар Беркут” і гостросоціальний “Борислав сміється”, поема “Мойсей”, психологічна драма “Украдене щастя” та ін.

Іван Франко багато зробив для зближення літературного процесу в Західній і Східній Україні, для розширення контактів з європейськими літературами, був обраний членом багатьох наукових товариств. Він перекладав Байрона, Гейне, Гете, а також визначних поетів і письменників різних часів і різних народів.

Не менші досягнення галичан і в розвитку театрального мистецтва. І хоча перші аматорські спектаклі тут з’явилися у 30-х роках ХІХ ст. (на десятиріччя пізніше, ніж в Наддніпрянській Україні), але професійний театр тут започатковано майже на 20 років раніше. Як вже загадувалося, у Східній Україні його розвиток затримав Емський указ.

У Галичині перший професійний театр був заснований в 1864 р. з ініціативи “Руської бесіди”. Із перервами цей мистецький колектив проіснував більше півстоліття – до Першої світової війни. У репертуарі театру були п’єси як авторів із Східної України (І.Котляревського, Г.Квітки-Основ’яненка, Т.Шевченка, М.Кропивницького, М.Старицького, І.Карпенка-Карого), так і Західної України. В 1893 р. у Львові вперше поставлено видатний твір української класики – “Украдене щастя” І.Франка.

Значний внесок галичан і у розвиток музичного мистецтва. Перше українське музичне товариство було започатковано саме у Львові в 1838 р., у Чернівцях – у 1871 р. Першу в Україні консерваторію також було створено у Львові в 1880 р.

Плідну діяльність проводило Музичне товариство ім. Миколи Лисенка у Львові. Причому при останньому в 1905 р. організовано Вищий музичний інститут ім. Миколи Лисенка. У його створенні брав активну участь український композитор, музикознавець, фольклорист, педагог Станіслав Людкевич (1879-1979), який був його директором у 1910-1915 рр.

Широко популяризували українську музично-пісенну творчість хори, зокрема “Боян”, “Бандурист”, “Сурма”.

На західноукраїнських землях консоліднуються художні сили. В цій справі велику роль зіграло мистецьке об’єднання художників – Товариство для розвою руської штуки (тобто українського мистецтва). Воно було створене у Львові в 1898 р.

Велика плеяда західноукраїнських художників навчалася у західноєвропейських художніх закладах. Багато з них зробили великий внесок у розвиток як українського, так і західноєвропейського мистецтва.

У Західній Україні першим до народної тематики звернувся Корнило Устиянович (1839-1903). Наприкінці ХІХ ст. у західноукраїнському малярстві остаточно утверджується реалізм. Саме тоді починають творити Антон Манастирський (1878-1919), Осип Курилас (1870-1951), Олекса Новаківський (1872-1935), Іван Труш (1869-1941), Микола Бурачек (1871-1942), Олена Кульчицька (1877-1967), Модест Сосенко (1875-1920) та інші відомі художники нового покоління. Вони зуміли поєднати реалізм з досягненнями європейських імпресіоністів.

В Україні засновником школи монументалістів вважається галичанин Михайло Бойчук (1882-1939).

Західноєвропейські впливи позначилися і на розвитку західноукраїнської скульптури, що мала давнє історичне коріння. Наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. українська скульптура поповнилася набутками прихильників імпресіонізму, які сформували свій талант у мистецьких школах Європи.

Серед них виділяються Михайло Гаврило (1882-1920) – автор погруддя Тараса Шевченка, Михайло Паращук (1878-1963), якому належать скульптурні портрети Івана Франка, Василя Стефаника, Станіслава Людкевича, пам'ятник Адаму Міцкевичу у Львові спільно з Антоном Попелем, Петро Війтович (1862-1936), котрий здійснив скульптурне оформлення фасаду та інтер'єру Львівського оперного театру.

Західноєвропейські впливи були відчутні й в архітектурі Галичини. Особливого поширення тут набув віденський ренесанс. Він виділявся своєю пишністю, яку давали різьблення, ліплення, позолота. Прикладом може бути оперний театр у Львові (архітектор З.Горголевський) та Львівський політехнічний інститут (архітектор Юліан Захарович).

Отже, культура Західної України в ХІХ - на початку ХХ ст. досягла значних висот, хоча і знаходилася в лещатах Австрійської, а пізніше Австро-Угорської імперії.

Причини тому: порівняно демократичний устрій цієї імперії та безпосередній вплив західноєвропейської культури. Західноукраїнська культура живила своїми культурними потоками всю українську культуру.

Тож справедливим є визначення, що західноукраїнські землі стали своєрідним П'ємонтом українського національного і культурного відродження (П'ємонт – це північна область Італії, де був започаткований національно-визвольний і національно-культурний рух італійців). Таке значення Західної України збереглося і в подальшій українській історії.

3. Українська культура доби визвольних змагань 1917-1920 рр. та в умовах радянської доби.

Після повалення царату в Україні почався новий етап національно-визвольного руху, який сприяв подальшому розвитку національної культури.

У культурному поступі на перший план вийшли проблеми національної освіти. Школи переводилися на українську мову викладання, відкривалися українські гімназії. Останніх за період владування Центральної Ради було створено понад 80. Не менша увага приділялася публікації українських підручників, яких у буремний 1918 р. було видано понад 300 тис. примірників.

За часів Павла Скоропадського народний університет у Києві набув статус державного, відкрито також університет у Кам'янець-Подільську. В 1918 р. почали функціонувати Українська педагогічна академія, історико-філологічний факультет у Полтаві, Українська державна академія мистецтв.

У період Гетьманату заснуванням Української Академії наук закладалися основи розвитку української академічної науки. Її очолив видатний український вчений Володимир Вернадський.

Українська незалежність створювала умови для розвитку української преси і книгодрукування. Лише в 1917 р. почали діяти 78 видавництв. Вони організувалися при "Просвітах", приватних і кооперативних організаціях.

Якщо в 1917 р. було випущено 747 назв українських книг, то в 1918 р. – 1084. І все це було створене за декілька років.

Національний культурний спалах періоду УНР і Гетьманату не посміла зразу придушити більшовицька влада, котра утвердилася в Україні на початку 20-х років. Оскільки основна маса населення, перша за все сільська, не прийняла нової влади і чинила їй спротив, перед останньою постало завдання повернути широкий загальний рух на свій бік.

Це завдання більшовики спробували здійснити за допомогою політики коренізації. Суть її полягала в залученні до управління державою представників корінної національності й створення умов для розвитку культур корінних націй. Вона почала проводитися з 1923 р. і в Україні отримала назву українізації.

Вона сприяла великим зрушенням у галузі української культури: організовувалися українські освітні й культурні заклади, видавалися українською мовою література й преса. Для прикладу: вже в 1923-1924 р. в Україні функціонувало майже 16 тис. початкових і семирічних шкіл, в яких навчалося понад 1,5 млн. учнів, а питома вага газет українською мовою у 1930 р. становила 89 %. Відповідні умови створювалися й для розвитку культури національних меншин, які проживали в межах України. Їм надавалося право національної культурної автономії.

Не менші були успіхи і в науковій сфері. Українську науку на світовий рівень вивели природознавець Володимир Вернадський, математик Микола Крилов (1879-1955), Євген Патон (1870-1953), який запропонував принципово нові методи електрозварювання.

Особливі заслуги у розвитку медичної науки мали такі українські вчені із світовим ім'ям, як мікробіолог і епідеміолог Дмитро Заболотний (1866-1929), гігієніст і епідеміолог Овксентій Корчак-Чепурківський (1857-1947), патофізіолог Олександр Богомолець (1881-1946). Заслуженим авторитетом користувалися терапевтичні школи Миколи Стражеско (1876-1952) (кардіологія, ревматизм, сепсис, клінічна гематологія) і Феофіла Яновського (1860-1928) (туберкульоз, захворювання нирок), офтальмологічна школа Володимира Філатова (1875-1956).

Плідно працювали у галузі економіки Михайло Туган-Барановський (1865-1919), літератури – Сергій Єфремов (1876-1939).

Серед гуманітарних підрозділів Академії наук активну діяльність розгорнула історична секція, яку очолив Михайло Грушевський, котрий у 1924 р. повернувся з еміграції. Він реорганізував роботу секції, створив науково-дослідну кафедру історії України, очолив Археографічну комісію, редагував журнал “Україна”, “Наукові збірники” історичної секції.

На розвиток української літератури й мистецтва неоднозначно впливала тогочасна політична ситуація. В Україні особливою складністю й драматизмом відзначався літературний процес.

В Україні існувало багато літературних течій. Тут продовжували творити представники футуризму (з латинської “майбутнє”). Вони проповідували мистецтво майбутнього в самих незвичайних проявах аж до створення своєрідної мови і слів, таким чином відкидаючи традиційну літературу і пропагуючи модернізацію її змісту й форми (Олекса Слісаренко, 1891-1937; Володимир Ярошенко, 1898-1937; Микола Терещенко, 1898-1966; та ін.).

Водночас виникла нова лівацька течія – пролеткульт. Її теоретики заперечували значення класичної спадщини і ратували за створення “лабораторним шляхом” “чисто пролетарської культури” (Василь Блакитний, 1894-1925; Гнат Михайличенко, 1892-1919; Михайло Семенко, 1892-1937; Микола Хвильовий, 1893-1933; та ін).

Опонентами пролеткультівців стали так звані неокласики. Вони орієнтувалися на класичні зразки світової літератури (Микола Зеров, 1890-1937; Максим Рильський, 1895-1964; Михайло Драй-Хмара, 1889-1939; та ін).

Різноманітні літературні напрямки сприяли оформленню певних літературних об'єднань. Серед них самими авторитетними були Спілка селянських письменників “Плуг” і Спілка пролетарських письменників “Гарт”.

Після розпаду “Гарту” (що стався в 1925 р. у зв'язку зі смертю його організатора Василя Блакитного) Микола Хвильовий засновує Вільну академію пролетарської культури (ВАПЛІТ).

Микола Хвильовий виступав проти примітивізації літературної творчості й культури загалом, наполягав на європейській орієнтації. Ця позиція письменника виразилася у гаслі: “Геть від Москви”. Такі погляди не могли бути безкарними з боку більшовицької влади. Вони стали причиною розпуску ВАПЛІТ у 1928 р. Проте Микола Хвильовий та інші патріотично налаштовані письменники в 1930 р., намагаючись не залежати від компартії, створили нове літературне об'єднання – “Пролітфронт”. Зазначена мета цієї організації йшла в розріз з політикою Москви і тому через рік вона була ліквідована.

Активними діячами двох останніх товариств були (крім Миколи Хвильового) Павло Тичина (1891-1967), Остап Вишня (1889-1956), Петро Панч (1891-1978), Юрій Яновський (1902-1954) та ін.

В Україні в 1927 р. для протиставлення недержавним літературним об'єднанням й більшовицького керівництва літературним процесом була створена офіційна Всеукраїнська Спілка Пролетарських Письменників.

У Харкові вихідці із Наддністрянської України заснували Спілку письменників “Західна Україна” (Мирослав Ірчан – псевдонім Андрія Бабюка, 1897-1937; Агата Турчинська, 1903-1972; Федір Малицький та ін.).

Українізація дала поштовх для активізації мистецького життя, в тому числі мистецтва театру і кіно. На європейський рівень вивів український театр Лесь Курбас (1887-1942) – режисер харківського театру “Березіль”, театральні макети якого отримали золоту медаль на Всесвітній театральній виставці 1925 р. у Парижі. У скарбницю світового кінематографу увійшов фільм “Земля” Олександра Довженка (1894-1956), кінематографічний стиль якого визначають як “український поетичний кінематограф”.

Український живопис 1920-х років представлений різними течіями й напрямками. Поряд з представниками традиційного реалізму працювали прихильники футуризму, формалізму (надання переваги форми над змістом). Справжнім центром авангардного мистецтва став Київський художній інститут, де певний час працював Казимир Малевич (1878-1935) – засновник супрематизму (течія абстракціонізму).

Популярністю користувалися полотна Кириака Костанді (1852-1921), Олексія Шовкуненка (1884-1974), Віктора Коровчинського (1890-1949), Олександра Мурашко,

Миколи Самокиша, Федора Кричевського та ін. Георгій Нарбут оформив перші українські радянські книги і журнали “Мистецтво”, “Зорі”.

Ідеологічна заангажованість не давала в повну силу творити українським скульпторам. Майже в кожному населеному пункті споруджувалися пам'ятники В.І.Леніну на шкоду відтворенню в скульптурі постатей видатних представників української нації. Щоправда, виключенням став образ всенародно шанованого Тараса Шевченка. Найвідоміші його пам'ятники у Харкові, Києві й Каневі створив Матвій Манізер (1891-1966). У Донбасі в Святогорську пам'ятник Артему (Федору Сергєєву) виконаний Іваном Кавалерідзе (1887-1978).

Традиційно високі досягнення були в галузі музичного мистецтва. Українська музика популяризувалася як музичними об'єднаннями, зокрема, капелою “Думка”, так і оперними труппами, які працювали в оперних театрах Києва, Харкова, Одеси. Жанрове збагачення української музики відбувалося завдяки творчим пошукам українських композиторів Лева Ревуцького (1889-1977), Віктора Косенка (1896-1938), Бориса Лятошинського (1894-1968), Олеся Чишко (1895-1976). Виконавча майстерність українських співаків Марії Литвиненко-Вольгемут (1892-1966), Івана Паторжинського (1896-1960), Оксани Петрусенко (1900-1940), Зої Гайдай (1902-1965), Бориса Гмири (1903-1969) отримала світове визнання.

У руслі розвитку світової архітектури збагачувалося українське архітектурне мистецтво. Українське бароко поступово витісняється, хоча окремі будівлі в цьому стилі ще зводяться. Прикладом може служити будівля Сільськогосподарської Академії у Києві.

Поширення набули нові архітектурні стилі, зокрема, два близькі – раціоналізм і конструктивізм. Вони мали багато спільних рис, оскільки обстоювали раціональну доцільність, економність, лаконізм у засобах виразу, засвоєння досягнень науки і техніки. До цих стилів відносяться головпоштамт і комплекс адміністративних будівель (“Держпром”) у Харкові.

Утвердження тоталітарного режиму на початку 1930-х рр. мало негативні наслідки стосовно української культури. Не лише згортається політика українізації, але й починається винищення української творчої еліти. Масові репресії розпочалися процесом над так званою Спілкою визволення України, яка нібито була створена для відділення України від СРСР. Потім настала черга національних комуністів, які прагнули побудувати в Україні соціалізм з національним обличчям. Нищівного удару українській культурі завдав голодомор 1932-33 рр., оскільки українське село було носієм традиційної національної культури.

Про масштаби репресій говорять наступні факти: було репресовано 238 українських письменників і 62 українських вчених мовознавців (із 85). Лише наркомат освіти, який очолив проведення в життя політики українізації, “очистили” від 2 тисяч співробітників. На межі 1920-1930-х рр. була заборонена українська автокефальна церква, створена на хвилі національного революційного піднесення. Після Другої світової війни така ж доля спіткала й греко-католицьку церкву. Усього ж в міжвоєнний період зруйновано 8 тисяч церковних споруд, тобто більше половини усіх храмів.

Для культури це мало трагічні наслідки, оскільки вона була поставлена під суворий партійний контроль. Для його полегшення створені крім Спілки письменників, Спілки композиторів, художників, архітекторів. Влада призупиняла всі творчі пошуки. “Соціалістичний реалізм” (сам термін виник у 1932 р.) проголошений єдиним правильним методом літератури і мистецтва.

Усі митці повинні були прославляти радянський спосіб життя. Це призвело до того, що в живописі такі жанри як пейзаж, натюрморт, портрет відсувалися на другий план, оскільки не несли класового навантаження. В архітектурі провідним стилем став неокласицизм, який повинен був утверджувати стабільність режиму. В Україні найбільш відомою спорудою стилю неокласицизму є будівля Верховної Ради у Києві.

Для українського народу важким випробуванням стала Велика Вітчизняна війна. У творчості літераторів, художників, музикантів, діячів кіно (в першу чергу документального) головним мотивом стала тема захисту Батьківщини.

Потерпіла крах спроба патріотично налаштованих письменників налагодити видавничу діяльність в умовах німецької окупації. У Києві були закриті “Українське слово” і “Літаври”, а їхні організатори Олена Теліга (1906-1942) та Іван Ірлявський страчені гестапо, Олег Ольжич (1907-1944) загинув у німецькому концентраційному таборі.

У післявоєнні роки відновлюються переслідування, ідеологічний тиск. На хвилі боротьби з так званим українським буржуазним націоналізмом піддаються критиці романи Юрія Яновського “Жива вода”, Івана Сенченка (1901-1975) “Його покоління”, повість Петра Панча “Блакитні ешелони”, вірш Володимира Сосюри (1897-1965) “Любіть Україну”.

Певна демократизація, свобода творчості, реабілітація засуджених сталися в період “хрущовської відлиги”, що настала після смерті Сталіна. Саме на цей період припадає діяльність так званих “шестидесятників” – вчених, письменників, художників. Вони виступали проти ідеологічного диктату, поважали свободу особистості, національні культурні цінності.

Позитивні зміни в ідеологічному житті сприяли розвитку культури. З метою подолання відставання Радянського Союзу в галузі науки й техніки від провідних західних країн в СРСР, в тому числі й в Україні, створюються нові галузеві науково-дослідні й проектно-конструкторські інститути, у Харкові, Донецьку, Львові відкриваються відділення Академії наук УРСР. Зміни відбулися і в освітній справі. В 1959 р. стає обов’язковою восьмирічна освіта.

Однак реформи не були доведені до кінця, не відбулося корінних змін в галузі політики, економіки й культури. Прихід до влади в 1964 р. Л.І.Брежнєва призвів до призупинення перетворень, до “застою”. Ця ситуація негативно вплинула на культурне життя. Поступально, але суперечливо розвивається українська культура. В першу чергу концентрується увага на розвитку наукових галузей, що обслуговували військово-промисловий комплекс.

Незважаючи на такий підхід, українські вчені мали значний науковий доробок у фундаментальних і прикладних науках. Світове визнання отримали наукові досягнення математика Миколи Боголюбова (1909-1992), математика і кібернетика Віктора Глушкова (1923-1982), конструкторів космічних апаратів Сергія Корольова (1906-1966), Михайла Янгеля (1911-1971) і Валентина Глушко (1908-1989).

Завдяки науковій діяльності офтальмолога Володимира Філатова, генетика Івана Шмальгаузена (1884-1963), кардіолога Миколи Амосова (1913-2002), нейрохірурга Миколи Бурденка (1876-1946) та багатьох інших вчених високого рівня досягла українська медицина.

Певні успіхи були і в галузі освіти. В 1977 р. стала обов’язковою середня освіта. Проте в освіті кількісне зростання не супроводжувалося поліпшенням якості.

Все більше скорочувалося застосування української мови, обмежувався доступ до зарубіжної інформації.

Так само плідно, але суперечливо збагачувалися всі сфери художньої творчості. В першу чергу це стосується літератури. Деякі письменники намагалися вийти за межі “соціалістичного реалізму”. В цьому ключі працювали Олесь Гончар (1918-1995), Юрій Збанацький (1914-1994), Павло Загребельний, Василь Козаченко. Український читач мав змогу познайомитися із творчістю Василя Симоненка (1935-1963), Миколи Вінграновського (1936-2004), Івана Драча, Ліни Костенко. Про себе заявила школа українського літературного перекладу, яка отримала міжнародне визнання.

У той же час творча праця продовжувала регламентуватися, зазнавати цензури, заборонявся ввіз в Україну творів українських письменників-емігрантів.

Все це було однією з причин виникнення в епоху “застою” опозиційного руху, названого дисидентським (від латинської – “незгідний”). Дисиденти зазнавали переслідувань. Їх заарештовували, ув’язнювали, примусово лікували в так званих “психушках”. Прикладом може служити трагічна доля поета Василя Стуса (1938-1985), який загалом провів у радянських таборах 20 років, так і не доживши до радикальних змін. У 1990 р. Василь Стус був посмертно реабілітований і посмертно отримав Державну премію ім. Тараса Шевченка.

Заборона новаторства, пошуку нових форм негативно вплинула на розвиток українського живопису. Водночас деякі художники намагалися вирватися з офіційних пут і подарувати широкому загалу майстерно виконані полотна. Перш за все в цьому плані слід відмітити творчість Олексія Шовкуненка, Михайла Дерегуса (1904-1985), Тетяни Яблонської (1917-2005), Тетяни Голембієвської й безперечно Івана Марчука, ім’я якого увійшло до списку самих геніальних людей планети.

Традиційно значними є досягнення української музики. У творчому доробку Бориса Лятошинського (1894-1968), Костянтина Данькевича (1905-1984), Георгія Майбороди (1913-1992) та інших українських композиторів були нові опери, балети, симфонії. Національну школу вокального мистецтва прославили Анатолій Солов’яненко (1932-1999), Дмитро Гнатюк, Бела Руденко, Євгенія Мірошниченко.

Не менші досягнення були і в українському кінематографу. На світовий рівень його вивели фільми Сергія Параджанова (1924-1990) “Тіні забутих предків”, Леоніда Осики (1940-2001) “Захар Беркут”, Леоніда Бикова (1928-1979) “В бій ідуть одні старики”, Івана Миколайчика (1941-1987) “Вавілон ХХ”. Водночас на полицях залежувалися неприйнятні для режиму фільми, митцям нав’язувалася тематика. Отже, значні культурні досягнення співіснували з глибокою системною кризою, в тому числі і в галузі культури.

Політика перебудови, гласності і демократизації, започаткована М.С.Горбачовим, мала свої наслідки й для культурного життя. Піднесення національної свідомості дало змогу заснувати у 1989 р. Товариство української мови імені Т.Г.Шевченка, яке поставило завдання утвердження української мови у всіх сферах суспільного життя, її всебічного розвитку. Цю ж мету переслідував “Закон про мови в Українській РСР”, прийнятий Верховною Радою УРСР в тому ж році. В 1989 р. у Львові було відновлене Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка, розпущене радянською владою після приєднання Західної України до СРСР. Творча інтелігенція стала ініціатором створення Народного Руху України, який був покликаний започаткувати її національне, в тому числі й культурне, відродження.

4. Проблеми розвитку культури суверенної України.

Після здобуття Україною незалежності в 1991 р. почався новий етап розвитку українського суспільства. Україна стала суверенною демократичною державою, розпочалися радикальні реформи, в тому числі і в галузі культури.

Перш за все почався процес переходу на українську мову державних органів, засобів масової інформації, установ культури, освіти. Проте російська мова продовжувала панувати на сході й півдні України, в Криму, дискутувалося питання введення російської мови як офіційної.

Загрозлива ситуація склалася в українському книгодрукуванні. Тиражі української книги скорочувалися. Оптимальним показником вважається, коли на душу населення друкується 12-14 книг на рік. Якщо в 1991 р. в Україні цей показник становив 3,6, то на початку 2000 р. – 1. Комерційна література головно ввозиться із Росії.

Для виправлення ситуації потрібні не лише адміністративні заходи, а й насамперед державна економічна підтримка. Щоправда, в цьому напрямку вже зроблені перші кроки. В 2004 р. пільги на податок на додану вартість (ПДВ) залишені лише за українськими виданнями.

До того ж труднощі виникли в популяризації й розповсюдженні української книги. Якщо в 1990-х роках в Україні існувало 4 тис. бібліотек, то зараз кількість їх зменшилася майже в 10 разів. Така ж загрозлива ситуація склалася й з книгарнями.

Разом з тим зрушення відбулися в освітянській справі, в якій зникла одноманітність. З'явилися нові види середніх навчальних закладів з ранньою профілізацією – гімназії, ліцеї. Діє програма державної підтримки обдарованих дітей. В 2000 р. відбувся перехід на 12-річну середню освіту.

Однак соціальне розшарування населення надало системі освіти по суті становий характер. Система професійного навчання занепала. Державні школи, вчителі достатньою мірою матеріально не забезпечуються.

Реформується система вищої школи. Поряд з державними навчальними закладами діють комерційні вузи, які не завжди мають відповідний рівень. Для усунення цього недоліку введена система акредитації вузів.

Попри фінансові та інші труднощі розвивається українська наука. Україна бере участь у великих міжнародних наукових програмах, зокрема, в космічних. Вперше запрацювала національна українська станція в Антарктиді.

Проте скорочення державного фінансування змусило залишити наукову діяльність або емігрувати за кордон багатьох науковців. Приватизація підприємств негативно позначилася на діяльності галузевих наукових і проектних інститутів.

Від фінансових труднощів страждає й українське мистецьке життя. Суттєве зменшення державного фінансування негативно позначилося на розвитку театру й кіно, хоча митці й отримали свободу творчості, можливість вільної гастрольної діяльності.

Національні меншини України мають широку можливість задовольняти свої культурні запити. Виникли національні культурні товариства євреїв, греків, німців, болгар та інших національних меншин. Відкрилися школи з польською, румунською, угорською, іншими мовами викладання, запроваджено видання національної періодичної преси, національної книги.

Принципово змінилися відносини держави і церкви. Конституція України гарантує громадянам свободу совісті й віросповідання. За станом на 1 січня 2000 р. в Україні діяло близько 22 тис. релігійних організацій, які входять до 80 конфесій, течій і напрямів.

Водночас з проголошенням незалежності України відбувся розкол у православній церкві. Склалися три православні конфесії: Українська православна церква Московського патріархату, Українська православна церква Київського патріархату і Українська автокефальна православна церква. Відновлена діяльність Української греко-католицької церкви. На порядку денному стало об'єднання всієї територіальної православної церкви в Україні й таким чином створення Української православної помісної церкви (тобто по місцю її знаходження, незалежної від церкви іншої держави).

Отже, сучасний стан української культури, як і культури у всьому світі, характеризується як досягненнями та перспективами, так і втратами та протиріччями. Утворення української незалежної держави відкриває перед національною культурою нові можливості. Подальший розвиток української культури великою мірою залежить від політичних та економічних чинників. Будемо мати надію, що сучасна політична ситуація призведе до економічного зростання, яке в свою чергу має активізувати українське культурне життя.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ :

1. Білецький П.О. та ін. Українське мистецтво та архітектура кінця ХІХ – початку ХХ ст. – К.: Наукова думка, 2000. – 236 с.
2. Великие кинозвезды ХХ века. – М.: Мартин, 2001. – 495 с.
3. Верман Карл. История искусств всех времен и народов. В 3 т. – М.: АСТ, 2001. – Т.1. – 942 с.; Т.2.- 943 с.; Т.3. – 943 с.
4. Веселовська Г.І. Дванадцять вистав Леся Курбаса. – К.: Держ. центр театр. мистецтва ім. Л.Курбаса, 2004. – 316 с.
5. Вінок пам'яті Олеса Гончара: Спогади, хроніка. – К.: Укр. письменник, 1997.- 452 с.
6. Герої та знаменитості в українській культурі. – К.: Укр. центр культ. досліджень. І-тут культ. політики, 1999.- 351 с.
7. Гордон Д.И. Звезды театра и кино. – Х.: Фолио, 2005. – 398 с.
8. Грушевський М.С. Історія української літератури. В 6 т.– К.: Либідь.–Т.1.– 1993.–389 с.; Т.2.–1993.–261 с.; Т.3.–1993.–282 с.; Т.4.–1994.– 232 с.; Т.5.–1995.– 254 с.; Т.6.–1996.–260 с.
9. Госейко Любомир. Історія українського кінематографа. 1896-1995. – К.: КІНО-КОЛО, 2005. – 461 с.
10. Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Femina, 1995. – 685.
11. Жаборюк А.А. Український живопис останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. – К., Одеса: Либідь, 1990. – 307 с.
12. Історія української літератури ХІХ ст. У 3 кн. – К.: Либідь. – Кн.1.- 1995. – 364 с.; Кн. 2.- 1995. – 381 с.; Кн. 3. – 1998. – 429 с.
13. Історія української літератури ХХ ст. В 2 кн. – К.: Либідь. – Кн. 1. – 1994. – 781 с.; Кн. – 2. - Ч.1.- 1994. – 367 с.; Ч.2.- 1995. – 509 с.
14. Історія української художньої культури. – Харків: ХДАК.- 1999.-194 с.
15. Капельгородська Нонна М. Начерки далекої кіноісторії. – К.: АВЛІ, 2005. – 213 с.
16. Кононенко П.П. Українська освіта у світовому часопросторі. (П.П.Кононенко, Т.П.Кононенко) – К.: Товариство “Знання” України, 2007. – 591 с.
17. Ліндсей Д. Коротка історія культури. В 2 т. – К.: Мистецтво, 1995.- Т.1.- 234 с.; Т.2.- 253 с.
18. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: Навч. посібник. (О.О.Любар, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко). – К.:Знання. 2006, - 447 с.
19. Нариси з історії українського мистецтва. – К.: Мистецтво, 1996. – 670 с.
20. Попович М.В. Нарис історії культури України – К.: Артєк, 2001. – 727 с.
21. Склярєнко В.М. 100 знаменитих актеров. – Х.: Фолио, 2006. – 509 с.
22. Склярєнко В.М. 100 знаменитих художників ХІХ-ХХ в. - Х., Фолио, 2006. – 509 с.
23. Сто великих режиссеров. – М.: Вече, 2004. – 468 с.
24. Українське мистецтво та архітектура кінця ХІХ – початку ХХ ст. – К.: Наукова думка, 2000.- 236 с.
25. Шейко В.М. Культура. Цивілізація. Глобалізація. (Кінець ХІХ – початок ХХІ ст.). В 2 т. – Харків: Основа, 2001.- Т.1. - 518 с.; Т.2. – 398 с.
26. Шейко В.М. та ін. Історія української художньої культури. – Харків: Регіон-інформ, 2003.- 178 с.
27. Шмагайло Ростислав Т. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ ст.: Структурування, методологія, художня позиція. – Львів: Укр. технології, 2005. – 526 с.

ТЕСТ

- 1.** Започаткував українську етнографію працею “Опис весільних українських простонародних обрядів”: а) Григорій Калиновський; б) Яків Маркович; в) Михайло Максимович.
- 2.** Автором праці “Досвід збирання старовинних українських пісень”, основоположником української фольклористики є: а) Микола Цертелєв; б) Михайло Максимович; в) Григорій Калиновський.
- 3.** “Історію русів”, яка започаткувала висвітлення української історії, написав: а) невідомий автор; б) Дмитро Бантиш-Каменський; в) Микола Костомаров.
- 4.** Першим вузом, відкритим в Наддніпрянській Україні в 1805 р., став: а) Харківський університет; б) Київський університет; в) Одеський університет.
- 5.** Основоположником української художньої прози був: а) Григорій Квітка-Основ'яненко; б) Пантелеймон Куліш; в) Іван Нечуй-Левицький.
- 6.** Основи українського реалістичного малярства ХІХ ст. заклав:
а) Костянтин Трутовський; б) Микола Самокиш; в) Тарас Шевченко.
- 7.** Вільну академію пролетарської культури (ВАПЛІТ) заснував:
а) Микола Хвильовий; б) Василь Блакитний; в) Микола Зеров.
- 8.** У 1918 р. очолив Українську Академію наук: а) Микола Крилов; б) Микола Стражеско; в) Володимир Вернадський.
- 9.** Політика українізації діяла в Україні в:
а) 1920-х роках; б) 1930-х роках; в) 1960-х роках.
- 10.** Дисидентський рух в Україні виник в епоху:
а) відлиги; б) застою; в) перебудови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев А.Л. Искусство, культура, сверхкультура (Философия искусства Н.А. Бердяева). – М.: Знание, 1991. – 63 с.
2. Античний театр. – К.: Веселка, 2003. – 381 с.
3. Античность: Словарь-справочник по истории, культуре и мифологии. – Дубна: Феникс, 2003. – 295 с.
4. Баладанова О.Е. 10 гениев живописи: Гойя, Рубенс, Тициан, Микеланджело, Леонардо да Винчи, Рембрандт, Пикассо, Ван Гог, Дюрер, Босх. – Х.: Фолио, 2005. – 380 с.
5. Бенуа А.Н. Русское искусство ХУШ – ХХ веков: (Летопись русского искусства глазами великих художников). – М.: Яуза:Эксио, 2004. – 542 с.
6. Бердяев Н.А. Философия творчества, культуры и искусства. В 2 т. – М.: Искусство: ИЧП “Лига”, 1994. - Т. 1. – 541 с.; Т. 2. – 508 с.
7. Білецький П.О. та ін. Українське мистецтво та архітектура кінця ХІХ – початку ХХ ст. – К.: Наукова думка, 2000. – 236 с.
8. Великие кинозвезды ХХ века. – М.: Мартин, 2001. – 495 с.
9. Верман Карл. История искусств всех времен и народов. В 3 т. – М.: АСТ, 2001.- Т.1. – 942 с.; Т.2.- 943 с.; Т.3. – 943 с.
10. Веселовська Г.І. Дванадцять вистав Леся Курбаса. – К.: Держ. центр театр. мистецтва ім. Л.Курбаса, 2004. – 316 с.
11. Вінок пам'яті Олеса Гончара: Спогади, хроніка. – К.: Укр. письменник, 1997.- 452 с.
12. Герої та знаменитості в українській культурі. – К.: Укр. центр культ. досліджень. І-тут культ. політики, 1999.- 351 с.
13. Гнедич Петро Петрович. История искусств: Зодчество. Живопись. Ваяние: В 3 т.- М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2004. – Т. 1. – 479 с.; Т. 2. – 574 с.; Т. 3. – 638 с.
14. Гордон Д.И. Звезды театра и кино. – Х.: Фолио, 2005. – 398 с.
15. Грушевський М.С. Історія української літератури. В 6 т.– К.: Либідь.–Т.1.– 1993.– 389 с.; Т.2.–1993.–261 с.; Т.3.–1993.–282 с.; Т.4.–1994.– 232 с.; Т.5.–1995.–254 с.; Т.6.– 1996.–260 с.
16. Госейко Любомир. Історія українського кінематографа. 1896-1995. – К.: KINO-КОЛО, 2005. – 461 с.
17. Гуковский М.А. Итальянское Возрождение. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1990.- 618 с.
18. Гулыга А.Б. Немецкая классическая философия.– М.:Рольф:Айрис-Пресс,2001.- 413 с.
19. Гуревич П.С. Философия культуры. – М.: NOTA VENE, 2001. – 349 с.

20. Дали Сальвадор. Тайная жизнь Сальвадора Дали, написанная им самим. О себе и обо всем прочем. М.: Сварог и К., 1999. - 456 с.
21. Дідич Галина С. Історія західноєвропейської музики. – Кіровоград: Кіровоград. пед. у-тет, 2003. - Ч. 1. – 170 с.
22. Додельцев Р.Ф. Концепция культуры З. Фрейда. – М.: Знание, 1989. – 60 с.
23. Доусон К.Г. Религия и культура. – СПб.: Алетейя, 2001.- 280 с.
24. Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Femina, 1995. – 685.
25. Жаборюк А.А. Український живопис останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. – К., Одеса: Либідь, 1990. – 307 с.
26. Ильина Т.В. История искусств. Западноевропейское искусство. – М.: Высшая школа, 2002. – 366 с.
27. Ильина Т.В. История искусств: Отечественное искусство.– М.: Высшая школа, 2003.– 405 с.
28. История западноевропейской литературы ХІХ в. – М.: Высш. школа, 2003.-356 с.
29. История культуры стран Западной Европы в эпоху Возрождения. - М.: Высш. школа, 2001. – 478 с.
30. Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль у розвитку української культури ХУІ-ХУІІІ ст. – К.: Наукова думка, 1966.- 251 с.
31. Історія української культури. В 5 т. К.: Наукова думка. - Т.1.- 2001. – 1134 с.; Т. 2. – 2002. – 846 с.; Т.3.- 2004. – 1246 с.
32. Історія української літератури ХІХ ст. У 3 кн. – К.: Либідь. – Кн.1.- 1995. – 364 с.; Кн. 2.- 1995. – 381 с.; Кн. 3. – 1998. – 429 с.
33. Історія української літератури ХХ ст. В 2 кн. – К.: Либідь. – Кн. 1. – 1994. – 781 с.; Кн. – 2. - Ч.1.- 1994. – 367 с.; Ч.2.- 1995. – 509 с.
34. Історія української художньої культури. – Харків: ХДАК.- 1999.-194 с.
35. Капельгородська Нонна М. Начерки далекої кіноісторії. – К.: АВЛІ, 2005. – 213 с.
36. Капретти Елена. Великие мастера итальянского искусства. – М.: Слово, 2001.- 399 с.
37. Киссель М.А. Джамбаттиста Вико. – М.: Мысль, 1980. – 197 с.
38. Коллинз Стефан. Классическая музыка от и до (Пространство, наполненное гармонией). – М.: Изд. Торг. дом «Гранд»:Файр-Пресс, 2001.- 286 с.
39. Кононенко П.П. Українська освіта у світовому часопросторі. (П.П.Кононенко, Т.П.Кононенко) – К.: Товариство “Знання” України, 2007. – 591 с.

40. Корінний М., Потапов Г., Шевченко В. Короткий термінологічний словник з української та зарубіжної культури. – К.: Україна, 2000.- 182 с.
41. Коростовцев М.А. Религия Древнего Египта. – СПб.: Журн. “Нева”: Летний сад, 2000.- 462 с.
42. Костина А.В. Массовая культура как феномен постиндустриального общества. М.: КомКнига, 2006, - 350 с.
43. Культура в законі. Стан та проблеми правового регулювання культури в Україні. – К.: Укр. центр культ. досліджень. Ін-т культ. політики, 1998. – 100 с.
44. Культура и культурология: Словарь. – Екатеринбург, М.: Деловая книга. Академ. проект, 2003.- 926 с.
45. Культурологія. Українська та зарубіжна культура: Навч. посібник (М.М.Закович, І.А.Зязюн, О.М.Семашко та ін.). – з вид. – К.: Знання, 2007. – 567 с.
46. Куманецкий К. История культуры Древней Греции и Рима. – М.: Высш. школа, 1990.-350 с.
47. Кун М. Легенди та міфи Давньої Греції. – К.: Вид. центр “Академія”, 2002. – 446 с.
48. Лапицкий В.В. Наука в системе культуры. – Псков: Псков. ин-т повышения квалификации работников образования. 1994. – 135 с.
49. Леонардо да Винчи и культура Возрождения. – М.: Наука, 2004. – 269 с.
50. Ліндсей Д. Коротка історія культури. В 2 т. – К.: Мистецтво, 1995.- Т.1.- 234 с.; Т.2.- 253 с.
51. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: Навч. посібник. (О.О.Любар, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко). – К.:Знання. 2006, - 447 с.
52. Мифы и легенды народов мира. В 3 т. – М.: ОЛМА-Пресс, 2000. – Т.1. – 815 с.; Т.2.- 814 с. – Т.3. – 815 с.
53. Нариси з історії українського мистецтва. – К.: Мистецтво, 1996. – 670 с.
54. Нікітін Володимир. Культурна політика в Україні: гуманітарна безпека, мова, освіта. (В.Нікітін, М.Кузьменко, О.Кузьменко; Міжнародний центр перспективних досліджень). – К.: Окіта, 2007. – 88 с.
55. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. – К.: МП “Абрис”, 1991.- 272 с.
56. Панченко В.І. Мистецтво в контексті культури. – К.: ТОВ “Міжнарод. фін. агенція”, 1998.- 191 с.
57. Перрюшо Анри. Жизнь Ван Гога. – К.: Мистецтво, 1994.- 442 с.
58. Перрюшо Анри. Жизнь Ренуара. – К.: Мистецтво, 1994.- 318 с.
59. Перрюшо Анри. Поль Гоген. – М.: Искусство, 1995. – 334 с.

- 60.Перрюшо Анри. Сезанн. К.: Мистецтво, 1994. – 347 с.
- 61.Підлісна Г.Н. Антична література. – К.: Вища школа, 1992.- 255 с.
- 62.Позінкевич Р.О. Освіта в системі культури. – Луцьк: РВВ “Вежа”: Волин. держ. у-тет, 2000.- 347 с.
- 63.Попович М.В. Нарис історії культури України – К.: Артек, 2001. – 727 с.
- 64.Право и культура. М.: Рос. ун-т дружбы народов. Рос. правовая акад., 2002.- 422 с.
- 65.500 мастеров зарубежной классики: архитектура, живопись, графика, скульптура, декоративное искусство. Энциклопедия. – М.; СПб: Больш. рус. энциклоп.: фонд “Ленинград. галерея”: АО “Норинт”. – 1995. – 287 с.
- 66.Ревалд Джон. Постимпрессионизм: от Ван Гога до Гогена. – М.: ТЕРРА - Кн. клуб: Республика, 2002. – 461 с.
- 67.Религии мира. – М.: Б.и., 1996. – 333 с.
68. Руденко Ю.Д. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність: Навч. посібник.- К.: МАУП, 2007. – 384 с.
- 69.Руднев В.П. Энциклопедический словарь культуры XX ст. Ключевые понятия и тексты. – М.: Аграф, 2003.- 599 с.
- 70.70 знаменитых композиторов: Судьба и творчество. – Донецк: БАО, 2006. – 414 с.
- 71.70 знаменитых художников. – Донецк: БАО, 2006, - 447 с.
- 72.Скляренко В.М. 100 знаменитых актеров. – Х.: Фолио, 2006. – 509 с.
- 73.Скляренко В.М. 100 знаменитых художников XIX-XX в. - Х., Фолио, 2006. – 509 с.
- 74.Софронова Людмила А. Старовинний український театр. – Львів: Львів. нац. у-тет, 2004, - 331 с.
- 75.Сто великих режиссеров. – М.: Вече, 2004. – 468 с.
- 76.Сто великих чудес света. – М.: Вече, 2000.- 527 с.
- 77.100 знаменитых художников XIУ – ХУШ вв. – Харьков: Фолио, 2004.- 509 с.
- 78.Тайлор Е. Первобытная культура. – М.: Политиздат, 1989.- 572 с.
- 79.Тойнбі Арнольд Дж. Дослідження історії. В 2 т. – К.: Основи, 1995.- Т. 1. – 613 с.; Т. 2. – 400 с.
80. Троцанський В.П., Шевченко А.А. Українці у світі. // Україна крізь віки. – Том 15. – К.: Видавничий дім Альтернативи, 1999.
- 81 Українська та зарубіжна культура: Підручник. (Л.В.Анучина, Н.Є.Гребенюк, О.А.Лисенко та ін.). – Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків: Одіссей, 2006. – 375 с.

- 82.Українське мистецтво та архітектура кінця ХІХ – початку ХХ ст. – К.: Наукова думка, 2000.- 236 с.
- 83 Усовская Э.А. Постмодернизм: Учеб. пособие. – Минск: ТетраСистем, 2006, - 256 с.
- 84.Филиппев Ю.А. Искусство в системе человеческих ценностей. – М.:Наследие, 1996.- 287 с.
- 85.Фрейд Зигмунд. Вступ до психоаналізу: Лекції зі вступу до психоаналізу з новими висновками. – К.: Основи, 1998.- 709 с.
- 86.Хоруженко К.М. Культурология. Энциклопедический словарь. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997.- 639 с.
- 87.Художня культура світу. Арабо-мусульманський культурний регіон та ін. К.: Вища школа, 2003. – 191 с.
- 88.Художня культура світу: Європейський культурний регіон. – К.: Вища школа, 2001.- 191 с.
- 89.Шевнюк О.Л. Культурологія: Навч. посібник. - 3 вид. – К.: Знання-Прес, 2007. – 353 с.
- 90.Шейко В.М. Історія художньої культури: Західна Європа ХУП і ХУІІІ ст. – Харків: ХДАК, 2001, - 183 с.
- 91.Шейко В.М. Культура. Цивілізація. Глобалізація. (Кінець ХІХ – початок ХХІ ст.). В 2 т. – Харків: Основа, 2001.- Т.1. - 518 с.; Т.2. – 398 с.
- 92.Шейко В.М. та ін. Історія української художньої культури. – Харків: Регіон-інформ, 2003.- 178 с.
- 93.Шейко В.М. та ін. Історія художньої культури: Візантія. Арабо-мусульманський світ. Китай. Японія. – Харків: ХДАК, 2001. – 181 с.
- 94.Шейко В.М. та ін. Історія художньої культури: Західна Європа ХІХ-ХХ ст. – Харків: ХДАК, 2001.- 205 с.
- 95.Шейко В.М. та ін. Історія художньої культури: Первісність. Стародавній світ. – Харків: 1999. – 209 с.
- 96.Шейко В.М. та ін. Історія художньої культури: Середньовіччя. Відродження. – Харків: ХДАК, 2001. – 189 с.
- 97.Шмагайло Ростислав Т. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ ст.: Структурування, методологія, художня позиція. – Львів: Укр. технології, 2005. – 526 с.
- 98.Шпенглер Освальд. Закат Европы. – Минск: Харвест; М.: АСТ, 2000.- 1373 с.
- 99.Энциклопедия живописи. – М.: АСТ, 1999.- 799 с.
- 100.Энциклопедия импрессионизма. М.: Респ., 2005. – 293 с.

НОРМАТИВНІ ДЖЕРЕЛА

Закон України “Про вищу освіту”;

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 2002, N 20, ст.134)

{ Із змінами, внесеними згідно із Законами N 380-IV () від 26.12.2002, ВВР, 2003, N 10-11, ст.86 N 1004-IV () від 19.06.2003, ВВР, 2004, N 2, ст.9 N 1158-IV () від 11.09.2003, ВВР, 2004, N 8, ст.67 N 1344-IV () від 27.11.2003, ВВР, 2004, N 17-18, ст.250 }

{ Щодо визнання неконституційними окремих положень див. Рішення Конституційного Суду N 14-рп/2004 () від 07.07.2004 }

{ Із змінами, внесеними згідно із Законами N 2229-IV () від 14.12.2004, ВВР, 2005, N 4, ст.103 N 2505-IV () від 25.03.2005, ВВР, 2005, N 17, N 18-19, ст.267 N 3074-IV () від 04.11.2005, ВВР, 2006, N 5-6, ст.72 N 489-V () від 19.12.2006, ВВР, 2007, N 7-8, ст.66 N 506-V () від 20.12.2006, ВВР, 2007, N 10, ст.83 }

Закон України “Про дошкільну освіту”;

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, N 49, ст.259)

{ Із змінами, внесеними згідно із Законами N 2905-III () від 20.12.2001, ВВР, 2002, N 12-13, ст.92 N 380-IV () від 26.12.2002, ВВР, 2003, N 10-11, ст.86 N 1344-IV () від 27.11.2003, ВВР, 2004, N 17-18, ст.250 N 2285-IV () від 23.12.2004, ВВР, 2005, N 7-8, ст.162 N 2505-IV () від 25.03.2005, ВВР, 2005, N 17, N 18-19, ст.267 N 3235-IV () від 20.12.2005, ВВР, 2006, N 9, N 10-11, ст.96 N 142-V () від 14.09.2006, ВВР, 2006, N 44, ст.433 N 489-V () від 19.12.2006, ВВР, 2007, N 7-8, ст.66 N 749-V () від 15.03.2007, ВВР, 2007, N 18-19, ст.269 }

Закон України “Про загальну середню освіту”;

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 1999, N 28, ст.230)

{ Із змінами, внесеними згідно із Законом N 1642-III () від 06.04.2000, ВВР, 2000, N 27, ст.213 }

{ Додатково див. Закон N 2120-III () від 07.12.2000, ВВР, 2001, N 2-3, ст.10 }

{ Із змінами, внесеними згідно із Законами N 2905-III () від 20.12.2001, ВВР, 2002, N 12-13, ст.92 N 380-IV () від 26.12.2002, ВВР, 2003, N 10-11, ст.86 N 1344-IV () від 27.11.2003, ВВР, 2004, N 17-18, ст.250 N 2285-IV () від 23.12.2004, ВВР, 2005, N 7-8, ст.162 N 2505-IV () від 25.03.2005, ВВР, 2005, N 17, N 18-19, ст.267 N 3235-IV () від 20.12.2005, ВВР, 2006, N 9, N 10-11, ст.96 N 489-V () від 19.12.2006, ВВР, 2007, N 7-8, ст.66 }

{ Додатково див. Рішення Конституційного Суду N 6-рп/2007 () від 09.07.2007 }

Закон України “Про професійно-технічну освіту”;

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 1998, N 32, ст.215)

{ Із змінами, внесеними згідно із Законами N 652-XIV () від 13.05.99, ВВР, 1999, N 26, ст.218 N 860-IV () від 22.05.2003, ВВР, 2003, N 37, ст.300 N 1158-IV () від 11.09.2003, ВВР, 2004, N 8, ст.67 N 1344-IV () від 27.11.2003, ВВР, 2004, N 17-18, ст.250

N 3167-IV () від 01.12.2005, ВВР, 2006, N 12, ст.104

N 489-V () від 19.12.2006, ВВР, 2007, N 7-8, ст.66 }

Закон України “Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки”;

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, N 48, ст.253)

{ Із змінами, внесеними згідно із Законом N 3421-IV () від 09.02.2006, ВВР, 2006, N 22, ст.199 }

Закон України “Про наукову і науково-технічну діяльність”;

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, N 12, ст.165)

{ Вводиться в дію Постановою ВР N 1978-XII () від 13.12.91, ВВР, 1992, N 12, ст.166 }

{ Із змінами, внесеними згідно з Декретами N від 26.12.92, ВВР, 1993, N 10, ст. 76 N від 31.12.92, ВВР, 1993, N 11, ст. 93 N від 19.02.93, ВВР, 1993, N 17, ст.184 Законами

N від 23.09.94, ВВР, 1994, N 41, ст.376

N від 28.02.95, ВВР, 1995, N 13, ст. 85

N від 22.12.95, ВВР, 1996, N 3, ст. 11

N від 17.12.96, ВВР, 1997, N 8, ст. 62 }

{ В редакції Закону N 284-XIV () від 01.12.98, ВВР, 1999, N 2-3, ст.20 }

{ Із змінами, внесеними згідно із Законами N 1646-III () від 06.04.2000, ВВР, 2000, N 28, ст.223 N 2905-III () від 20.12.2001, ВВР, 2002, N 12-13, ст.92 N 3065-III () від 07.02.2002, ВВР, 2002, N 30, ст.205 N 380-IV () від 26.12.2002, ВВР, 2003, N 10-11, ст.86 N 581-IV () від 20.02.2003, ВВР, 2003, N 24, ст.158 N 860-IV () від 22.05.2003, ВВР, 2003, N 37, ст.300 N 1096-IV () від 10.07.2003, ВВР, 2004, N 6, ст.38 N 1316-IV () від 20.11.2003, ВВР, 2004, N 14, ст.198 N 1344-IV () від 27.11.2003, ВВР, 2004, N 17-18, ст.250 N 1377-IV () від 11.12.2003, ВВР, 2004, N 15, ст.228 N 1407-IV () від 03.02.2004, ВВР, 2004, N 16, ст.238 N 2094-IV () від 19.10.2004, ВВР, 2005, N 2, ст.26 N 2261-IV () від 16.12.2004, ВВР, 2005, N 5, ст.121 N 3108-IV () від 17.11.2005, ВВР, 2006, N 1, ст.18 }

{ Додатково див. Закон N 3235-IV () від 20.12.2005, ВВР, 2006, N 9, N 10-11, ст.96 }

{ Із змінами, внесеними згідно із Законами N 3421-IV () від 09.02.2006, ВВР, 2006, N 22, ст.199 N 190-V () від 22.09.2006, ВВР, 2006, N 47, ст.463 N 489-V () від 19.12.2006, ВВР, 2007, N 7-8, ст.66 }

{ Додатково див. Рішення Конституційного Суду N 6-рп/2007 () від 09.07.2007 }

Закон України “Про концепцію державної політики в галузі культури на 2005-2007 роки”;

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 2005, N 16, ст.264)

Закон України “Про театри і театральну справу”;

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 2005, N 26, ст.350)

{ Із змінами, внесеними згідно із Законом N 3421-IV () від 09.02.2006, ВВР, 2006, N 22, ст.199 }

Закон України “Про народні художні промисли”;

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, N 41, ст.199)

(Із змінами, внесеними згідно з Законом N 1407-IV () від 03.02.2004, ВВР, 2004, N 16, ст.238

Закон України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей”;

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 1999, N 48, ст.405)

(Із змінами, внесеними згідно із Законами N 594-IV () від 06.03.2003, ВВР, 2003, N 24, ст.159

N 2599-IV () від 31.05.2005, ВВР, 2005, N 26, ст.349)

Закон України “Про внесення змін до Закону України "Про музеї та музейну справу”;

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 1999, N 28, ст.231)

Закон України “Про кінематографію”;

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 1998, N 22, ст.114)

{ Із змінами, внесеними згідно із Законами N 763-IV () від 15.05.2003, ВВР, 2003, N 30, ст.248

N 3317-IV () від 12.01.2006, ВВР, 2006, N 18.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ ДИСЦИПЛІНИ

Культура (від лат. *cultura* – догляд, освіта, розвиток) – сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії. Матеріальні цінності становлять матеріальну культуру суспільства. Досягнення суспільства в галузі освіти, науки, мистецтва, літератури, в організації державного й суспільного життя є його духовною культурою.

Анімізм (від лат. *anima, animus* – душа, дух) – віра в існування душ і духів, які нібито управляють усім матеріальним світом.

Релігія (від лат. *religio* – побожність, святиня) – органічний елемент культури будь-якого народу; одна із форм духовно-практичного освоєння світу, що ґрунтується на вірі в існування Бога чи богів, надприродного.

Готика (від лат. *gotico* – готський) – художній стиль середньовічного мистецтва в країнах Західної і Центральної Європи ХІІ-ХV ст. Найяскравіше виявився в культовій архітектурі. Для нього характерне устремління споруди вгору за рахунок гострих шпилів, великі вікна, прикрашені вітражами, численні гостроконусні арки, багатство скульптур, оздоб, що надавало готичним соборам легкості й динамічності.

Гуманізм (від лат. *humanus* – людяний, людський) – 1) прогресивний ідейний напрям культури епохи Відродження, що утверджував право людини на земне щастя, боровся за визволення науки й людської особистості від церковних обмежень; 2) ставлення до людини як до найвищої цінності, захист її права на свободу, щастя, всебічний розвиток і вияв своїх здібностей.

Відродження, Ренесанс – епоха в історії культури країн Європи, перехідна від середньовічної культури до культури Нового часу (в Італії ХІV – ХVІ ст., в інших країнах ХV-ХVІ ст.). Прикметні риси – антиклерикальна спрямованість, гуманізм, звернення до античної спадщини, прагнення її відродження й переосмислення на основі нової буржуазної ідеології, що зароджувалася.

Просвітництво – ідейний і громадський рух в країнах Європи, що стали на шлях капіталістичного розвитку, охоплює період ХVІІ-ХVІІІ ст. Його представники прагнули перебудувати усі суспільні відносини на основі розуму, рівності, справедливості. Вони планували здійснити таку перебудову шляхом розповсюдження передових ідей, знань, освіти, а також поліпшення морального стану суспільства.

Бароко (від лат. *barocco* – дивний, химерний) – стиль в архітектурі й мистецтві кінця ХVІ – середини ХVІІІ ст., для якого характерні підкреслена урочистість, пишна декоративність, динамічність композицій.

Класицизм (від лат. *classicus* – взірцевий) – один із основних напрямів у європейській літературі й мистецтві ХVІІ – ХVІІІ ст., зразком для якого було класичне (давньогрецьке і давньоримське) мистецтво.

Романтизм (франц. *romantisme*) – ідейно-художній напрям у літературі, мистецтві європейських країн у кінці ХVІІІ- на початку ХІХ ст. Його послідовники протиставляли дійсності, що їх не задовольняла, нові, багато в чому умовні, суспільні ідеали. Вони відмовилися від культу розуму, що проповідувався класицизмом, і ввели в свої твори нових героїв – самотніх бунтівників. Сюжетами частіше за все обиралися виняткові події. “Незвичайні герої діяли у незвичайних обставинах” – так можна сформулювати основний принцип романтичного мистецтва.

Реалізм (від лат. *realis* – суттєвий, дійсний) – у літературі й мистецтві прагнення її представників до правдивого, об'єктивного відображення дійсності, відтворення в їхніх творах типових характерів героїв, які діють за типових обставин.

Модернізм (фран. *moderne* – новітній, сучасний) – загальна назва течій у мистецтві й літературі ХХ ст., яким властиві заперечення реалізму, суб'єктивізм у художній творчості, пошуки нових мистецьких форм.

Більш детально див.: Корінний М.М., Потапов Г.Г., Шевченко В.Ф. Короткий термінологічний словник з української та зарубіжної культури. - К. Вид-во Україна, 2000. – 182 с.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ 1: 19, 40, 42, 44, 45, 69, 86, 89.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ 2: 19,23, 39, 40, 41, 44, 45, 48, 51, 52, 54, 56, 62, 67,84, 86, 89, 99.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ 3: 1, 6, 18, 19, 22, 37, 45, 85, 86, 89.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ 4: 19, 13, 50, 67, 76, 95.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ 5: 2, 3, 9, 13, 46, 47, 50, 61, 65, 76, 88.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ 6: 4, 9, 13, 17, 29, 36, 49, 50, 65, 71, 76, 77, 87, 88, 93, 96, 99.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ 7: 9, 12, 13, 15, 24, 31, 50, 51, 53, 55, 63, 92.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ 8: 5, 9, 12, 13, 15, 21, 24, 26, 27, 31, 38, 39, 50, 51, 53, 55, 63, 65, 68, 70, 74, 76, 77, 88, 99.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ 9: 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 24, 25, 32, 33, 34, 35, 39, 50, 51, 53, 54, 55, 63, 72, 73, 74, 75, 82, 91, 92, 97.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ 10: 4, 5, 8, 9, 13, 14, 20, 21, 26, 27, 28, 35, 36, 38, 50, 57, 58, 59, 60, 65, 66, 70, 71, 72, 73, 75, 88, 91, 94, 99, 100.